

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»  
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ВОРОБІЙОВ ВІТАЛІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ**

УДК 321.01:303.092.4 (477)

**ДИСЕРТАЦІЯ**

**ІНСТИТУЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ  
ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ**

Спеціальність 052 «Політологія»

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

\_\_\_\_\_ В.А. Воробйов

**Науковий керівник:**

Кормич Людмила Іванівна – доктор історичних наук, професор,  
завідувач кафедри політичних теорій

Одеса – 2025

## АНОТАЦІЯ

*Воробйов В.А.* «Інституційні детермінанти формування системи політичного представництва в Україні». – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 05 «Соціальні та поведінкові науки» за спеціальністю 052 «Політологія». – Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2025.

У дисертації представлено авторську оцінку інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні. В умовах демократичної організації суспільного життя одна із визначальних ролей належить політичному представництву. У сучасних умовах розвиток політичного представництва обумовлений інституційними детермінантами. Дослідження інституційних детермінант політичного представництва є актуальним для вітчизняної політичної науки, як у теоретичному вимірі, так і точки зору імплементації фундаментальних основ політичного представництва у практику українського суспільства. Вплив інституційних детермінант політичного представництва на увесь простір політичного та соціальної взаємодії важко переоцінити. Оптимізація інституційного дизайну у сучасних умовах неможлива без суттєвого підвищення ролі інституційних детермінант політичного представництва, які сприяють політичній активності громадян у електоральному процесі, структурують процес вироблення та впровадження публічної політики.

У процесі формування системи політичного представництва особливої ваги набуває вирішення дилем вибору моделі розвитку інституційних детермінант, які формувались історично та віддзеркалюють у сучасних умовах протилежні тренди політичного представництва. Йдеться про вибір між «реальними володарями» публічної влади та її «номінальними утримувачами», про дилему вибору моделі політичного представництва «лідер vs. інститути» (ідея та практики «політичного лідерства» та потреби у зміцненні інститутів). Серед інших дилем інституційних детермінант

формування системи політичного представництва визначено ті, які потребують нагального вирішення в Україні: - політичне представництво vs. насильство; - раціональність vs. інстинктивність; - справедливість vs. рівність.

Також, в умовах російської широкомасштабної збройної агресії та формування демократичної коаліції на підтримку України необхідно визначити суттєві відмінності у політичному представництві демократичних країн та авторитарних держав, які презентовано у вигляді дилеми «закрите суспільство – відкрите суспільство», або «суспільство відкритого доступу» vs. «суспільство закритого доступу». Проблема формування ефективної моделі політичного представництва є однією із найактуальніших для сучасної України. Від інституційних детермінант політичного представництва залежить результат демократичних перетворень.

Нові виклики для політичного представництва обумовлені становленням інформаційного (мережевого) суспільства, вони пов'язуються із комунікативним виміром політичного представництва: медіатизацію політичного представництва, медіа-скандалами та тиском влади на свободу слова у масмедіа. Сучасні демократичні трансформації потребують підвищення ефективності інституційних детермінант політичного представництва, взаємодії масмедіа, політичних партій та рад різних рівнів.

Це актуалізує дослідження ролі інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні.

У вступі автором обґрунтовано вибір і актуальність теми дисертаційної роботи, окреслено мету, завдання, визначено об'єкт і предмет дослідження, висвітлено наукову новизну, охарактеризовано методологічну основу роботи, розкрито теоретичне і практичне значення отриманих результатів, відображено форми апробації результатів дослідження, кількість публікацій та структуру роботи.

У розділі 1 «Теоретико-методологічні основи дослідження інституційних детермінант формування системи політичного представництва» визначено історичні джерела політичного представництва, основні етапи

формування традиції політичного представництва, розглянуто основні джерела, які визначають актуальні напрямки вирішення наукової проблеми, узагальнено доробки видатних філософів минулого та провідних вчених сучасності, які вплинули на генезу теорії політичного представництва.

У розділі 2 «Комунікативне конструювання політичного представництва» представлено розгорнуту характеристику комунікативної складової формування системи політичного представництва в Україні, визначено роль політичної комунікації в умовах представницької демократії, яка розгортається між полюсами чутливості та відчуження у процесі комунікативного формування політичного представництва, досліджено функції мас-медіа у системі політичного представництва.

У розділі 3 «Дилеми політичного представництва в Україні та вибір електоральної моделі» виділено та охарактеризовано процес становлення політичного представництва із соціального хаосу, розвиток партійної системи в Україні між олігархією та самоорганізацією, проаналізовано парламент як інститут політичного представництва, визначено вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанту політичного представництва.

У висновках дисертації підсумовано основні результати проведеного дослідження.

У дисертації вирішується одна з актуальних проблем політичної науки, пов'язана із визначенням інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні, яка не отримала наразі достатньої розробки у теоретичних дослідженнях.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що концептуалізовано інституційні детермінанти, які сприяють формуванню демократичної системи політичного представництва. До них віднесено політичні партії, масмедіа, парламент та інститут виборів. У взаємодії цих інституційних детермінант визначається принцип демократичного представництва різних соціальних груп задля вироблення публічної політики, спрямованої на реалізацію суспільного інтересу. Акцентовано необхідність трансформацій партій,

деолігархізації медіа, вибору між мажоритарною та пропорційною електоральними системами задля забезпечення справедливого та пропорційного парламентського представництва. Однією із умов демократичного політичного представництва визначено раціональні парламентські дебати між фракціями щодо визначення сутності суспільного інтересу та напрямків його досягнення. Аргументовано, що розвиток інституційних детермінант політичного представництва залежить від вирішення дилем вибору між індивідуальним та колективним представництвом, пропорційною та мажоритарною виборчою системою, однапалатним та двопалатним парламентом.

Визначено електоральну систему в якості інституційної детермінанти політичного представництва. Обґрунтовано необхідність підвищення ефективності інституційної взаємодії між масмедіа, політичними партіями, парламентом задля впровадження електоральної моделі, яка б сприяла раціональному вибору громадян та забезпечувала демократичне політичне представництво як на загальнонаціональному так і на місцевому рівнях. Цей вибір знаходиться у просторі між альтернативами мажоритарної та пропорційної системи. До основних проблем електоральної системи як інституційної детермінанти політичного представництва віднесено: «гібридність» виборчої системи, медіатизацію політики та медіа-скандали як чинники електорального вибору, персоніфікацію політичних проєктів, деідеологізацію виборчих змагань, централізацію виборчих кампаній тощо. Обґрунтовано, що модернізація виборчої системи потребує впровадження пропорційної виборчої моделі з відкритими списками. Навпаки, повернення до мажоритарної моделі є паттерном демодернізації. Після завершення війни Україну очікують найскладніші вибори в історії.

Представлене авторське бачення комунікативної складової формування системи політичного представництва в Україні. Комунікативне конструювання політичного представництва забезпечує публічну репрезентацію інтересів індивідів та спільнот. Водночас, зростає рівень

маніпуляцій громадською думкою, підміна реальних проблем та інтересів штучно сконструйованими загрозами з боку медіакратії. Відзначено, що представницька демократія реалізується за допомогою мережі вертикальних та горизонтальних комунікацій. З одного боку, відбувається суттєве підвищення значущості комунікації у діяльності традиційних інститутів політичного представництва, які постали у процесі модернізації (вибори, партійна та парламентська діяльність). З іншого боку, посилюється вплив простору інтернет-комунікацій на політичне представництво, а традиційні масмедіа поступаються місцем соціальним мережам, платформам та месенджерам. Виокремлено та досліджено функції політичної комунікації у процесі забезпечення політичного представництва, які набувають особливої ваги в умовах мережевого суспільства. У просторі інтернет-комунікацій спільноти формуються за принципом різоми, що потребує пошуку нової моделі політичного представництва;

Уточнено роль політичних партій як інституційної детермінанти політичного представництва. Визначено, що становлення інституту політичних партій відбувається у просторі між пострадянською олігархією та демократичною самоорганізацією суспільства. Партії, як інститут політичного представництва в Україні характеризуються формуванням партійної олігархії, персоналізацією, використанням комунікативних технологій під час електоральних змагань та, водночас, низьким рівнем активності у міжвиборчий період, недостатньою увагою до розбудови осередків тощо. Визначено, що партії як інститут політичного представництва діють відповідно до інтересів олігархії, бюрократії та медіакратії. Окремо відзначено вплив «ленінського» принципу партійної організації (поділ партії на активне ядро та пасивну масу) та подальших процесів декомунізації на партійну політику, як на місцевому так і на загальнонаціональному рівнях. Сформульовано дилему партійного представництва: штучне конструювання політичних партій (олігархічних партійних проектів) за допомогою медіа-скандалів та політичних шоу у масмедіа vs. партії, які утворюються із

«соціального хаосу» на основі соціальної самоорганізації громадян та подальшої інституціоналізації у вигляді руху «знизу».

Досліджено процес медіатизації політичного представництва, виокремлено та проаналізовано головні функції масмедіа як інституційної детермінанти політичного представництва (інформаційну, критичну, просвітницьку, комунікативну, мобілізаційну, функцію соціалізації тощо). Визначено функцію артикуляції інтересів, як одну із найважливіших для масмедіа як інституційної детермінанти політичного представництва. Медіатизація політичного представництва характеризує перехід від формування громадської думки за допомогою медіа в індустріальному суспільстві до організації політичного представництва у постіндустріальну епоху. До складових медіатизації слід віднести розширення сфери публічності, зростання швидкості поширення інформації, плюралізацію простору масмедіа, урізноманітнення джерел політичної інформації.

Набуло подальшого розвитку визначення зв'язку між процесом політичної та економічної модернізації і становленням демократичної системи політичного представництва. Обґрунтовано, що традиція політичного представництва напрямку пов'язується із демократією, поза якою інституційні детермінанти політичного представництва (парламентів, партій, масмедіа, інституту виборів тощо) характеризуються або імітацією, або стагнацією. Відзначено, що на різних етапах демократизації інституційні детермінанти формуються у просторах «форуму», «сцени», «мережі». Остання є спільнотою епохи постмодерну, яка організовується за принципом «різноми». В епоху модернізації «публіка» (громадська думка, масмедіа) критично оцінювали виступи з відповідної «сцени» (презентації політичної позиції, ідеологічної доктрини) політичних акторів. Постмодерн характеризується кризою репрезентації (у філософському, мистецькому та політичному сенсах) та, водночас розширенням масштабів участі громадян у політичній комунікації, а отже – політичному представництві. У сучасних умовах створено можливості не лише для інформування громадян, а й для їх інтерактивної участі у процесі

ухвалення рішень у публічній політиці;

Відзначено етапи генези ліберальної концепції політичного представництва, визначено особливості такого його колективного суб'єкту, як громадянське суспільство.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, групами інтересів, політичними акторами, політичними партіями та представниками масмедіа і громадянського суспільства у процесі формування інституційних детермінант політичного представництва, удосконалення наявної законодавчої бази щодо регулювання інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі взаємодії інституційних детермінант політичного представництва «масмедіа – політичні партії – парламент» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності в Україні щодо формування системи демократичного політичного представництва.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для закладів вищої освіти, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні.

**Ключові слова:** політичне представництво, демократія, демократизація, політичні інститути, політичні процеси, інституційні детермінанти, політична комунікація, масмедіа, медіатизація, електронна демократія, політичні партії, парламент, законодавство, громадянське суспільство.

## ANNOTATION

*Vorobiov V. A.* Institutional Determinants of the Formation of the Political Representation System in Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 05 «Social and behavioral sciences» in the specialty 052 «Political Science». – National University «Odesa Law Academy», Odesa, 2025.

The dissertation presents the author's assessment of the institutional determinants of the formation of the system of political representation in Ukraine. Under the current conditions of a democratically organized society, political representation plays one of the defining roles. In the modern context, the development of political representation is determined by institutional factors. The study of the institutional determinants of political representation is of particular relevance to Ukrainian political science, both in the theoretical dimension and from the perspective of implementing the fundamental principles of political representation in the practice of Ukrainian society. The impact of institutional determinants of political representation on the entire sphere of political and social interaction can hardly be overestimated. The optimization of institutional design under current conditions is impossible without a significant enhancement of the role of institutional determinants of political representation, which promote citizens' political engagement in the electoral process and structure the development and implementation of public policy.

In the process of forming a system of political representation, particular importance is attached to resolving the dilemmas associated with selecting a model for the development of institutional determinants, which have been historically formed and, in contemporary conditions, reflect opposing trends in political representation. This involves the choice between the «real holders» of public power and its «nominal bearers» as well as the dilemma of selecting a model of political representation «leader vs. institutions» (the concept and practices of «political leadership» and the need to strengthen institutions). Among other dilemmas

associated with the institutional determinants of forming of political representation, those that require urgent resolution in Ukraine have been identified:

- political representation vs. violence;
- rationality vs. instinct;
- justice vs. equality.

Furthermore, in the context of Russia's large-scale armed aggression and the formation of a democratic coalition in support of Ukraine, it is necessary to identify the significant differences in political representation between democratic countries and authoritarian states. These differences can be conceptualized as the dilemma of a «closed society» versus an «open society», or a «society of open access» versus a «society of restricted access». The issue of establishing an effective model of political representation is among the most urgent for contemporary Ukraine. The outcomes of democratic transformations depend on the institutional determinants of political representation.

Emerging challenges to political representation are closely linked to the development of the information (network) society and pertain to the communicative dimension of political representation: the mediatization of political representation, media scandals, and governmental pressure on freedom of speech in the mass media. Contemporary democratic transformations require enhancing the effectiveness of the institutional determinants of political representation, as well as improving the interaction among mass media, political parties, and councils at various levels.

This highlights the relevance of studying the role of institutional determinants in the formation of the system of political representation in Ukraine. In the introduction, the author justifies the choice and significance of the dissertation topic, outlines the aim and objectives, defines the research object and subject, highlights the scientific novelty, describes the methodological framework of the study, reveals the theoretical and practical significance of the findings, presents the forms of validation of the research results, specifies the number of publications, and details the structure of the dissertation.

In Chapter 1, «Theoretical and Methodological Foundations for the Study of Institutional Determinants in the Formation of the System of Political Representation», the historical sources of political representation are identified, the main stages in the development of the tradition of political representation are outlined, and the key sources that define current approaches to addressing the research problem are examined. The contributions of prominent philosophers of the past and leading contemporary scholars who have shaped the development of the theory of political representation are summarized.

In Chapter 2, «Communicative Construction of Political Representation», a comprehensive analysis of the communicative component in the formation of the system of political representation in Ukraine is presented. The role of political communication within representative democracy is defined, particularly as it unfolds between the poles of responsiveness and alienation in the process of communicative formation of political representation. The functions of mass media within the system of political representation are examined.

In Chapter 3, «Dilemmas of political representation in Ukraine and the choice of the electoral model», the process of the emergence of political representation from social disorder is highlighted and analyzed, the development of Ukraine's party system in the context of oligarchic influence and self-organization is examined, the parliament as an institution of political representation is analyzed, and the choice between proportional and majoritarian electoral systems is identified as a key determinant of political representation.

The conclusions of the dissertation summarize the main findings of the research.

The dissertation addresses a pressing issue in political science, namely the identification of the institutional determinants of the formation of the system of political representation in Ukraine, a topic that has thus far received limited theoretical examination.

The study's primary contribution lies in providing, for the first time in Ukrainian political science, a comprehensive theoretical analysis of the institutional determinants shaping the formation of Ukraine's system of political representation.

The study conceptualizes the institutional determinants that facilitate the formation of a democratic system of political representation. These include political parties, mass media, the parliament, and the electoral institution. The interaction of these institutional determinants establishes the principle of democratic representation of diverse social groups, aimed at formulating public policy that advances the public interest. Emphasis is placed on the necessity of party transformation, the de-oligarchization of media, and the choice between majoritarian and proportional electoral systems to ensure fair and proportionate parliamentary representation. One of the conditions for democratic political representation is identified as rational parliamentary debates among factions concerning the definition of the public interest and the strategies for its realization. It is argued that the development of the institutional determinants of political representation depends on resolving dilemmas such as the choice between individual and collective representation, between proportional and majoritarian electoral systems, and between unicameral and bicameral parliamentary structures.

The electoral system has been identified as an institutional determinant of political representation. The necessity of enhancing the effectiveness of institutional interactions among mass media, political parties, and the parliament is substantiated, in order to implement an electoral model that facilitates rational citizen choice and ensures democratic political representation at both the national and local levels. This choice lies within the spectrum between majoritarian and proportional systems. The main challenges of the electoral system as an institutional determinant of political representation include the «hybridity» of the electoral system, the mediatization of politics and media scandals as factors influencing electoral choice, the personalization of political projects, the de-ideologization of electoral competition, and the centralization of election campaigns etc. It is argued that the modernization of the electoral system requires the introduction of a proportional electoral model

with open lists. By contrast, a return to the majoritarian model represents a pattern of demodernization. After the war, Ukraine is expected to face the most challenging elections in its history.

The study presents the author's conceptualization of the communicative component in the formation of Ukraine's system of political representation. Communicative construction of political representation ensures the public articulation of the interests of individuals and communities. At the same time, the level of public opinion manipulation is increasing, with real issues and interests being replaced by artificially constructed threats promoted by the mediocracy. On the one hand, the importance of communication within the activities of traditional institutions of political representation – emerging through processes of modernization such as elections, party, and parliamentary activities – is significantly increasing. On the other hand, the influence of Internet-based communication spaces on political representation is growing, with traditional mass media giving way to social networks, platforms, and messaging services. The functions of political communication in ensuring political representation are identified and examined, gaining particular importance in the context of a networked society. Within the sphere of Internet-based communication, communities are organized according to the rhizomatic principle, highlighting the need to develop a new model of political representation.

The role of political parties as an institutional determinant of political representation is clarified. It is determined that the establishment of the political party institution emerges within the space between post-Soviet oligarchy and the democratic self-organization of society. Parties, as institutions of political representation in Ukraine, are characterized by the formation of party oligarchies, personalization, the use of communicative technologies during electoral competitions, and, simultaneously, low activity between elections and insufficient attention to the development of local branches. It is noted that parties, as institutions of political representation, operate in accordance with the interests of the oligarchy, bureaucracy, and mediocracy. Special attention is given to the influence of the

«Leninist» principle of party organization (division of the party into an active core and a passive mass) and subsequent processes of decommunization on party politics at both local and national levels. The dilemma of party representation is formulated as follows: the artificial construction of political parties (oligarchic party projects) through media scandals and political shows in the mass media vs. parties that emerge from «social chaos» based on citizens' social self-organization and subsequent institutionalization as a grassroots, bottom-up movement.

The process of the mediatization of political representation has been examined, and the principal functions of mass media as an institutional determinant of political representation – informational, critical, educational, communicative, mobilizational, and socialization – have been identified and analyzed. The function of interest articulation has been identified as one of the most important roles of mass media as an institutional determinant of political representation. The mediatization of political representation reflects the transition from forming public opinion through media in the industrial society to organizing political representation in the post-industrial era. Key components of mediatization include the expansion of the public sphere, the acceleration of information dissemination, the pluralization of the media space, and the diversification of sources of political information.

The understanding of the relationship between the processes of political and economic modernization and the establishment of a democratic system of political representation has been further developed. It is substantiated that the tradition of political representation is directly linked to democracy, beyond which the institutional determinants of political representation (such as parliaments, parties, mass media, and the electoral institution) tend to exhibit either imitation or stagnation. It is noted that, at different stages of democratization, institutional determinants are formed within the spaces of the «forum», the «stage», and the «network». The latter represents a postmodern-era community organized according to the rhizomatic principle. In the era of modernization, the «public» (public opinion, mass media) critically assessed the performances of political actors on the

corresponding «stage», including the presentation of political positions and ideological doctrines.

Postmodernism is characterized by a crisis of representation – in philosophical, artistic, and political terms – while simultaneously expanding the scope of citizen participation in political communication, and, consequently, in political representation. In modern conditions, opportunities have been created not only for informing citizens but also for their interactive participation in the decision-making processes of public policy. The study identifies the stages in the development of the liberal concept of political representation and characterizes civil society as the collective subject of political representation.

The practical significance of the study lies in the fact that its findings can be used by public authorities, interest groups, political actors, political parties, as well as representatives of mass media and civil society in the process of forming the institutional determinants of political representation and improving the existing legislative framework regulating these determinants in Ukraine. The results of the dissertation research create a foundation for further studies on the interaction among the institutional determinants of political representation («mass media – political parties – parliament») and for the implementation of the findings in practical processes aimed at establishing a system of democratic political representation in Ukraine.

The key theoretical findings and conclusions of the study may further be applied in scientific and pedagogical work, in the development of courses for higher education institutions, as well as in specialized courses focused on the institutional determinants in the formation of the system of political representation in Ukraine.

**Keywords:** political representation, democracy, democratization, political institutions, political processes, institutional determinants, political communication, mass media, mediatization, e-democracy, political parties, parliament, legislation, civil society.

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Воробйов В. А. Політичне представництво із соціального хаосу: партії між олігархією та самоорганізацією. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 88-92. URI: [http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33\\_2021/16.pdf](http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33_2021/16.pdf)
2. Воробйов В. А. Інституційні детермінанти політичного представництва: партії, парламент, масмедіа. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 55-60. URI: [http://app.nuoua.od.ua/archive/69\\_2022/8.pdf](http://app.nuoua.od.ua/archive/69_2022/8.pdf)
3. Воробйов В. А. «Електоральний маятник». Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта парламентського представництва, *Політикус: науковий журнал*. 2022. № 1. С. 34-38. URI: [http://politicus.od.ua/1\\_2022/5.pdf](http://politicus.od.ua/1_2022/5.pdf)

*Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:*

1. Vorobiov, V., Kropyvko, V. Political representation: historical sources and institutional determinants. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. № 58(3). P. 314-319. URI: <https://doi.org/10.23856/5844>

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Воробйов В. А. Політичне представництво: протиріччя, загрози, експектації. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 190–193. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973->*

2. Воробйов В. А. Політичне представництво: раціональність vs популізм. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 24 травня 2021 р.). Т. 2. Одеса, «Гельветика», 2021. С. 486 – 488.

3. Воробйов В. А. Комунікативне конструювання політичного представництва. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 254-257.

4. Воробйов В. А. Функції мас-медіа у системі політичного представництва. *Трансформація політичних процесів у XXI столітті, IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23- 24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А. Є. та ін., Київ, 2019. С. 46-51. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f26b92a9-a230-4ce7-bbba-5e3ee9b1b0ca/content>

5. Воробйов В.А. Політична комунікація в умовах представницької демократії: між чутливістю та відчуженням. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ–Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 60-64.

6. Воробйов В.А. Роль комунікації у політичному процесі. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.)*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 45-48.

## ЗМІСТ

|                                                                                                                                          |            |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|
| <b>ВСТУП.....</b>                                                                                                                        | <b>3</b>   |
| <b>РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА.....</b> | <b>16</b>  |
| 1.1. Історичні джерела політичного представництва.....                                                                                   | 16         |
| 1.2. Формування традиції політичного представництва: основні етапи.....                                                                  | 32         |
| 1.3. Генеза теорії політичного представництва .....                                                                                      | 49         |
| <i>Висновки до першого розділу.....</i>                                                                                                  | <i>68</i>  |
| <b>РОЗДІЛ 2. КОМУНІКАТИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА.....</b>                                                             | <b>70</b>  |
| 2.1. Комунікативна складова формування системи політичного представництва в Україні.....                                                 | 70         |
| 2.2. Політична комунікація в умовах представницької демократії: між чутливістю та відчуженням.....                                       | 85         |
| 2.3. Функції мас-медіа у системі політичного представництва.....                                                                         | 101        |
| <i>Висновки до другого розділу.....</i>                                                                                                  | <i>115</i> |
| <b>РОЗДІЛ 3. ДИЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ВИБІР ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ.....</b>                                          | <b>117</b> |
| 3.1. Політичне представництво із соціального хаосу: партії між олігархією та самоорганізацією.....                                       | 117        |
| 3.2. Парламент як інститут політичного представництва .....                                                                              | 134        |
| 3.3. Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта політичного представництва.....                                    | 150        |
| <i>Висновки до третього розділу.....</i>                                                                                                 | <i>165</i> |
| <b>ВИСНОВКИ.....</b>                                                                                                                     | <b>167</b> |
| <b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>                                                                                                   | <b>178</b> |
| <b>ДОДАТКИ.....</b>                                                                                                                      | <b>196</b> |

## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** В умовах демократичної організації суспільного життя одна із визначальних ролей належить політичному представництву. «Велике відкриття модерну» (Джеймс Міллс), як називали політичне представництво філософи епохи Просвітництва, минуло етап тривалої та складної генези у Античності та Середньовіччі, а в епоху модерну дійсно стало фундаментальним принципом організації демократичної політики. Паростки філософського обґрунтування ідеї політичного представництва дали потужний результат – у процесі модернізації та демократизації інституційні детермінанти політичного представництва є невід’ємною складовою суспільного розвитку. У сучасних умовах розвиток політичного представництва обумовлений інституційними детермінантами. До них відносяться, передусім, політичні партії, парламентаризм, масмедіа. У залежності від інституційних детермінант та інституційної взаємодії між партіями, парламентом та масмедіа в Україні повною мірою залежить реалізація демократичного політичного представництва.

Дослідження інституційних детермінант політичного представництва є актуальним для вітчизняної політичної науки, як у теоретичному вимірі, так і точки зору імплементації фундаментальних основ політичного представництва у практику пострадянського суспільства. Вплив інституційних детермінант політичного представництва на увесь простір політичного та соціальної взаємодії важко переоцінити. В Україні інституційні детермінанти політичного представництва визначають зміст електорального процесу та урядування, від них залежить подальший розвиток демократизації, європейської та євроатлантичної інтеграції. У свою чергу, ефективність інституційних детермінант політичного представництва напряду залежить від рівня політичної участі та політичної активності громадян та визначається такими маркерами, як політичний плюралізм, критичність та конкурентність.

Оптимізація інституційного дизайну у сучасних умовах неможлива без суттєвого підвищення ролі інституційних детермінант політичного представництва, які сприяють політичній активності громадян у електоральному процесі, структурують процес вироблення та впровадження публічної політики.

У процесі формування системи політичного представництва особливої ваги набуває вирішення дилем вибору моделі розвитку інституційних детермінант, які формувались історично та віддзеркалюють у сучасних умовах протилежні тренди політичного представництва. Йдеться про вибір між «реальними володарями» публічної влади та її «номінальними утримувачами», про дилему вибору моделі політичного представництва «лідер vs. інститути» (ідея та практики «політичного лідерства» та потреби у зміцненні інститутів). Серед інших дилем інституційних детермінант формування системи політичного представництва визначено ті, які потребують нагального вирішення в Україні: - політичне представництво vs. насильство; - раціональність vs. інстинктивність; - справедливість vs. рівність.

Також, в умовах російської широкомасштабної збройної агресії та формування демократичної коаліції на підтримку України необхідно визначити суттєві відмінності у політичному представництві демократичних країн та авторитарних держав, які презентовано у вигляді дилеми «закрите суспільство – відкрите суспільство», або «суспільство відкритого доступу» vs. «суспільство закритого доступу». Також визначено дилеми політичного представництва, які знаходили своє втілення на різних історичних етапах.

Проблема формування ефективної моделі політичного представництва є однією із найактуальніших для сучасної України. Від інституційних детермінант політичного представництва залежить результат демократичних перетворень. У процесі електоральних змагань громадяни обирають парламенти та місцеві ради, а після виборів – критично оцінюють та контролюють її діяльність за допомогою таких інститутів, як партії та масмедіа.

Нові виклики для політичного представництва обумовлені становленням інформаційного (мережевого) суспільства, вони пов'язуються із комунікативним виміром політичного представництва: медіатизацію політичного представництва, медіа-скандалами та тиском влади на свободу слова у масмедіа. У мережевому суспільстві основними інститутами політичного представництва, які сприяють самоорганізації суспільства за принципом різомі, виступають політичні партії та масмедіа. Інститут масмедіа спричиняє медіа-скандали та посилює процес медіатизації політичного представництва, але водночас забезпечує демократичні трансформації інших інституційних детермінант політичного представництва – від опозиційної діяльності та виборчих систем до політичних партій та парламентів. Мережеві медіа, які визначають порядок денний прямо впливають на розуміння та інтерпретації суспільного блага громадською думкою.

Політичне представництво, демократизація його інституційних детермінант набуває особливої актуальності для перехідного українського суспільства, яке у процесі демократизації політичного представництва відмовилось від авторитаризму та активно розвиває інституційні детермінанти представницької демократії – парламентаризм, політичні партії, масмедіа та виборчу систему. У процесі європейської інтеграції до переліку компетентностей українського політичного класу додається ще здатність встановлювати конструктивну інституційну інтеракцію із інститутами політичного представництва країн-членів ЄС та НАТО.

Сучасні демократичні трансформації потребують підвищення ефективності інституційних детермінант політичного представництва, взаємодії масмедіа, політичних партій та рад різних рівнів.

Це актуалізує дослідження ролі інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.** Дисертаційна робота виконана в рамках наукових досліджень

Національного університету «Одеська юридична академія», у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 рр. (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у межах плану науково-дослідницької роботи кафедри політичних теорій факультету психології, політології та соціології Національного університету «Одеська юридична академія» – «Людиноцентристський вимір політики в умовах цифрових трансформацій».

**Об’єктом дослідження** є формування системи політичного представництва в Україні.

**Предметом дослідження** виступають інституційні детермінанти формування системи політичного представництва в Україні.

**Мета дисертаційної роботи** – виявити та науково обґрунтувати вплив інституційних детермінант на формування системи політичного представництва в Україні та визначити напрями її вдосконалення.

Реалізація поставленої в дослідженні мети зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

- визначити теоретико-методологічні основи дослідження інституційних детермінант формування системи політичного представництва;
- окреслити історичні джерела політичного представництва;
- охарактеризувати основні етапи формування традиції політичного представництва;
- визначити сутність комунікативного конструювання політичного представництва;
- конкретизувати політичну комунікацію в умовах представницької демократії, як процес, що розгортається між полюсами чутливості та відчуження;
- визначити функції масмедіа у системі політичного представництва;
- охарактеризувати роль політичних партій як інституційної детермінанти політичного представництва та процес їх становлення;
- дослідити парламент як інститут політичного представництва;

- конкретизувати вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанту політичного представництва.

**Методи дослідження.** Для вирішення визначених дослідницьких завдань та реалізації поставленої в дисертаційній роботі мети було використано як загальнонаукові так і спеціальні наукові методи. Зокрема, методи аналізу та синтезу, структурно-функціональний метод, системний метод тощо. Системний метод дозволяє визначити роль інституційних детермінант у формуванні системи політичного представництва та як складову політичної системи у цілому, а структурно-функціональний – дослідити функції таких інститутів політичного представництва, як масмедіа, політичні партії та парламент, а також обґрунтувати структурно-функціональну модель політичного представництва. Компаративний метод використовувався для визначення впливу виборчого законодавства та пропорційного партійного представництва або мажоритарної системи на електоральні відносини між громадянами та їх представниками на різних етапах формування системи політичного представництва в Україні, його застосування дозволило здійснити порівняльний аналіз мажоритарної та пропорційної виборчої систем, окреслити основні напрямки модернізації виборчої системи України. Методи синергетики (теорія самоорганізації) дозволили обґрунтувати процес формування політичного представництва із соціального хаосу, констатувати відірваність системи політичного представництва в Україні від реальних соціальних груп, штучне конструювання інституційних детермінант політичного представництва та наголосити на необхідності впровадження принципів самоорганізації у партійне будівництво.

Для визначення сутності інституційних детермінант найбільш релевантним було застосування інституційного методу, передусім – нового інституціоналізму. Завдяки цьому методу визначено та охарактеризовано етапи формування інституційних детермінант у традиції політичного представництва. Історичний інституціоналізм застосовувався задля визначення історичних джерел формування інституційних детермінант

політичного представництва.

У цілому, інституційний метод дозволив сфокусувати дослідницьку увагу на процесі інституціоналізації, відобразити недоліки мажоритарної виборчої системи відносно інституціоналізації політичних партій, структурованості парламенту тощо.

Для вирішення визначених завдань та досягнення дослідницької мети застосовано відповідну логіку викладення матеріалу – від окреслення історичних джерел політичного представництва до обґрунтування вибору між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанти парламентського представництва в умовах європейської інтеграції.

**Наукова новизна** полягає у вирішенні однієї з актуальних проблем політичної науки, пов'язаної із визначенням інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні, яка наразі не отримала достатньої розробки у теоретичних дослідженнях. Наукова новизна одержаних у дисертації результатів полягає у наступному:

***Уперше:***

- у вітчизняній політичній науці здійснено комплексний теоретичний аналіз інституційних детермінант формування системи політичного представництва. Концептуалізовано інституційні детермінанти, які сприяють формуванню демократичної системи політичного представництва. До них віднесено політичні партії, масмедіа, парламент та інститут виборів. У взаємодії цих інституційних детермінант визначається принцип демократичного представництва різних соціальних груп задля вироблення публічної політики, спрямованої на реалізацію суспільного інтересу. Акцентовано необхідність трансформацій партій, деолігархізації медіа, вибору між мажоритарною та пропорційною електоральними системами задля забезпечення справедливого та пропорційного парламентського представництва. Однією із умов демократичного політичного представництва визначено раціональні парламентські дебати між фракціями щодо визначення сутності суспільного інтересу та напрямків його досягнення;

- визначено електоральну систему в якості інституційної детермінанти політичного представництва. Обґрунтовано необхідність підвищення ефективності інституційної взаємодії між масмедіа, політичними партіями, парламентом задля впровадження електоральної моделі, яка б сприяла раціональному вибору громадян та забезпечувала демократичне політичне представництво. Цей вибір знаходиться у просторі між альтернативами мажоритарної та пропорційної системи. Історично в Україні виборча система коливалась між мажоритарною (представництво депутатів від виборчих округів) та пропорційною (принцип партійного представництва) системами. Визначено зв'язок між політичним та народним представництвом під час виборчих кампаній (в Україні відбулись 23 загальнонаціональні виборчі кампанії (7 президентських, з них 1 дострокова, одна – позачергова), 8 парламентських (з них 4 дострокових) та 8 місцевих). «Електоральний маятник», який розпочав рух з мажоритарної системи (1994 рік) дійшов до гібридної моделі, яка поєднала мажоритарну та пропорційну моделі (вибори 2006 та 2007 років). Гібридна електоральна модель утворила гібридну модель політичного представництва. У контексті вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними моделями інтерпретовано політичне представництво як кредит довіри від громадян (виборців) до депутатів. До основних проблем електоральної системи як інституційної детермінанти політичного представництва віднесено: «гібридність» виборчої системи, медіатизацію політики та медіа-скандали як чинники електорального вибору, персоніфікацію політичних проєктів, деідеологізацію виборчих змагань, централізацію виборчих кампаній тощо;

- представлене авторське бачення комунікативної складової формування системи політичного представництва в Україні. Комунікативне конструювання політичного представництва забезпечує публічну репрезентацію інтересів індивідів та спільнот. Водночас, зростає рівень маніпуляцій громадською думкою, підміна реальних проблем та інтересів штучно сконструйованими загрозами з боку медіакратії. Відзначено, що

представницька демократія реалізується за допомогою мережі вертикальних та горизонтальних комунікацій. З одного боку, відбувається суттєве підвищення значущості комунікації у діяльності традиційних інститутів політичного представництва, які постали у процесі модернізації (вибори, партійна та парламентська діяльність). З іншого боку, посилюється вплив простору інтернет-комунікацій на політичне представництво, а традиційні масмедіа поступаються місцем соціальним мережам, платформам та месенджерам. Виокремлено та досліджено функції політичної комунікації у процесі забезпечення політичного представництва, які набувають особливої ваги в умовах мережевого суспільства: - інтеграція та диференціація індивідуальних та колективних політичних акторів; - досягнення консенсусу на основі комунікативної раціональності; - обмін суспільно значущою інформацією та її інтерпретаціями. У просторі інтернет-комунікацій спільноти формуються за принципом різомі, що потребує пошуку нової моделі політичного представництва;

#### *удосконалено*

- розуміння ролі політичних партій як інституційної детермінанти політичного представництва. Визначено, що становлення інституту політичних партій відбувається у просторі між пострадянською олігархією та демократичною самоорганізацією суспільства. Партії, як інститут політичного представництва в Україні характеризуються формуванням партійної олігархії, персоналізацією, використанням комунікативних технологій під час електоральних змагань та, водночас, низьким рівнем активності у міжвиборчий період, недостатньою увагою до розбудови осередків тощо. Визначено, що партії як інститут політичного представництва діють відповідно до інтересів олігархії, бюрократії та медіакратії. Окремо відзначено вплив «ленінського» принципу партійної організації (поділ партії на активне ядро та пасивну масу) та подальших процесів декомунізації на партійну політику, як на місцевому так і на загальнонаціональному рівнях. Сформульовано дилему партійного представництва: штучне конструювання

політичних партій (олігархічних партійних проектів) за допомогою медіа-скандалів та політичних шоу у масмедіа vs. партії, які утворюються із «соціального хаосу» на основі соціальної самоорганізації громадян та подальшої інституціоналізації у вигляді руху «знизу». Констатовано, що у відносинах між партіями та громадянами (як і у внутрішньопартійній взаємодії) переважають вертикальні комунікації: рух інформації спрямований від партійної олігархії до суспільства за посередництва медіакратії;

- визначення впливу мас-медіа на формування системи політичного представництва. Досліджено процес медіатизації політичного представництва, виокремлено та проаналізовано головні функції масмедіа як інституційної детермінанти політичного представництва (інформаційну, критичну, просвітницьку, комунікативну, мобілізаційну, функцію соціалізації тощо). Визначено функцію артикуляції інтересів, як одну із найважливіших для масмедіа як інституційної детермінанти політичного представництва. Медіатизація політичного представництва характеризує перехід від формування громадської думки за допомогою медіа в індустріальному суспільстві до організації політичного представництва у постіндустріальну епоху. До складових медіатизації слід віднести розширення сфери публічності, зростання швидкості поширення інформації, плюралізацію простору масмедіа, урізноманітнення джерел політичної інформації. Визначено, що у мережевому суспільстві контроль держави над медіа є однією із ознак тоталітаризму, а медіакратія здатна спотворити демократичне політичне представництво. Відзначено зміну формату масмедіа як інституційної детермінанти політичного представництва (рух від текстової аналітики у друкованих медіа до аудіовізуальних медіа-скандалів епохи телебачення та нетривалих і сенсаційних повідомлень у форматі відеоблогінгу). Наголос зроблено на технології відеоблогінгу, яка завдяки інтерактивності, доступності та сумісності із іншими видами інтернет-комунікації має значний потенціал у процесі формування системи політичного представництва;

- розуміння дилем інституційних детермінант політичного представництва, які формувались на різних історичних етапах. Поступове виникнення та розвиток інституційних детермінант (партії, вибори, громадські об'єднання, парламент, масмедіа тощо) утворили сучасний процес формування політичного представництва. Визначено його етапи: 1) публічна презентація політичним актором візії суспільного інтересу; 2) організація підтримки цього бачення з боку громадян; 3) політична діяльність у якості представника (репрезентанта) певної спільноти або суспільства у цілому. Визначено дилеми політичного представництва: 1) вибір між демократичним політичним представництвом та насильством; 2) вибір між прогресом та порядком; 3) вибір між раціональністю та інстинктивністю; 4) вибір між справедливістю та рівністю; 5) вибір між «реальними володарями» влади та її «номінальними утримувачами»; 6) вибір між «лідерами» та «інститутами» у процесі формування системи політичного представництва; 7) вибір між політичним представництвом у демократіях та авторитарних державах;

***набуло подальшого розвитку:***

- визначення зв'язку між процесом політичної та економічної модернізації і становленням демократичної системи політичного представництва. Обґрунтовано, що традиція політичного представництва напряду пов'язується із демократією, поза якою інституційні детермінанти політичного представництва (парламентів, партій, масмедіа, інституту виборів тощо) характеризуються або імітацією, або стагнацією. Відзначено, що на різних етапах демократизації інституційні детермінанти формуються у просторах «форуму», «сцени», «мережі». Остання є спільнотою епохи постмодерну, яка організовується за принципом «різоми». В епоху модернізації «публіка» (громадська думка, масмедіа) критично оцінювали виступи з відповідної «сцени» (презентації політичної позиції, ідеологічної доктрини) політичних акторів. Постмодерн характеризується кризою репрезентації (у філософському, мистецькому та політичному сенсах) та, водночас розширенням масштабів участі громадян у політичній комунікації, а

отже – політичному представництві. У сучасних умовах створено можливості не лише для інформування громадян, а й для їх інтерактивної участі у процесі ухвалення рішень у публічній політиці;

- розуміння сутності ліберальної концепції політичного представництва.

Генеза теорії та практики ліберального політичного представництва напряду пов'язана із теорією автономності політичного поля, теорією суспільного договору, теорією розподілу влади та природних прав людини тощо. У процесі становлення ліберальної концепції політичного представництва трансформуються уявлення відносно ролі інституційних детермінант (від партій та парламентів до масмедіа) так і щодо тих спільнот, інтереси яких вони репрезентують у публічному просторі (від націй та класів до громадянського суспільства). Ліберальна концепція політичного представництва формувалась за наступними напрямками: дослідження груп інтересів, дослідження інституту політичних партій та партійних систем, електоральний процес як інституційна детермінанта політичного представництва, інституціоналізація громадянського суспільства, комунікативний вимір інституційних детермінант політичного представництва, взаємодія між публічною владою та опозицією як основа демократичного політичного представництва, роль ліберальної політичної ідеології у функціонуванні інститутів політичного представництва. Відзначено етапи генези ліберальної концепції політичного представництва, визначено особливості такого його колективного суб'єкту, як громадянське суспільство.

**Практичне значення дослідження** полягає у тому, що отримані результати дослідження можуть бути використані органами публічної влади, групами інтересів, політичними акторами, політичними партіями та представниками масмедіа і громадянського суспільства у процесі формування інституційних детермінант політичного представництва, удосконалення наявної законодавчої бази щодо регулювання інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні. Також результати дисертаційного дослідження можуть бути застосовані для вироблення

політики щодо подолання медіатизації політичного представництва, олігархізації партій та посттоталітарної спадщини, здійснення дезінтеграційних процесів із автократіями пострадянського простору. Результати дисертаційного дослідження створюють передумови для подальшого дослідження в системі взаємодії інституційних детермінант політичного представництва «масмедіа – політичні партії – парламент» та імплементації отриманих результатів у практичній діяльності в Україні щодо формування системи демократичного політичного представництва.

Основні теоретичні положення та висновки можуть надалі бути використані у науковій та педагогічній роботі та у розробці курсів для закладів вищої освіти, а також спецкурсів, які будуть присвячені проблемам інституційних детермінант формування системи політичного представництва в Україні.

**Апробація результатів дисертації.** Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.), Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 24 травня 2021 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.), IX Національний конвент Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Трансформація політичних процесів у XXI столітті» (м. Київ, 23- 24 травня 2019 р.), Четверта Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 23 листоп. 2018 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 22-23 травня 2014 р.), Друга міжнародна науково-практична конференція «Політологія, філософія, соціологія: контури

міждисциплінарного перетину» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.) Друга Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 р.)

**Публікації.** Результати дисертаційного дослідження представлено у 4 статтях, 3 з яких опубліковано у наукових фахових виданнях України, 1 стаття – у науковому закордонному виданні, а також у 6 тезах доповідей у матеріалах наукових конференцій.

**Структура та обсяг дисертації.** Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації становить 198 сторінок, з яких 177 сторінок – основний текст. Список використаних джерел нараховує 149 найменувань та розміщений на 18 сторінках, 1 додаток розміщено на 3 сторінках.

## РОЗДІЛ 1.

# ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІНСТИТУЦІЙНИХ ДЕТЕРМІНАНТ ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

### *1.1. Історичні джерела політичного представництва*

Визначення історичних джерел та витоків ідеї політичного представництва та її подальшого розвитку у європейських країнах напряду пов'язується із становленням політичних інститутів. Інституційний вимір політичного представництва дозволяє визначити суттєві зміни в організації політичного процесу, які пов'язані із взаємодією між великим соціальними групами. Зміни в організації соціальних груп є предметом досліджень політичної науки з точки зору пояснення політичного розвитку одних країн та занепаду інших. Як зазначає Д. Норт «Писемна історія людства починається разом із першою суспільною революцією – неолітичною, сільськогосподарською, міською, або першою економічною революцією, як її ще називають, – та появою перших великих осілих груп людей, яка припала на період 5-10 тисяч років тому. Друга суспільна революція – промислова, модерна, або друга економічна – почалася двісті років тому і триває до наших днів. У ній вирішальну роль також відіграли зміни в організації людських груп» [74, с. 21].

Концептуалізація політичного представництва потребує урахування впливу на трансформації представницької демократії таких процесів, як глобалізація, цифровізація, медіатизація політики тощо. Безумовно на політичне представництво впливає турбулентність міжнародних відносин та фактичне руйнування після широкомасштабного російського збройного вторгнення системи міжнародної безпеки. Водночас, війна потребує підвищення ефективності взаємодії між публічною владою та громадянами, а

також посилення інституційної спроможності. У цьому випадку йдеться саме про інститути політичного представництва: парламент та ради різних рівнів, політичні партії, групи інтересів тощо. Одним із головних завдань політичного представництва є забезпечення легітимності публічної влади. Інституційний вимір політичного представництва покликаний сприяти раціонально-легальній легітимності (якщо методологічно виходити із концепції легітимності М. Вебера).

Метою даного підрозділу є визначення історичних джерел політичного представництва. Йдеться як про реальні форми політичного правління від античних полісів до різноманіття інституцій політичного представництва в епоху модернізації, так і про візії філософів і представників політичної науки щодо оптимального інституційного дизайну політичного представництва. Вказана мета потребує окреслення кола історичних джерел політичного представництва, дослідження ідей, які стали у подальшому підґрунтям репрезентативної демократії, розгляду історичних етапів формування ідеї політичного представництва та визначення інститутів, які спричинили трансформації політичного представництва. Зокрема, на сучасному етапі розвитку політичного представництва йдеться про суттєве зростання ролі інституту масмедіа.

Задля визначення історичних джерел найбільш релевантним є історичний метод, за його допомогою окреслено коло інтелектуальних джерел теорії політичного представництва. Це твори Арістотеля, Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, Дж. Локка, Дж. С. Мілля, Т. Джефферсона, Дж. Медісона, А. де Токвіля, Ф. Гаєка, Дж. Сарторі, ін. За допомогою інституційного методу визначено трансформації інституційних детермінант системи політичного представництва на різних історичних етапах та зроблено наголос на медіатизації політичного представництва у сучасних демократіях.

Для досягнення дослідницької мети даного підрозділу, яка є проміжною щодо дисертації у цілому, дотримано логіку викладення матеріалу – від

історичних джерел політичного представництва до сучасних інституційних трансформацій, обумовлених зростанням ролі масмедіа у забезпеченні функціонування представницької демократії.

Демократичні політичні режими потребують опори на громадську думку, їх легітимність спирається на підтримку більшості громадян. Однією із головних вимог демократії є забезпечення політичного представництва. Процес формування сучасної системи політичного представництва у демократичних країнах тривав сотні років, продовжується він і в даний час. Такі інститути, як парламент та політичні партії стали основою системи політичного представництва. Інший інститут демократичного суспільства – це інститут виборів, покликаний забезпечити реальне політичне представництво інтересів громадян у діяльності публічної влади.

Нарешті, на систему політичного представництва впливає становлення дискурсів постмодерну. Деякі автори ідентифікують постмодерн як новий історичний етап, пов'язаний з переосмисленням трагічного досвіду епохи модерну та, водночас, відтворенням у нових умовах практик політичного представництва, характерних для деяких інших історичних етапів. На зміну централізації та ієрархії епохи модерну приходить організація індивідів у соціальних мережах за принципом «різони» (Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі). Формуються «нові племена», які, на думку М. Мафессолі є ознакою постмодерних змін сутності політики та представництва. Він зазначає: «коли ми кажемо про постмодернізм суспільний, то... йдеться про комуни, спільноти, які я ще називаю неоплеменами, що повертають собі пам'ять про те, хто вони такі, і власні традиції. Час, у якому ми нині живемо, — це синергія архаїчного та розвинених технологій, таке собі динамічне укорінення. Постмодерний соціальний лад можна описати такими термінами, як «громади», «комунікація», «етичність», на противагу моралізму. Тим інструментом, що творить сучасні племена, є інтернет. Адже в соціальних мережах люди об'єднуються за низкою показників. Водночас це зовсім не означає, що суспільство повертається до нового Середньовіччя... Яких форм

це набуває? Візьмімо взаємодопомогу, яка є в інтернеті, щось на кшталт BlaBlaCar або інших ініціатив, коли люди разом винаймають житло, організовуються задля спільної мети. Оце і є політика, якої можна торкнутися: брати разом з іншими участь у розвитку загального блага. Вертикалізована політика більше не діє. Сили набирає інша – низова й горизонтальна... Відбувається примноження та розростання кількості різних благодійних організацій... Тобто насамперед об'єднання близьких за духом, ідеями осіб. Коли казати про державні інституції, що опікуються медициною, освітою, профспілки, політичні партії, то вони припиняють працювати так, як це було передбачено в часи їхнього створення, тобто у XIX столітті. Оті маленькі асоціації взаємодопомоги набувають більшої ваги та обертів і потроху замінюють звичні нам інституції» [104].

Процес формування політичного представництва традиційно складається з декількох етапів. Для того, щоб отримати право на владу, тобто можливість представляти певну спільноту індивідів у публічному просторі політик спочатку має представити власну візію ідеї (ідеології), яка здатна переконати громадян віддати за нього/неї свій голос. У такому випадку політик спочатку представляє своє ідейне (ідеологічне) бачення минулого та майбутнього, а вже потім, на основі публічної презентації, отримує право на політичне представництво.

На сучасному етапі відбуваються суттєві трансформації, які можуть створити необхідні технологічні та соціально-політичні умови для переходу від моделей представницької демократії до прямої демократії. Варто погодитись із тим, що «Всеохоплюючі зміни у соціальній, політичній, економічній, науково-технічній сферах сучасного суспільства сприяють зростанню у політичній системі значення постійного зворотного зв'язку між владою та суспільством. В умовах становлення інформаційного суспільства цей зв'язок опосередковується діяльністю мас-медіа, які посідають важливе місце у структурі сучасного політичного представництва. Це актуалізує потребу в дослідженні форм та інститутів політичного представництва:

політичних партій, парламентаризму, інституцій громадянського суспільства, акторів третього сектору, груп інтересів, які беруть участь у формуванні політичного порядку денного, прийнятті політичних рішень, урядуванні. Слід відзначити, що в сучасних політичних системах на зміну моделям представницької демократії (коли соціальні та політичні групи представляють депутати від партій, що виступають у парламенті від їх імені) приходять моделі «напівпрямої» (О. Тоффлер) та прямої демократії»[10, с. 15-16].

В історії філософської та політичної думки, як і на різних історичних етапах формування демократичної системи політичного представництва, часто зустрічаються протилежні тенденції. На різних історичних етапах вони знаходять своє різноманітне втілення у інституційному дизайні та вирішуються в залежності від конкретних обставин.

По-перше, це відмінність між «реальними володарями» влади та її «номінальними утримувачами». Цю дилему сформулював Дж. Сарторі: «Вирішальна відмінність у питаннях влади – це відмінність між номінальними утримувачами (*titular holders*) і реальними володарями (*actual wielders*)». Влада, зрештою, – *exercitium* (лат. – здійснення влади). як може народ, хоч як його розуміти та визначати, ефективно утримувати владу?» [94, с. 33].

По-друге, на порядку денному усіх суспільств протягом історії знаходилась та потребувала вирішення дилема «лідер vs. інститути». Йдеться про зіткнення у процесі формування інституційних детермінант політичного представництва, з одного боку, ідеї та практики «лідерства» та, з іншого боку, інституційного підходу. Очевидно, що ідея представництва полягає у обранні певних осіб – представників, задля вирішення важливих політичних питань. Проблема полягає у критеріях відбору. Власне, демократія протягом усієї історії переважно існувала у представницькій формі. Натомість, дилема вибору між «лідером», як сильною особистістю, здатною до вольового вирішення проблеми спільноти та безособовими організаціями професійного управління (що встановлюють правила) – «інститутами» постійно, протягом усіх історичних етапів, визначала розвиток чи занепад демократії. Другий

сценарій найбільш виразно сформульовано у веберіанській концепції бюрократії. А от «лідерській» підхід до політичного представництва потребує звернення до «харизми».

По-третє, політичне представництво у демократіях та авторитарних державах. Відмінності у політичному представництві демократичних та авторитарних суспільств можна сформулювати у вигляді дилеми «закрите суспільство – відкрите суспільство» (за А. Бергсоном та К. Поппером), або «суспільство відкритого доступу» vs. «суспільство закритого доступу» (за Д. Нормом). У свою чергу, у межах вирішення цієї дилеми, формулюються протиріччя між відкритими та закритими суспільствами.

Слід виокремити наступні протиріччя, які безпосередньо стосуються феномену політичного представництва: 1) політичне представництво vs. насильство; 2) прогрес vs. порядок; 3) раціональність vs. інстинктивність; 4) справедливість vs. рівність.

Не можна стверджувати, що політичне представництво відсутнє в умовах авторитаризму. Наприклад, Ю. Древаль досліджує радянську модель політичного представництва. Він зазначає: «Правові засади формування та діяльності нового у радянській історії представницького органу – Верховної Ради СРСР та Верховної Ради УРСР – були закладені конституантою 1936-1937 рр. Конституція СРСР від 5 грудня 1936 р. проголошувала перемогу соціалізму, а УРСР відтоді вважалася соціалістичною державою, де вся влада належить робітникам і селянам у вигляді Рад депутатів трудящих. Водночас скасовувалася система з'їздів і запроваджувався так званий «однорусний» орган народного представництва. Повноваження Верховної Ради УРСР визначалися Конституцією УРСР від 30 січня 1937 р., яка майже повністю копіювала нещодавно прийняту союзну Конституцію. Верховна Ради УРСР формально визначалася найвищим органом державної влади республіки і єдиним, на відміну від попередніх часів, законодавчим органом» [37, с. 3].

Натомість, у закритих суспільствах зростає роль насильства, на яке має спиратись влада задля самозбереження. Навпаки, відкриті суспільства,

завдяки ефективному та легітимному політичному представництву здатні суттєво обмежити насильство.

Як зазначає Г. Ніколенко «Концепція «відкритого суспільства» – порівняно нова теорія, започаткована в першій половині ХХ ст. як нова форма соціального устрою, яка б могла змінити нагальні проблеми тогочасності і відповідати новим цінностям (гуманізм, демократичність, рівність, верховенство права), які зароджувалися» [73, с. 102].

У концепції К. Поппера критикується історизм та «магічне» мислення закритих суспільств, яке протиставляється критичній раціональності відкритого суспільства [86].

В інтерпретації Г. Ніколенко низка протиставлень К. Поппера закритого та відкритого суспільств набуває такого вигляду: «У його критичному розгляді виділено такі критерії (подані у протиставленні): контроль суспільства/дослідження розвитку (бажання проконтролювати та направити історичний процес/використання наукових методів для прогнозування спадів та підйомів у різних сферах та варіантів реагування на зміни); авторитарний інтелектуалізм / свобода думки і слова; неконтрольований суверенітет / обмеження влади; етика сильного / мораль власної совісті (відповідальності за свої дії); жорсткий традиціоналізм / гнучкість щодо розвитку чи зміни традицій; утопічна інженерія / соціальна інженерія (створення єдиного щастя / поетапне вирішення нагальних проблем); принцип безгрішності / принцип спроб і помилок (у втіленні державної політики)» [73, с. 103].

Сучасний дослідник Д. Норт, цілком у руслі демократичного тренду, також віддає перевагу інститутам як визначеним правилам ухвалення політичних рішень в інтересах суспільства [74, с. 21].

Джерела ідеї політичного представництва сягають епохи античності. Адже саме у цей період кожний правитель (монарх, тиран) чи певна елітна суспільна група (аристократія, олігархія) намагались обґрунтувати власне право на владу. Окрім «магічних» (походження, удача) та релігійних (воля богів) чинників кожний правитель представляв свої дії корисними для

спільноти, суспільного блага. Боротьба за політичне представництво велась між аристократичними, олігархічними та демократичними елітами та лідерами. У давньогрецьких полісах громадяни усвідомлювали, що влада належить певній «спільноті», для виявлення волі спільноти проводились регулярні збори громадян («Еклесія»). А правлячі групи є лише тимчасовими розпорядниками влади. Отже, було визначено головний принцип політичного представництва – влада належить громаді. Як зазначає Г. Арендт «Не Атени, а атенці були полісом» [4, с. 149]: «Поліс, власне кажучи, — це не місто-держава у своєму фізичному розташуванні; це організація людей, що виникає зі спільного діяння та мовлення, і його справжній простір лежить між людьми, які живуть разом задля цієї мети, незалежно від того, де їм випаде бути. «Де б ти не пішов, ти будеш полісом» — ці відомі слова стали кредом для давньогрецької колонізації і виразили переконання, що дія та мовлення створюють простір між учасниками, які можуть знайти своє властиве місце будь-коли і будь-де. Це простір появи в найширшому розумінні цього слова, зокрема, простір, де я з'являюся для інших так, як вони з'являються для мене, де люди існують не просто подібно до інших живих чи неживих речей, а з'являються відкрито» [4, с. 152].

Слід відзначити, що «Еліти античних Афін на певних етапах розвитку полісу використовували різні методи досягнення та збереження політичного впливу, обґрунтування влади та її легітимності.... від формування механізмів панування аристократичних еліт до проведення демократичних реформ. Саме у цей період «Дамоклів меч» легітимності, як потреби у публічному обґрунтуванні претензій на панування для визнання з боку громадян, назавжди навис над демократичними владою» [122, с. 41].

Громадяни полісу, яким належала влада, тимчасово передавали її своїм представникам (а після реформ Перикла оплачували їх роботу), які мали турбуватись про спільне благо. Тут маємо ще одну дилему політичного представництва, а саме – протиріччя між приватним та публічним життям. Саме завдяки політичному представництву з'являється публічний простір,

публічність як феномен політичного життя. Громадяни, голосуючи на грецькій Агорі чи на римському Форумі, тимчасово переходять до публічного простору. Згодом, делегуючи повноваження іншим особам, вони залишаються у приватному просторі. А от представники вже набувають іншого статусу – відтепер вони публічні особи і мають турбуватись не про своє приватне благо, а про суспільний інтерес. Для цього у полісах мали скластись певні передумови, передусім економічного характеру. Для того, аби у громадян звільнився вільний час для активної публічної діяльності, вони мали вирішити свої приватні проблеми та задовільнити вітальні потреби.

Погодимося: «Зрозуміло, що публічне та приватне є хоча і відмінними, проте дотичними і такими, що взаємодіють, регіонами людського досвіду... так, за античної доби вважали, що «публічна діяльність можлива лише тоді, коли вже потурбувались про значно загальніші життєві потреби» (Г. Арендт)... без попереднього забезпечення приватних (економічних, вітальних) потреб була немислима участь у просторі вільного самовизначення» [48, с. 355].

Лише громадянин, який був звільнений від важкої фізичної праці мав можливість приділяти час та увагу вирішенню суспільних питань. Цей ресурс – час – і зараз визначає якість політичного представництва. Громадяни повинні мати вільний час для пошуку та критичного аналізу політичної інформації, осмислення та обговорення власного політичного вибору з іншими. Безумовно, політичне представництво народжується у публічному просторі, фізичними втіленнями якого залишаються місця зборів громадян для проведення дискусій та прийняття політичних рішень. У Афінах знаходимо історично першу форму політичного представництва, яку можна назвати демократичною. Адже, в архаїчний період афінської історії правління басилеїв мало інші (непредставницькі) джерела – від походження і релігії до військових та спортивних перемог. На класичному етапі на історичну авансцену афінської політики виходить клас аристократів. Вони намагаються послабити демос, хоча і потребують його підтримки. Їх правління час від часу переривається

тиранами (вони також шукають підтримки громадян та уособлюють «лідерську» альтернативу політичного представництва). Конкуренція між тиранами та аристократією посилює демос, а реформи Перикла дозволяють стверджувати етап демократичного політичного представництва. Цей етап розпочався у другій половині V століття до н.е. реформами під час правління Кімона, а його апогеєм стало правління Перикла. Щодо безпосередньої сутності реформ Перикла, то вони заклали фундамент для демократичного політичного представництва. Відзначимо їх сутність: «По-перше, він відкрив доступ до державних посад для усіх громадян, незалежно від їх доходу, запровадивши «містофорію», оплату діяльності посадових осіб. Це позбавило аристократію монополії на державні посади. По-друге, Перикл запровадив заміщення вакантних посад шляхом жеребкування. По-третє, Перикл роз'єднав судові колегії, відправивши частину з них у сільську місцевість з метою безпосередньої присутності на місцях, де виникали конфлікти. Говорячи сучасною мовою, він провів децентралізацію влади, що також сприяло підризу влади аристократії та зростанню впливу демосу, створювало умови для підвищення легітимності центральної влади та, водночас, підривало владу місцевих аристократів. По-четверте, Перикл змінив умови громадянства, надавши право бути громадянами лише тим, хто підтвердив свою належність до спільноти полісу як по батьківській лінії, так і по материнській. За результатами реформ Перикла демос в Афінах перетворився на «правлячий клас» [122, с. 44].

Слід погодитись із наголосом на свободі та відповідальності у політичному представництві давньогрецького полісу, адже лише вільні люди (громадяни) здатні робити вибір. Ось як це визначає А. Карась: «Віддавна в античності була усвідомлена парадоксальна несумісність між людиною-філософом (інтелектуалом) і людиною-рабом. Раб – це (за означенням античних мислителів) той, хто готовий віддати будь-що, поступитися усіма чеснотами заради збереження свого життя. Не бути рабом означало більше за життя шанувати свободу. У поведінці особи такий орієнтир відповідав

належному ладові думання й осмислення довколишнього світу, передбачав соціальне середовище, в якому мають виявлятися «стандарти досконалості» в людських стосунках. Назва цього соціального середовища – поліс, суспільний лад якого визначається вільними громадянами» [45, с. 12].

У давньогрецьких полісах політичне представництво пов'язується із демократичною формою правління та уособлюється постаттю «першого афінянина» Перикла. Пряма демократія, у якій брали участь усі громадяни Афін, передбачала обрання громадян на певні посади у полісі; участь у політиці означає вихід за межі відносин «правитель – підлеглі». Важливою ідеєю стало прагнення досконалості у політичній відносинах, в управлінні полісом. Це дозволило змінювати лідерів на основі пошуку «кращого», «більш досконалого» правління.

Або, як визначає А. Карась, на основі політичної «віртуозності»: «Стандарти досконалості» також залежні від людської природи, якості якої можуть підлягати розвитку або ж удосконалюватися у вправності чи віртуозності... У наш час віртуозність прийнято вважати фаховістю). Виникнення і значення, і самого слова «віртуозність» у давньогрецькому середовищі виказує їхню спорідненість із *virtu* – тобто з чеснотою як дією-вправністю, в якій лише й може проявлятися чеснота. У цьому ж процесі семіозу виникають споріднені слова, які сучасною англійською мовою пишуться як *virtual* – *virtually* й перекладаються – фактично, дійсно, по суті, зберігаючи також таке окреме значення, як «віртуальність» [45, с. 14].

Громадянин народжується у полісі завдяки залученості до політичних рішень, публічної сфери. Лише завдяки участі у вирішенні суспільних проблем, а не у приватних справах індивід стає громадянином. На це звертає увагу Арістотель. Відповідно, індивід може як набути статус громадянина, так і позбутись його (тут варто також згадати феномен «остракізму»). Ось як А. Карась інтерпретує позицію Арістотеля: «З'ясовуючи значення явища “громадянства”, Арістотель вважає його складним поняттям, зміст якого може змінюватися залежно від міри соціальної свободи і соціального ладу в

державі. Він не має певності, що слово “громадянин” зберігає тотожне значення за будь-якого устрою: «хто в демократичному устрої громадянин – за олігархії може ним і не бути». Громадянський стан особи і держави Аристотель визначає як деяку самодостатність для існування політичного або громадянського стану спільноти. Тобто громадянський стан пов’язується з участю в “законодавчій або судовій справах”, у “народних зборах” – громадянином є той, “хто посідає місце в певній інституції» [45, с. 15].

Історія політичного представництва починається з античності, саме у полісах формується уявлення про те, що влада належить громаді і тимчасово делегується її представникам. При цьому, історичні джерела права на владу монархів і тиранів, аристократії та олігархії як у Афінах так і у Римі мали й інше коріння – від спортивних та військових перемог до волі богів та багатства. Елементи політичного представництва можна віднайти у Середньовіччі, хоча панування теологічної парадигми зводило представництво до вертикальних ієрархічних зв’язків – папа є намісником (представником Бога у земному вимірі), а монарх успадковує статус «помазаника божого». Але справжній прорив у теорії та практиці політичного представництва відбувся пізніше.

У Т. Дешко знаходимо визначення політичного представництва як інституту: «волевиявлення народу здійснюється через формування на виборній основі представницького органу, на який покладається відповідальність за ухвалення найбільш важливих рішень» [35, с. 33].

Перші спроби встановити дієву політичну комунікацію між громадянами та владою у вигляді політичного представництва сягають епохи Античності. У Давньогрецькій цивілізації реформи Солона та Перикла були спрямовані на впровадження елементів представницької демократії – удосконалення інституту виборів, інституту громадянства, формування колегіальних представницьких органів влади тощо. Цей етап розвитку представницької демократії називається протопарламентський. Як зазначає Я. Печенка, «Досить помилковим вважати, що до виникнення парламентів у

середньовічній Європі західна цивілізація не знала спроб та ідей представництва інтересів на загальнодержавному рівні. Початки практики представництва інтересів можна знайти ще в Античності. У Стародавніх Афінах протягом IX – IV ст. еволюція державного ладу характеризувалася поступовим ослабленням ролі Народних зборів у бік підвищення позицій представницьких інституцій... Це ж саме стосується й державно-політичного розвитку історії Стародавнього Риму, особливо в республіканський період його історії. Римський Сенат, будучи одним з найбільш впливових органів держави, створювався як представницька установа спочатку інтересів міської знати Риму, а згодом й провінційної» [79, с. 59].

Хоча це доволі дискусійне питання і завше політичне представництво пов'язується саме із Новим часом. У Середньовіччі панувала теологічна доктрина, згідно з якою церква, яка представляє божественну волю у «Земному Граді» (Августин Блаженний), обмежує владу монарха. Епоха Відродження повернула політичне представництво у «земний вимір» (влада представляє клас, місто, державу тощо). Завдяки Н. Макіавеллі, який наголошував на автономності політики від церкви, логіка політичного представництва більше не потребувала релігійного обґрунтування.

Безпосередньо парламентське представництво у Європі пов'язується зі становленням класового суспільства, коли кожний клас отримує власну «квоту» у парламенті.

Погодимось із тим, що «Представництво за часів феодалізму було виключно становим. Лише в Англії воно мало подвійний характер – як становий, так і територіальний характер. За часів феодалізму станово-представницькі установи спочатку частково, а пізніше й повністю формувалися на виборній основі. Водночас право голосу поширювалося лише на привілейовані верстви населення. Це не було народне представництво в його сучасному розумінні. З одного боку, такі установи формувалися вузьким, досить нечисленним виборчим корпусом, з іншого навіть їх внутрішня діяльність визначалася становим поділом» [79, с. 59].

У подальшому депутат, як представник певного класу, отримує від виборців чіткий наказ (доручення) щодо власних дій, утворюється інститут відкликання депутатів, які не виконують доручення. Парламенти, які слугували інструментом політичної боротьби між монархами та феодалами, поступово перетворюються на виразників волі буржуазії – потужного європейського середнього класу. Поява та поширення у політичному та правовому полі європейських країн ідей демократії та ринкової економіки спиралась на концепції народного суверенітету, суспільного договору, поділу влади та, головне, природних прав людини.

У працях Т. Гоббса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Дж. С. Мілля, які слід віднести до інтелектуальних джерел ідеї політичного представництва, обґрунтовується роль парламенту як інституту верховної влади, який контролює уряд від імені народу. Воля народу, за демократії, виражається безпосередньо під час виборів та, опосередковано, через діяльність депутатів, яким делегуються повноваження щодо ухвалення політичних рішень.

Ідея політичного представництва отримала потужний розвиток у європейській філософській та політичній думці Нового часу. Вона напряму пов'язується із становленням інституту парламентаризму. Теорія природних прав людини та теорія суспільного договору стали основою парламентаризму та подальшого розвитку представницької демократії. Саме парламент протягом тривалого часу визначав інституційні детермінанти політичного представництва, включно із іншими пов'язаними інститутами – різними моделями парламентських виборів та політичними партіями.

Ш.-Л. де Монтеск'є визначає фундаментальні основи представницької демократії: «Оскільки у вільній державі кожна людина, яка вважається вільною, мусить керувати собою сама, то законодавча влада там повинна була б належати всьому народові. А тому що це неможливо у великих державах і пов'язано з багатьма труднощами в малих, то треба, щоб народ через своїх представників робив усе, чого він не може робити особисто» [71, с. 375].

Він також обґрунтовує необхідність мажоритарної системи політичного представництва тим очевидним аргументом, що представник краще обізнаний з проблемами свого округу, аніж з загальнонаціональними проблемами. Відповідно, депутат буде краще представляти свій округ, бо знає проблеми його мешканців. Також Ш. Монтеск'є формулює деякі практичні рекомендації щодо організації системи політичного представництва. Він пише: «Велика перевага представників полягає в тому, що вони здатні обговорювати справи. Народ до цього геть не придатний, що становить одну із найсерйозніших перешкод для демократії. Немає потреби в тому, щоб представники, отримавши від своїх виборців загальну настанову, мали від них ще й окрему постанову про кожну справу...» [71, с. 375].

Для А. де Токвіля фундаментом політичного представництва виступає ідея щодо «неподільної влади більшості» [102, с. 397]. При цьому, він ставить важливе питання, яке є предметом дискусій і для сучасних демократій: «Чи повинні люди, які репрезентують суспільство, бути могутнішими, ніж саме суспільство, закон якого вони втілюють у життя?» [102, с. 400]. Ця влада є постійною, а от її представники мають змінюватись. Цей принцип має як переваги так недоліки: «З усіх видів політичної влади законодавча влада найліпше піддається волі більшості. З волі американців її представники обираються безпосередньо народом і на дуже короткий термін. Це змушує їх виявляти не тільки засадничі погляди своїх виборців, а й їхні минулі пристрасті» [102, с. 397].

Джеймс Мілль називає систему представництва «самим великим відкриттям сучасності» [68, с. 413], він переконаний, що представницька форма врядування є єдиним засобом забезпечення доброго правління, а представницький орган є гарантією гарного урядування [68, с. 413]. Він зазначає: «Кожного представника можна розглядати у двох якостях: як власне представника, коли він може здійснювати владу над іншими, та як члена суспільства, коли інші можуть здійснювати владу над ним» [68, с. 414].

Щодо проблемних питань політичного представництва, які виникають на певному історичному етапі, то їх окреслює Дж. С. Мілль. Зокрема, він відзначає корупцію та слідування приватним інтересам з боку обраних представників, як основні виклики демократії.

Дж.С. Мілль пише: «Яка користь від системи найширшого народного представництва, якщо виборці обирають до парламенту не найкращих, а тих, хто витратить більше грошей задля свого обрання? Як представницькі збори можуть давати користь, якщо їхніх членів можна купити або якщо внаслідок свого надмірного темпераменту, неприборканого громадянською дисципліною чи особистою стриманістю, вони не здатні спокійно обговорювати проблеми й під дахом парламенту вдаються до бійки чи стріляють один в одного з гвинтівок?» [68, с. 418]. Рецепт щодо подолання негативних наслідків представницького правління, відповідно до візій Дж. С. Мілля, полягає не у тому, аби відмовитись від нього, а у його вдосконаленні, продовженні пошуку оптимальної форми. Він зазначає: «Сенс представницького врядування полягає у тому, що увесь народ або якась численна його частина через своїх депутатів, яких цей народ періодично обирає, здійснює верховну владу, що контролює суспільні процеси. За будь-якого політичного устрою ця влада має комусь належати, і за представницької системи вся верховна влада має належати народним депутатам» [69, с. 431]. Тобто, для Дж.С. Мілля основним інститутом політичного представництва виступає парламент.

На сучасному етапі до інститутів парламентаризму, виборів та партій додаються й інші. Зокрема, важливу роль для політичного представництва та репрезентативної демократії відіграють також інститути масмедіа та публічних інтелектуалів. Тут ми знову можемо повернутись до концепції політичних чеснот («virtu») і зазначити, що віртуальність політичної реальності та політичного представництва, як основного виклику цифрового суспільства пов'язуються саме із інститутом масмедіа, особливо із інтернет-комунікаціями.

Отже, незважаючи на складнощі становлення та історичні перипетії феномену політичного представництва, сучасні демократії найбільш ефективно функціонують саме у представницькій формі. Ідея політичного представництва, пов'язана із теорією суспільного договору та рівних прав громадян, реалізувалась у європейських країнах епохи Нового часу у вигляді інститутів парламенту та політичних партій.

### ***1.2. Формування традиції політичного представництва: основні етапи***

Формування традиції політичного представництва пройшло декілька етапів. На усіх без винятку етапах політичне представництво пов'язується із демократією, напряду залежить від демократичного урядування. Поза демократією інститути політичного представництва характеризуються або імітацією (як-от у сучасних російських реаліях інститути парламенту та партій не є такими, а лише приховують за демократичною назвою та фешенебельним фасадом тоталітарні механізми владарювання), або стагнацією. Адже, не виконуючі функції політичного представництва в умовах тоталітаризму, такі інститути як парламенти та партії, не кажучи вже про вибори, поступово формалізуються та, зрештою, зникають з публічного простору. Вони залишаються на маргінесі політичного процесу, не представляють «політичну спільноту» та не беруть участь в урядуванні. Навпаки, демократія утворює усі необхідні умови для розвитку інститутів політичного представництва. Недарма, саме під час правління «першого громадянина» Перикла в Афінах сягає піку усвідомлення сутності важливості політичного представництва спільноти, як одного із важливих етапів становлення феномену політичного представництва. «Форум – сцена – мережа» [141] є, хоч і метафоричними, але дуже вдалим маркерами основних етапів формування традиції політичного

представництва. Форум ілюструє та характеризує демократію епохи античності, а сцена, хоча і зароджується та розповсюджується під час середньовічних карнавалів, є образом політичного представництва епохи модерну. Нарешті, в умовах постмодерну та становлення інформаційного суспільства представництво формується за принципом мережі, або «різоми» (Ж. Дельоз).

Перший етап, пов'язаний із полісною демократією («форум») та подальшим укрупненням територій (переходом від полісної прямої демократії до представницької демократії), поєднував механізми прямої та представницької демократії. Влада еліт за походженням та вибори, на яких громадяни вирішували, хто з представників еліт буде урядувати. Усі проблеми прямої демократії властиві представницькому правлінню. Зокрема, О. Тягло зазначає щодо полісної демократії: «афінське диво п'ятого століття до Р. Х. виникло завдяки надзвичайним культурним, політичним і воєнним процесам, що відбувалися після утворення книжкового ринку. Вони протікали паралельно зі швидким зростанням справді видатної літератури, яка моделювала майбутнє буття Європи. Попри разючих досягнень у різноманітних сферах суспільного буття, афінська демократія припустилася і жахливих помилок – не тільки тактичних чи стратегічних огріхів, а і злочинів проти людства на кшталт руйнування Делосу без будь-якої прямої причини. Усе чоловіче населення острова було знищене, а жінки та діти продані у рабство. Окрім цього гидкого злочину хіба не було ще й несправедливого смертного вироку Сократу, який мав суто політичне значення?! Перелік подібних випадків досить великий. Зазначені вчинки не знаходять виправдання, але, на щастя, історики описують й протилежні випадки. Наприклад, одного разу Метилени повстали і порушили союз з Афіними, внаслідок чого досить швидко їм було завдано воєнної поразки. Афіняни послали корабель з гінцем, який віз наказ про знищення усіх чоловіків міста. Проте невдовзі вони відчували докори совісті й думка більшості схилилася до милосердя. Невідкладно був споряджений другий корабель, команда якого

зробила усе можливе для того, щоб випередити гонця з попереднім наказом. «У такий спосіб метиленці ледь-ледь уникли смерті», – свідчив історик Фукідид... Демократія створює серйозні проблеми, вони існували від її початку і наявні дотепер» [105, с.119-120].

На етапі модернізації політик виходить на сцену, його місце – за трибуною під час публічного виступу, а «публіка» або підтримує його, або виганяє зі сцени, шукаючи заміну. Розвиток інституційних детермінант політичного представництва у епоху модернізації уможливив сучасну демократію. Слід погодитись із ідентифікацією політичного представництва як невід’ємної складової процесу демократизації.

Відзначимо: «Замість безпосередньої участі в політичному прийнятті рішень, як у грецькому полісі чи швейцарському кантоні, громадськість обирає законодавців представляти їх в урядових засіданнях. Громадянський контроль над владою таким чином відбувається через періодичні конкурентні вибори для вибору цих еліт. Вибори повинні гарантувати, що урядовці будуть чуйними та підзвітними громадськості. Приймаючи цей виборчий процес, громадськість дає свою згоду бути керованими обраними елітами. Таким чином, демократичний процес залежить від ефективності і чуйності стосунків між представником і представленим» [128, с. 21].

Перед тим, як безпосередньо перейти до визначення сутності формування традиції політичного представництва на сучасному етапі, а точніше – її ре-формування в умовах постмодернізму, порівняно із кондиціями епохи модерну, слід відзначити кризу феномену представництва. Цій проблемі присвячено візії представників постмодерної парадигми. Автори «Енциклопедії постмодернізму», відносять до поняття репрезентації зображення, образ та представництво. А кризу репрезентації пов’язують із постмодерністським духом пізнього капіталізму. Вони відзначають світову кризу репрезентації. У порівнянні з епохою модерну, коли вважалось, що проблема репрезентації полягає у найбільш детальному та відповідному «зразку» відображенні істинної думки якогось цілого («суспільства», «нації»,

«класу», «громадської думки», «духу історії», «демократичного ідеалу» тощо), постмодернізм ставить під сумнів саме існування такої істинної думки, ідеалу.

Зазначається: «Якщо модернізм у мистецтві був рухом, який розірвав (або, висловлюючись більш тонко, «реконструював») традиційні форми репрезентації, то очевидно, що постмодернізм інтенсифікував його відчуження від репрезентативної істини (та його висміювання), а також взяв участь у часом істеричних, часом параноїдальних, часом лицемірних, а часом щирих спробах відновити «традиційні цінності істини в репрезентації» [39, с. 358].

У парадигмі постмодернізму репрезентація інтерпретується наступним чином. Деконструюючи репрезентацію, слід виокремити три різні її інтерпретації: політичну, філософську та мистецьку.

З точки зору політичної інтерпретації представництво є ідеалом демократії. Наголосимо: «...кожен виборчий округ бере участь в управлінні державою через свого представника (репрезентанта), який дбає про його інтереси і з яким той, кого репрезентовано, може себе ототожнювати. Постмодернізм став свідком розмноження і антидемократичних рухів, що не допускають компромісу й вимагають прямого й виняткового доступу до істини та автентичності без урахування розбіжності в поглядах, і ще радикальніших рухів, які прагнуть взагалі покінчити з репрезентацією на користь прямої індивідуальної участі (типу «міських зборів»)» [39, с. 359].

У філософії проблема репрезентації охоплює майже усю філософську традицію, вона є спробою морального раціонального розуму (І. Кант) репрезентувати істину. Як зазначають автори «Енциклопедії постмодернізму»: «проблема репрезентації проходить крізь історію філософії від Платона до Ніцше, причому її критична фаза доходить своєї кульмінації в Кантовій критиці раціонального розуму: неможлива жодна репрезентація ані «речі в собі», ані Істини, ані Добра, що є об'єктом морального раціонального розуму. Істина може бути репрезентована лише непрямо, «трансцендентно», через порожні (але універсальні, апріорні, необхідні) категорії розуміння,

"наповнені" емпіричною інтуїцією; а моральне Добро може бути репрезентоване лише як порожнє твердження чистого права без емпіричного об'єкта, «категоричного імперативу» [39, с. 359].

По-третє, у мистецтві «...сказати, що картина або дискурс «репрезентує», означає твердити, що вони малюють або говорять істину про щось репрезентоване. Це третє розуміння обґрунтовує і зумовлює два перші. Репрезентація завжди має стосунок до істини, а мова, якщо й може говорити істину, то вона також може брехати, перекручувати й хибно репрезентувати» [39, с. 359].

Постмодерністська критика намагається зруйнувати ідеологію репрезентації, адже відтепер ставиться під сумнів не лише здатність щось відтворити максимально наближено до ідеалу (тобто, наголошується на «хибності» будь-якої репрезентації – від політики до мистецтва), а й існування (можливість) існування будь-якого ідеалу взагалі. Помилки політичного представництва, як і похибки у соціологічних дослідженнях (прийнятною вважається певна похибка, у залежності від методології дослідження) та інші «спотворення» ідеалу демократії не є індивідуальними чи колективними хибами. Вони мають відношення до сутності репрезентації, а точніше – свідчать про неможливість політичного представництва, відповідно до постмодерного бачення. Відсутній не лише «ідеальний представник», а й, передусім, відсутній той об'єкт, який представляють. Максимум, про що можна говорити з точки зору постмодерну, стосовно репрезентації – це симулякри. Також йдеться про конструювання тими, хто опинився (часто випадково) у ролі представника, того «ідеалу» чи «цілого», яке вони репрезентують. Зрозуміло, що таке конструювання відбувається в інтересах представників (депутатів, політичних та державних діячів) та не має жодного відношення до реальних спільнот та їх інтересів.

Відзначимо: «Можна вважати критичним відкриттям те, що помилка і спотворення конститутивні, що істина не може бути адекватно репрезентована жодною мовою і жодною «скінченною інтуїцією» (Кант), бо це відкриття

назавжди підриває ідеологію репрезентації. Саме це тривожне усвідомлення спонукало постмодерністське мислення, з одного боку, поставитися з радикальною підозрою до своїх інтерпретацій вираженого наміру, і разом з тим, - а це факт ще тривожніший, - підтримати навмисну «белетризацію» реальності та її репрезентації, цей новий процес міфотворення, який творить нові легенди та історії і виправдовує політичні вимоги» [39, с. 359]

Отже, постмодернізм ставить під сумнів основу політичного представництва. А режим постправди у сучасному інформаційному суспільстві унеможливорює для громадян виокремити правду (хоча б однієї з можливих «правд» чи версій правди) від брехні чи помилкового трактування. Внаслідок такої радикалізації питання політичного представництва відбувається дестабілізація демократичної політичної системи, активізується пошук альтернативи для представницької моделі демократії. Віра у політичне представництво, його здатність адекватно та реалістично представляти інтереси громадян похитнулась, а разом із нею – фундаментальні засади інституціонального виміру демократії. Ставиться під сумнів спроможність парламенту та партій виражати громадську думку. Але не тільки. Проблематизується здатність наукового знання визначати сутність та орієнтири політичного процесу.

Зазначимо: «А як щодо науки? Логіки? Математики? Математична логіка не репрезентує істину або реальність, вона конструює логічну граматику й синтаксис, які створюють правила для наукової репрезентації. Але наука й математика, як здається, виявляють сьогодні дивовижну відсутність цікавості до свого власного логічного підґрунтя, попри (або через) фундаментальні кризи, які відбулися з ними в ХХ ст. В чому справжня причина квантової невизначеності? Чи пов'язана вона з суб'єктивністю спостереження, суб'єктивністю, яка ніколи не була належно формалізована у своєму застосуванні до процесу спостереження? Чи може доведення Геделем необхідної нерозв'язності (недоведеності, непридатності до фальсифікації) якоїсь аксіоми або висловлювання для будь-якої формалізованої системи

додати щось істотне до цього питання? Чи справді математична наука прагне досліджувати невизначеність та нерозв'язність, чи вона зайшла в глухий кут, по той бік якого відчуває загрозу своїй гегемонії та своєму відчуттю вкоріненості (звідси її схильність таврувати «пост-структуралістів», які намагаються кинути виклик її пануванню)? Чого ще може нас навчити наука сьогодні про структуру та логіку репрезентації?» [39, с. 360].

Інститут науки та освіти критикується за відсутність адекватного методологічного інструментарію для дослідження представництва та пошуку інструментів та рецептів його відродження у нових умовах мережевого суспільства. Один із варіантів, який пропонується – повернення до традиційних цінностей, які можуть відродити віру у представницьку демократію, якою вона була у демократичних країнах після Другої світової війни та подолання тоталітарної спадщини нацизму та фашизму. Віра у представництво стала основою створення Європейського Союзу та Північноатлантичного Альянсу.

Автори «Енциклопедії постмодернізму», зокрема П. Кенінг наголошують, що повернення до традиційних цінностей здатне скоріше створити нові проблеми, аніж відродити віру у політичне представництво в умовах постмодернізму.

Погодимося із тим, що «Такий напрям думок ворожий майже до всіх течій постмодернізму: психоаналізу (що його він звинувачує в підозріливому ставленні до всіх видів аналізу мотивів і навіть у руйнуванні основ правосуддя через виявлення істинного – «неусвідомленого» наміру поза видимою волюнтаристським актом, що робить нас потенційно безвідповідальними за свої дії); «деконструкції» (що, як здається, наполягає на неможливості істини); релятивізму культурних студій з їхньою ворожістю до канонів традиційної репрезентації та моралі. Лицемірство реакції, опертої на «традиційні цінності», є очевидним. В ім'я істини (як репрезентаційної адекватності) вона відкидає постмодерністський «релятивізм» та симуляцію (стирання або спотворення відмінності між істинним і хибним, реальним і штучним,

оригінальним і похідним); проте вона відмовляється адекватно оцінити фальсифікації та міфотворення власної історії (історії європейського панування, расизму та імперіалізму, або визнати що її канони також відносно довільні, а значення приписується лише тим із них, які репрезентують її естетичні та моральні цінності» [39, с. 359-360].

Наголосимо, що проблема репрезентації стосується не лише політичного представництва, а й інших суспільних просторів. Зокрема, у мистецтві умовною стає відмінність між «правдою» та «вигадкою». В якості літературного прикладу можна назвати такий жанр як вигадані мемуари («Мемуари гейши» американського письменника А. Голдена), «Книга вигаданих істот» (Х. Борхес), або правдиві романи («Міністерство граничного щастя» індійської авторки А. Рой).

Продовжуючи цю думку, слід відзначити: «Назвати й намалювати тепер означає не репрезентувати, а створити первісне повторення. В міру того як основа або оригінал пам'яті (здатності репрезентації) відступає перед «агресією симулякрів» (Ж. Дельоз) та радикальним розмаїттям «реальності» («істини відносності»), ми входимо в небезпечну добу, в якій, за відсутності авторитету, не бракує претендентів, кандидатів, ошуканців, які прагнуть заповнити вакуум. Гра репрезентації була замінена «еволюційними стратегіями», спрямованими на генетичне та культурне відтворення і домінування. Саме ця неусвідомлена неодарвіністська логіка керує реакційною боротьбою за ідентичність за допомогою раси, гендера та культури, як «цінностей», що можуть бути репрезентовані. Але якщо категорія репрезентації (основа, початок, пам'ять, свідчення) залишається істотною зброєю і для лівого крила політичної коректності, і для правого крила традицій білого чоловіка в їхній статичній матеріалізованій діалектиці та боротьбі за «справедливість», то куди ми маємо повернутися, щоб знайти справжню річ?» [39, с. 360].

Окресливши основні інтерпретації репрезентації в епоху постмодерну, повернемося до визначення сутності інституційних детермінант процесу

політичного представництва. На етапі модернізації (коли відбувається розподіл на «сцену», де виступають політичні актори та публіку, що оцінює їх діяльність у партіях чи парламенті) в якості одного із головних інститутів політичного представництва постали вибори.

Вибори у процесі забезпечення демократичного політичного представництва виконують важливі функції.

Погодимося, що «Нормативні теорії демократії припускають, що вибори виконують дві основні функції. По-перше, вибори мають забезпечити відповідальність урядів за свої дії перед громадянами, які їх обрали. По-друге, вибори мають здійснювати представницькі функції, забезпечуючи, щоб законодавча влада широко відображала розподіл думок всередині електорату» [128, с. 33].

При цьому, постійний процес політичного представництва забезпечується ретроспективно та перспективно: громадяни обирають владу, а згодом можуть переоцінити своє рішення та переобрати її. У цьому сенс демократичного представництва – це процес не реалізації влади народу (згадаймо К. Поппера – «демократія ніколи не була владою народу, вона не може і не має нею бути» [137], а, навпаки, обмеження влади самим народом. І не тільки обмеження, а й можливість змінити владу, коли обрані політики погано роблять свою справу, тобто – погано урядують.

О. Тягло зазначає: «демократії не є народовладдям, натомість у головному вони є інституціями, обладнаними для самозахисту від диктатури. Вони не припускають диктаторського правління і концентрації влади, прагнучі обмежити владу держави. Суттєво, що у цьому сенсі демократія мусить зберігати можливість усунення уряду без пролиття крові не тільки тоді, коли він перестає поважати свої права і обов'язки, а й коли ми вважаємо його політику поганою чи помилковою. Суть фундаментального питання полягає не у тому, «хто» володарює, а у тому, «як» він урядує. Головне, щоб уряд не урядував забагато. Або, краще сказати, проблема полягає у тому, як держава

адмініструється. Західні форми урядування, які, через природну розпливчастість мови і силу звички, зветься демократіями, мусять захищати свободу людей від усіх форм влади, за *одним* тільки виключенням: влади закону – верховенства права» [105, с. 122-123].

Політичне представництво, як процес, що залежить від виборів (саме за результатами електорального процесу формується публічна влада), але не завершується ними, є важливою складовою становлення демократичних політичних режимів. Безумовно, глобальний розвиток інститутів політичного представництва неможливо уявити без парламенту, партій, регулярних та прозорих виборів. На сучасному етапі («мережа») важливу роль відіграють масмедіа, інтернет-комунікації. Відбувається медіатизація політичного представництва.

Завдяки мережі інтернет значно розширились масштаби участі громадян у політичній комунікації, а отже – й їхньої політичної участі. Інститут масмедіа створює умови не лише для інформування громадян, а й для їх інтерактивної участі у процесі ухвалення бюрократією рішень. Роль інституту масмедіа під час електоральних кампаній також постійно зростає. У процесі медіатизації політики трансформуються інституційні детермінанти політичного представництва – від опозиційної діяльності до політичних партій та парламентів. Масмедіа формують та змінюють громадську думку, визначають порядок денний, впливають на інтерпретації суспільного блага та оцінку діяльності політичних акторів.

Партії, як інститут політичного представництва, зазнали на даному етапі суттєвих трансформацій, порівняно із епохою модерну. Якщо раніше їх електоральний успіх напряду залежав від ідеології (яка могла не змінюватись протягом десятиліть), то тепер визначальним чинником є медійне поняття «порядку денного». Наразі представницька демократія переживає чергову інституційну кризу, пов'язану із розвитком масмедіа, мережі інтернет та комунікативних технологій впливу на громадську думку (політична реклама,

Public Relations). Відбувається фрагментація представництва. Політичні партії перетворюються на медійні проекти з розмитою ідеологічною доктриною.

Аргументовано відзначається, що «Виборці можуть сприймати уряди як такі, що діють на посаді інакше, ніж вони казали, що зроблять до виборів. Коли це станеться, це спричинить вибори для корекції курсу уряду. Остаточне пояснення вказує на політичний порядок денний партій. Зміна актуальності політичних питань між виборами, що впливає на частку голосів, але не на загальну позицію лівих і правих партій, може також бути фактором. Наприклад, одні вибори можуть стосуватися економіки, далі про соціальне забезпечення. Оскільки вибори визначають пакет політичних заходів, то неминуче що ієрархія питань діятиме, як вітер, що б'є наш державний вітрильник... Вибори дозволяють виборцям внести корективи та сильніше ідентифікувати себе з новою владою» [128, с. 34].

Тобто, деідеологізація політичних партій в епоху постмодерну, відповідно до «теорії порядку денного», спричинена розвитком масмедіа та медіатизацію політики. Погодимось: «У процесі парламентських виборів у 2019 році ідеологія не була визначальним фактором. Партія «Слуга народу», яка перемогла з великою перевагою й отримала більшість голосів у парламенті, мало уваги приділяє ідеології. Внутрішні партійні дискусії щодо ідеологічної доктрини продовжуються досі. Навпаки, парламентські старожили, які мають відносно всеосяжну ідеологічну доктрину, отримали мінімальну виборчу підтримку. Це тривожний сигнал, який призведе до зменшення уваги до ідеологій на наступних виборах. Визначено особливості партійних програм та їх ідеологічні складові. доведено, що політичні партії України – це партії універсального типу із розмитими ідеологічними орієнтаціями» [132, с. 24-25].

Ідея політичного представництва, яка зародилась в епоху Античності, отримала потужний поштовх у європейській філософській та політичній думці Нового часу від концепцій суспільного договору, природних прав людини, поділу влади тощо. Саме ці ідейні джерела сформували систему політичного

представництва, а парламент визначав інституційні детермінанти політичного представництва та репрезентативної демократії. Політичне представництво, яке протягом століть пов'язувалось із інститутами парламенту та політичних партій, у сучасних умовах зазнає суттєвих трансформацій під впливом зростаючої ролі масмедіа. Можна стверджувати, що масмедіа виконують важливі функції у сучасній системі представницької демократії: функцію агрегації суспільних інтересів, комунікативну функцію, легітимації, контролюючу функцію та функцію формування публічного порядку денного суспільства та влади. У процесі медіатизації політики трансформуються інституційні детермінанти політичного представництва – від опозиційної діяльності до політичних партій та парламентів.

Інститут масмедіа створює умови не лише для інформування громадян, а й для їх інтерактивної участі у процесі ухвалення бюрократією рішень. Роль інституту масмедіа під час електоральних кампаній також постійно зростає. Масмедіа формують громадську думку, визначають порядок денний, впливають на інтерпретації суспільного блага та оцінку діяльності політичних акторів.

Саме через медіатизацію політичного представництва та формування «мереж» відбувається процес дисфункціональності сучасних партійних систем як форм політичного представництва [19].

Парламенти більше не є місцем політичних раціональних дебатів між представниками великих соціальних груп (класів), ініціатива у цьому також перехоплюється масмедіа. Зростає роль публічних інтелектуалів у процесі комунікативного конструювання політичного представництва за допомогою раціональної аргументації. Фокус досліджень політичного представництва також зміщується від інститутів парламенту та партій до масмедіа та публічних інтелектуалів. Водночас, необхідно переосмислити феномен медіатизації політичного представництва у контексті формування таких етапів традицій політичного представництва, як «форум», «сцена», «мережа».

На думку П. Розанвалона, «Демократичний проект історично асимілювався з ідеалом ототожнення між громадянами й тими, хто ними править. Відповідно, все зав'язалося навколо проблеми якості представницького зв'язку... Хоча багато ліберальних або консервативних теоретиків протиставляли цьому прагненню більш обмежувальну перспективу влади як здатності, що легітимізується через вибори, громадяни постійно розглядали саме в термінах ототожнення те, що ховається за виразом представницька демократія»[91, с. 262].

В Україні відчутною є залежність депутатів не стільки від виборців, скільки від партії, а точніше – від партійного керівництва та лідерів фракції. Саме тому уточнення та деталізації потребують відносини депутата з виборцями (принаймні, у частині відкликання депутата) та із керівництвом партії та фракції [10].

Розвиток теорії політичного представництва обумовлений дискусіями щодо сутності індивідуального та колективного представництва та його змістом – окремих виборчих округів, партії, нації.

Від самого початку реалізації ідеї політичного представництва провідна роль відводилась комунікації. Горизонтальна комунікація між громадянами забезпечувала утворення соціальних інтересів у «плавильному котлі» демократії, а вертикальна комунікація сприяла артикуляції соціальних інтересів, донесенню їх до інститутів влади.

Для Н. Бедрак політичне представництво є однією із форм комунікації між владою та суспільством.

Вона зазначає: «Задля забезпечення політичного представництва, політичні актори спрямовують свою діяльність на агрегацію суспільних інтересів, їх артикуляцію. З іншого боку, представники громадськості (активісти, мас-медіа, інституції громадянського суспільства) презентують інтереси та вимоги суспільних груп у площину публічної політики, транслюють їх до центрів ухвалення рішень за допомогою політичних комунікацій» [8, с. 6].

З комунікативним виміром пов'язуються основні суперечності політичного представництва. Серед них виокремлюються протиріччя між егоїстичними інтересами представника та інтересами спільноти, яку він репрезентує у владі; його/її свободою діяльності, власними уявленнями щодо справедливості, загального блага та необхідністю виконувати «накази» виборців.

Також слід відзначити тривалі дискусії щодо масштабу представницького мандату: «кого саме представляє політичний актор – усіх виборців окремого округу, найбільш активних з них, жителів області (регіону), країни в цілому, інтереси партії, лобістських груп чи груп тиску? Дані проблеми політичного представництва вирішуються у комунікативної взаємодії між представниками та суспільством за участі масмедіа.

Їх з повним правом можна назвати «інформаційними посередниками» у процесі реалізації політичного представництва [8].

Медіатизація політичного представництва обумовлена зростанням впливу масмедіа на політичну реальність. Погодимось із тим, що: «Дискурс медіа є найбільш масовим. Він не лише транслює інші дискурси (передусім політичний), а й формує порядок денний завдяки використанню власних критеріїв відбору та презентації інформації. Дискурсивна формація медіа визначається, зокрема, критеріями рейтингу та формату. Рейтинг вимірюється кількістю переглядів, тобто охопленням аудиторії. Формат означає, що комунікаційна стратегія вибудовується таким чином, аби охопити найбільшу аудиторію та покращити рейтинг. Унаслідок цього раціональні політичні дебати досить часто елімінуються з медіапростору. Замість них дискурс формують розважальні ток-шоу» [116, с. 85-86].

Внаслідок медіатизації політики створюється загроза ірраціоналізації політичного представництва. Запобігти цій загрозі, на нашу думку, здатні публічні інтелектуали. Усе більше дослідників звертається до проблеми медіатизації, яка впливає на політичну участь громадян, їх політичну культуру. Також відзначається необхідність раціоналізації політики (у

інституційному вимірі це пов'язується із становленням інституту публічних інтелектуалів), як альтернативи подальшій медіатизації політичного представництва та умови демократизації. Зокрема, перехід до «повноцінної демократії» передбачає розвиток як інститутів публічної влади так і громадянського суспільства з метою забезпечення повноцінного представництва.

Зазначається: «У країнах із неповністю демократичними режимами функціонування уряду належить до «проблемного кластера» разом із «політичною участю» і «політичною культурою»; для країн з гібридними формами режиму найпроблемнішим є функціонування уряду... Країни групи «неповні демократії» рівновіддалені від повноцінних демократій та країн із гібридними формами політичних режимів за критерієм функціонування уряду, чого не можна сказати про жодний інший показник, бо саме за демократичністю функціонування уряду та, відповідно, урядових структур ці країни перебувають на півшляху від гібридних форм політичних режимів до повноцінних демократій» [117, с. 45-46].

Масмедіа у сучасних умовах виконують функції політичного представництва, які були раніше притаманні парламентам. Щоправда, окрім законодавчої функції, яка також пов'язана із політичним представництвом, але навіть тут медіа здатні визначати порядок денний та ієрархію проблем, що потребують вирішення та сформуванню відповідну громадську думку, яка зрештою примусить парламентаріїв ухвалити той чи інший закон. Наприклад, йдеться про такі функції, як агрегація суспільних інтересів (розвиток соціальних мереж та месенджерів лише удосконалив цю функцію медіа), комунікативну (медіа утворюють публічний простір обміну політичною інформацією та політичного діалогу), функція легітимації (медіа є одним із найбільш ефективних інститутів критики та контролю за діями публічної влади та опозиції). Медіа виконують контролюючу функцію та функцію визначення політичного курсу через формування публічного порядку денного суспільства та влади.

Внаслідок медіатизації політичного представництва змінюються усталені демократичні процедури та інститути – від виборів до партій та парламентів. Особливо небезпека медіатизації відчувається у перехідних країнах (таких, як Україна), які зупинились на станції «електоральна демократія». Через фрагментацію соціальних інтересів та суспільних груп саме від медіа залежить, які з інтересів будуть представлені у публічному порядку денному, а отже – й у публічній політиці. В Україні відчутним є вплив олігархічних груп на масмедіа та, відповідно, на публічний порядок денний, на політичний дискурс у цілому.

Характеризуючи постмодернізм у цілому та співвідношення свободи індивідуального вибору із структурами влади, О. Антонов зазначає: «Для постмодернізму характерне відчуття вичерпаності самої історії, «проговореності» всіх сенсів, ідей і цінностей. Постмодернізм націлений на несистемність, протидогматичність, варіативність. Він стверджує значення «присутності», несамототожності тексту. Просторово-часові межі в постмодернізмі стираються, що пов'язане з втратою значущості традиції. Замість неї на перший план виходить «цитування» як гра, як маніпулювання інтертекстуальністю. Авторитет і досвід перетворюються в ніщо, а Світ виступає як щось плюралістичне, що не можливо зводити до жодного об'єднуючого універсального принципу. Історія вбачається як позбавлена всілякого сенсу і напрямку. «Стріла часу» перетворюється на стрілку компасу, що коливається між полюсами. Час втрачає модуси і виступає як «колишньотеперішнє», форма втрачає сенс, запановує відкрита антиформа, в історії панує випадок, задуму і закономірності немає місця; ієрархія як принцип структурної організації поступається місцем анархії; на місці творчості постає деконструкція; центрування змінюється розсіюванням; замість поглиблення, традиції, вкоріненості пропонується різому (специфічна форма хаотичного розвитку) і «перетин поверхонь»; мета підміняється грою, визначеність – невизначеністю. Тобто, замість цілісного дерева постмодернізм

пропонує «різому» – кореневище, що немає чітко вираженого підземного стебла» [3, с. 12].

Відповідно до трансформацій суспільних уявлень та наукових візій сутності публічної влади у епоху постмодернізму, змінюється і політичне представництво. Якщо влада організується за принципом різоми та різноманітних інституційних перетинів у процесі вирішення актуальних проблем, то й політичне представництво має відповідати цій моделі. Йдеться про те, що суспільні групи об'єднані не за ідеологічним (це одна із головних характеристик політичного представництва, тобто «сцени» епохи модернізації), яка стала основою партійної ідентичності чи географічним (спільна територія) принципом (як це було під час першого етапу – «форуму»), а за правилами мережевої організації. Мережа, як засада організації постмодерного соціуму потребує відповідної «різомної» влади.

Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі, співавтори дослідження «Різома» [129] протиставляють цей принцип організації та взаємодії індивідів епохи постмодерну (постмодерних спільнот) ієрархії та централізації публічної влади, які були характерні для модерних суспільств.

Навпаки, різома – це горизонтальна організація. Інститути, їх повноваження та міжінституційна взаємодія продовжують функціонувати. Але, в умовах мережевої організації їх конфігурація змінюється відповідно до вимог соціальної організації.

Як зазначає О. Антонов «Зв'язки залишаються, але вони не між речами і явищами, а існують самі по собі, приймаючи будь-які ситуаційні конфігурації. Інше, схоже на різому поняття, що використовується в постмодерністській культурі – лабіринт. У ньому теж немає центру і периферії, воно не підкоряється лінійній логіці, в ньому нескінченне число входів, виходів, тупиків і коридорів. Відтепер ми живемо в лабіринті з невідомим виходом, про що набагато раніше говорилося, що передбачало абсурдистське мистецтво. Прикладом такого лабіринту може бути Інтернет, де дійсно немає ієрархії, немає земного тяжіння і зумовленої ним вертикалізації відносин. За

формулюванням Дельоза і Гваттарі, на відміну від структури, що визначається як сукупність точок і позицій, бінарних відносин між цими точками і двосторонніх зв'язків між позиціями, різом складається виключно з ліній членувань, стратифікації, але також і ліній услизання або детериторіалізації, подібно максимальному вимірюванню, слідуючи яким вона видозмінюється, перетворюючи свою природу» [3, с. 12].

Отже, основні етапи формування традиції політичного представництва напряду пов'язуються із представницькою демократією традиційного суспільства, дослідженнями становлення інституційних детермінант епохи модернізації (партії, парламент, вибори, масмедіа тощо) та переходом від епохи модерну до постмодерну. Традицію політичного представництва на різних етапах слід охарактеризувати як тріаду «форум – сцена – мережа». В ситуації постмодерну ставиться під сумнів не лише політичне представництво, а і проблематизується сама сутність та можливість репрезентації. У мережевому суспільстві основним інститутом політичного представництва, яке організується за принципом різом, виступають масмедіа. Вони спричиняють медіа-скандали та медіатизацію політичного представництва.

### ***1.3. Генеза теорії політичного представництва***

Феномен політичного представництва відіграє визначальну роль у сучасній демократичній системі на усіх рівнях: місцевому (локальна демократія), національному (рівень сучасних держав) та субрегіональному (рівень наднаціональних об'єднань та створення наддержавних структур, як-от Європейський Союз та Північно-Атлантичний альянс). Особливо слід відзначити пошук ефективної моделі політичного представництва на глобальному рівні. Це створює нові пізнавальні умови та кидає виклики усталеним уявленням щодо сутності політичного представництва. Також,

розвиток глобальної мережі інтернет-комунікацій актуалізує дослідження процесу формування зворотного зв'язку між владою та громадянами, як основної проблеми політичного представництва сучасності.

Трансформуються уявлення відносно двох сторін політичного представництва: як щодо представників (політичних акторів, членів парламентів та інших представницьких органів, політичних партій тощо) так і щодо тих спільнот, інтереси яких вони репрезентують у публічному просторі. Йдеться, передусім, про такі великі соціальні групи, як нації, класи та громадянське суспільство.

Генеza теорії політичного представництва охоплює різні історичні етапи, включає твори класиків філософської та політичної думки. У них концептуалізовано феномен політичного представництва на різних етапах, поставлено та вирішено питання щодо сутності політичного представництва, його складових та інституційних детермінант. Саме до таких праць відносяться дослідження Платона, Арістотеля, Н. Макіавеллі, Ф. Бекона, Т. Гоббса, Кондорсе, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, Д. Г'Юма, Е. Берка, А. де Токвіля, Дж. Мілля, М. Вебера, К. Маркса, Р. Міхельса, В. Парето, Ж. Блонделя, К. Поппера, Б. Рассела, ін. Інституціоналізацію політичного представництва в умовах консолідації демократії досліджували Ф. Гаск, М. Дюверже, Р. Брюбейкер, Г. Алмонд, Р. Даль, Р. Дворкін, Ф. Фукуяма, С. Мейнверінг, Е. Сміт, А. Селінгман, Дж. Сарторі, А. Лейпгарт, Г. Лінц, Л. Даймонд, С. Верба, Д. Растоу, С. Гантингтон, Д. Шнаппер, Й. Шумпетер, ін. Також слід виокремити теорію груп інтересів, як складову теорії політичного представництва. Серед представників цього напрямку слід відзначити праці К. Байме, А. Бентлі, Д. Трумена, Р. Солсбері, М. Олсона, ін. Адже, представництво інтересів великих соціальних груп (таких, як нації, класи, громадянське суспільство тощо) доповнюється лобістськими зусиллями груп інтересів (бізнес-спільнот, профспілок, різноманітних рухів тощо) щодо просування власних потреб до публічного порядку денного на регіональному, місцевому та національному рівнях. У процесі конкуренції еліт

частково задовольняються саме ці вузькокорпоративні інтереси, що призводить до економічної монополії та плутократії, спричиняє кризу представницької демократії.

В українській політичній науці генеза теорії політичного представництва співвідноситься зі становленням інститутів представницької демократії та подоланням пострадянської авторитарної моделі.

Серед представників української політичної науки ґрунтовні роботи, присвячені дослідженню таких невід’ємних складових становлення системи політичного представництва, як діяльність політичних акторів та інституційна взаємодія, конституційні основи політичного плюралізму та політичного вибору, виборчі кампанії та технології, громадські об’єднання належать Н. Бедрак, Б. Гагалюку, М. Поповичу, А. Колодій, Є. Малявіну, В. Полохало, С. Пролеєву, А. Романюку, Ф. Рудичу, Л. Кормич, А. Кормич, Т. Краснопольській, С. Рябову, О. Токовенко, Ю. Шайгородському, Ю. Шведі, Ю. Якименко, М. Яковлєву, ін.

Окремі елементи теорії політичного представництва досліджуються у межах партології (Б. Гагалюк, А. Кройтор, В. Лещенко, Г. Малкіна, М. Чабанна, В. Якушик, В. Висоцький, Т. Кузьо, О. Фісун, Г. Зеленько, А. Мелешевич, М. Примуш, М. Яковлєв, ін.), електорального процесу (Л. Шачковська, П. Струнін, М. Лісовська, О. Радченко, Т. Дешко, Л. Кочубей, Ю. Мацієвський, М. Афанасьєва, М. Бучин, В. Мокан, Ю. Шайгородський, Ю. Ключковський, ін.), окремих політичних ідеологій (В. Гошовська, Н. Гедікова, М. Гутор, С. Остюченко, Є. Перегуда, ін.), громадянського суспільства та опозиційної діяльності (В. Цвих, А. Матвійчук, Є. Цокур, Ю. Левенець, В. Горбатенко, М. Кармазіна, Н. Амельченко, В. Кольцов, ін.). Слід відзначити авторів, праці яких присвячено трансформаціям політичного представництва під впливом комунікативних технологій та медіатизації політики (С. Блавацький, В. Ковалевський, Г. Почепцов, Н. Костенко, Л. Кормич, О. Зернецька, В. Кулик, Б. Потятинник, ін.)

Генезу теорії політичного представництва слід визначити як сукупність взаємопов'язаних етапів щодо осмислення демократичного та справедливого правління. Відзначимо ці етапи генези теорії політичного представництва, а тоді зосередимось на особливостях таких його колективних суб'єктів, як нація (етнічна та політична), клас (буржуазія та робітничий клас), громадянське суспільство.

По-перше, поява ідеї політичного представництва пов'язується із розвитком ідеї справедливого правління у античних полісах. Відповідно, саме у давньогрецьких філософів знаходимо перші джерела дослідження політичного представництва. Передусім, йдеться про винахід прямих виборів, демократичні реформи Солона (анти-аристократичні кодекси) та Перикла («першого громадянина Афін»). Представництво імперської влади у римських провінціях забезпечувалось за допомогою інституту прокураторів, що також можна вважати одним із інституційних джерел політичного представництва. Афіни та Рим створили передумови формування теорії політичного представництва.

По-друге, в середньовічну епоху у європейському філософському та політичному дискурсах панувала теологічна (християнська) доктрина. Її вплив на генезу теорії політичного представництва не обмежується ідеєю Папського престолу, як намісника Бога на Землі. Ідеї Августина Блаженного, Геласія, В. Оккама переконували у тому, що відповідно до християнської доктрини представництво церкви засновано не на владі, а на служінні. Варто наголосити, що саме у межах релігійного тлумачення у європейському політичному дискурсі відтворюються ідеї «загального блага», «релігійної спільноти», інтереси яких має представляти світська та духовна влада.

По-третє, справжню революцію у теорії політичного представництва створила епоха Відродження. Як наголошує Н. Бедрак, «Період Відродження – доба кризи феодалізму, становлення капіталізму, розвитку техніки, світських наук, торгівлі, мистецтва, це час великих географічних відкриттів, коли рамки відомого європейцям світу значно розширилися. Ідеологи буржуазії

заперечували середньовічні ідеї аскетизму, підпорядкування церкви, містицизму, відстоювали гуманістичні цінності: прагнення до земного успіху, процвітання, індивідуалізм, прояв творчих здібностей, практичність тощо. Проблема політичного представництва повернулась із «небесного» теологічного виміру (церква як представник іншого, «небесного» життя) у вимір земний – представництва родини, класу, міста, держави» [9, с. 313].

У відповідності до етапів формування традиції політичного представництва відбувалась й генеза теорій політичного представництва. В епоху античності (або, як зазначалось у попередньому підрозділі дисертаційного дослідження, панування такої моделі представництва, як «форум») у філософській думці розпочався пошук оптимальної форми правління. Вивчаючи реальні політичні устрої давньогрецьких полісів, філософами було визначено сутність демократичного правління у порівнянні з іншими формами.

Від самого початку демократія зазнавала критики. Платон, який шукав правління мудрих у формі монархії, міркує про справедливість: «найвища міра несправедливості — це здаватися справедливим, не будучи таким насправді» [82, с.43].

Від міркувань щодо сутності справедливості у людських стосунках Платон переходить до справедливого правління, і, відповідно шукає найсправедливіших правителів. На його думку, це філософи. Він, вочевидь скептично ставився до можливостей свободи більшості громадян, які створює демократія. Відповідно до розуміння Платона, слід було право голосу громадян та пропорцію їх участі в управлінні узалежнити від майнового цензу.

Відзначимо: «найхарактернішою особливістю Платонового виборчого механізму є те, яким чином обиралася міська рада із 360 чоловік. Цей механізм придуманий спеціально для того, щоб надати перевагу голосам багатих людей. Громадяни міста поділялися на чотири класи відповідно до розміру їхнього майна. Цей поділ Платон перейняв із законодавства, яке запровадив Солон і яке передувало демократії. Оскільки приватна власність не могла

перебільшувати вартості чотирьох наділів землі, то було чотири класи. Найнижчий клас складали ті, чия власність не перевищувала вартості їхнього наділу, наступний клас – це ті, чия власність не перевищувала вартості двох наділів, і так далі. Цілком вірогідно, що найнижчий клас був найчисельнішим, а вищий клас – найменш чисельним. Тому Платон виділив у раді одну четверту частину місць для кожного класу» [96, с. 102].

Ідеальна держава Платона конструється, виходячи із реального досвіду мілітарної полісної організації Спарти, тиранії у державі персів та невдач демократії в Афінах.

Платон пише: «Поки в державах, - почав я, - філософи не матимуть царської влади або так звані теперішні царі та правителі не почнуть шанобливо й належно любити філософію і поки це не зіллється в одне – державна влада і філософія, а тим численним натуристим людям, які порізно пориваються або до влади, або до філософії, не буде перекрито дорогу, до того часу, любий мій Главконе, держава не матиме спокою від зла, і, мені здається, рід людський також, і взагалі навіть мови не може бути, щоб той державний устрій, який ми щойно на словах описали, міг коли-небудь побачити світло сонця, тим більше визріти в межах можливості. Власне, саме тому я так довго вагаюсь, чи говорити про це, адже знаю, що мої слова суперечитимуть загальноприйнятій думці. Людям важко визнати, що інакше щастя неможливе ні для них, ні для держави [82, с. 168-169].

Отже, правителі та громадяни мають складати єдине ціле, а об'єднати їх має філософія, як вчення про справедливість. У восьмій книзі твору «Держава» Платон не лише визначає різні форми правління та їх джерела у характерах людей, а й те, як від однієї форми переходять до іншої. Від аристократії до тимократії, від тимократії до олігархії.

Щодо олігархії, то Платон зазначає: «держава такого типу, без сумніву, не може бути єдиною, вона ніби складається з двох держав: одна – для бідних, а друга – для багатих; хоча вони й житимуть у одній і тій же місцині, проте завжди один до другого ставитимуться вороже» [82, с. 250].

Незважаючи на утопічність політичного проекту Платона, у ньому визначено необхідність спільного розуміння справедливості для влади і громадян, яке у подальшому отримає назву «суспільного договору»; для Платона лише філософія здатна створити таку єдність, адже на форумі відбувається постійне обговорення політичних справ усіма громадянами.

Задля процвітання влада має поєднувати силу та свободу, мудрість і законність: «...зазначене поєднання – це і є принцип, за яким має бути побудована держава. Якщо держава не є монархією, то вона має містити в собі елементи монархії – мудрий і сильний уряд, що підкоряється законам. Так само, якщо держава не є демократичною, в ній мають діяти демократичний принцип свободи й поділу влади між людьми, які мають підкорятися закону. Ці докази можна узагальнити. Історично людина має кілька вимог до влади: це гарантування переважного права батьків над своїми дітьми, людей старшого віку над молодшими, вільних людей над рабами, людей родовитих над людьми плебейського походження, сильних над слабкими і керівників, вибраних більшістю, – над рештою громадян» [96, с. 97].

У подальшому така єдність громадян, що формується на основі спільного розуміння справедливості та стає фундаментом політичного представництва осмислюється у термінах «нації» (політичної чи етнічної), «класу» (буржуа, пролетарії), «громадянського суспільства» тощо.

У концепції Арістотеля, яку Б. Рассел називає теорією «золотої середини» [87, с. 145] вперше з'являється ідея про правління середніх, яка у подальшому трансформується у парламентську демократію, як представництво середнього класу у протиборстві із багатіями та пролетаріатом.

Окремо слід наголосити на постаті та творчості Н. Макіавеллі, який обґрунтував автономність політики від інших сфер суспільного життя. Це означає, що влада державця походить від спільноти та не потребує додаткового обґрунтування з боку моральних норм та релігійних ідей. Він зазначає: «Всі панства, всі власті, які панували і панують над людьми, були і є

або республіки, або монархії. Монархії бувають або спадкові, де віддавна править один рід, або нові. Нові монархії або створюються цілком заново, як Мілан під рукою Франческо Сфорци, або вони, як окремі частини, прилучаються до спадкової монархії Державця, який їх набуває, як, скажімо, королівство Неаполітанське під рукою іспанського короля. Підкорені в такий спосіб краї звикли або жити під рукою Державця, або здавна бути вільними; здобуваються вони чужою чи своєю зброєю, ласкою фортуни чи власною силою» [61, с. 419].

По-четверте, епоха Просвітництва визначила фундаментальні правові основи політичного представництва. Йдеться про поняття «природних прав людини». Їх джерелом також слід визначити твори Н. Макіавеллі. Погодимось із тим, що «Політичні цілі, які виробляє політик, сприймаються Н. Макіавеллі як абсолютно початкові, автономні, які не потребують жодного обґрунтування, зокрема, у моральному виправданні. Період Нового часу (XVII – XVIII ст.), вершиною якого стала доба Просвітництва (друга половина XVIII ст.), коли було розвинуто ідеї Н. Макіавеллі щодо автономності політичного поля та обґрунтовано положення щодо важливості суспільної підтримки політичної діяльності. Однією з головних проблем тогочасної політичної думки була проблема взаємин особистості й держави, що відобразились у теорії «природних прав». Зазначена теорія стала наступним кроком з автономізації політичної сфери, розвитку ідеї політичного представництва, тому що була спрямована проти всіх форм феодальної залежності, проти станового поділу суспільства, проти абсолютної монархії та церкви. Вона обґрунтовувала рівність людей, дану від народження, виступала за свободу переконань, недоторканість особи та власності» [9, с. 313].

Надалі ідеї політичного представництва знайшли своє продовження у творах Т. Гоббса, Дж. Лока, Ж.-Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, А. де Токвіля, Дж. Ст. Мілля, ін. Концепція природних прав людини (права належать людині від народження, так би мовити від природи, та не залежать від волі інших людей. Це гарантує рівність усіх людей і відкриває можливості забезпечення

демократичного політичного представництва) стала фундаментом для теорії суспільного договору (Ж.-Ж. Руссо), обґрунтування права народу на повстання (Т. Гоббс), концепцій розподілу влади на виконавчу та представницьку (Дж. Локк) тощо.

Ці та інші автори визначили ідеї, які спричинили подальшу генезу теорії політичного представництва. Відзначимо їх: «1) правління потребує згоди та делегування прав від суспільства; 2) інтереси різних станів та класів суспільства мають бути представлені у владі... Теорія «природних прав» людини доповнювалася теорією «суспільного договору», разом вони сформували сучасне уявлення щодо демократичного політичного представництва. У цих концепціях проблема політичного представництва вийшла на новий рівень теоретичного обґрунтування як діяльність політиків відповідно до тих повноважень, які їм було делеговано народом» [9, с. 313].

Два принципа політичного представництва визначає Джон Локк у творі «Цілі політичного суспільства та врядування» [59]. Перший – це стан повної свободи, другий – стан рівності.

Він зазначає: «Щоб правильно зрозуміти, що таке політична влада, і простежити її витоки, ми мусимо розглянути стан, притаманним усім людям за природою, - а це є стан повної свободи у керуванні своїми діями, порядкуванні власним майном та особою так, як вони вважають за потрібне, у межах закону природи, ні в кого не питаючи дозволу й не залежачи від чийоїсь волі. Це також стан рівності, за якого вся влада та компетенція є взаємними; нікому не належить більше, між іншим: бо ніщо не є настільки очевидним, ніж те, що створіння одного виду та класу, які довільно народжуються для одних і тих самих переваг природи і користуються одними й тими самими здібностями, мають також бути рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості» [59, с. 621].

Спираючись на доробки теорії природних прав людини та теорію суспільного договору було сформовано фундаментальні основи концепції політичного представництва. Так, Т. Гоббс, відзначає рівність всіх громадян,

але, водночас наголошує на тому, що вони є егоїстами та честолюбцями. Це спричиняє конфлікти у суспільстві, тобто «війну всіх проти всіх». Задля безпеки громадян вони, шляхом спільної угоди, створюють державу, яка має приборкати людські інстинкти та припинити громадянські конфлікти. Таку державу Т. Гоббс називає, відповідно до біблійної традиції, «Левіафаном».

Як зазначають Тамара Польська та Віктор Малахов у передмові до українського перекладу «Левіафану» під назвою «Левіафан»: плавання крізь віки»: «Смертним богом» Гоббс іменує Левіафана – державу. Втім, є в мислителя для останнього й інше визначення: «штучна людина». Божество - і соціальний протез, дивовижний монстр - і раціонально сконструйований устрій, що має охороняти й захищати природну людину, – ось які іпостасі являє нам від самого початку славнозвісне Гоббсове чудисько. Звичайно, справа тут не в Богові і не в протезі, а в тому, що спонукає до дразливого зіставлення цих несумісних образів. Справді заслуговує на увагу, що за усіма цими контрастами, у бурхливих і небезпечних хвилях політичного моря щось таки живе, саме щось, а не хтось, – а проте живе, живе впродовж усіх віків історії людської цивілізації» [32, с. 6].

Водночас, Т. Гоббс залишає за народом право на повстання, якщо монарх (держава) завдає шкоди підданам або не захищається від зовнішнього ворога. Це є фундаментом суспільної угоди, яка забезпечує суверенітет та визначає основи політичного представництва у подальшому.

У концепції розподілу влади (яка є також важливою частиною генези теорії політичного представництва) поєднуються ідеї свободи, рівності, суспільної угоди та природних прав людини. Але також кристалізується ідея суспільного інтересу. Адже, від влади вимагається не лише захищати громадян чи представляти інтереси певних соціальних груп (пізніше цю ідею буде реалізовано у формі лобістської діяльності), а й визначати та реалізовувати суспільний інтерес. З цією метою державна влада поділяється на законодавчу (парламент), виконавчу (уряд), федеративну (або дипломатичну службу, яка відповідає за зовнішню політику). Як відомо, Ш. Монтеск'є доповнює систему

розподілу влади судовою гілкою влади. Ідеї конституціоналізму (тобто, необхідність правового закріплення суспільного договору, зокрема й у частини забезпечення політичного представництва, у Конституції) поширюються у Європі. Конституціоналізм слід визначити як окремий важливий етап у процесі генези теорії політичного представництва.

Ж.-Ж Руссо визначає теорію суспільного договору у творі «Про суспільний договір, або принципи політичного права» [92].

Йдеться про республіканську теорію, яка виходить з розуміння республіки як спільної справи.

Ж.-Ж. Руссо зазначає: «Коли багато людей, зібравшись разом, розглядають себе як єдине тіло, вони мають лише одну-єдину волю, спрямовану на їхнє спільне самозбереження і загальний добробут. Тоді усі механізми держави потужні і прості, її принципи – прозорі й світні, немає заплутаних і суперечливих інтересів, спільне благо скрізь виявляє себе з очевидністю, і потрібен лише здоровий глузд, щоб його розпізнати. Мир, єдність, рівність – ось вороги усіх політичних хитрощів. Простих і прямодушних людей важко увести в оману саме через їхню простоту. Хитромудрі принади, витончені приводи для них нічого не варті; адже їхньої власної витонченості не вистачає навіть для того, щоб дати пошити себе у дурні. Коли бачиш, як у найщасливішого з народів світу гурти селян, сидячи під дубом, керують державними справами і чинять завжди мудро, то хіба можна тоді приховати в собі презирство до витонченостей інших націй, що стають видатними і нещасними разом з усім своїм мистецтвом і своїми таємницями. Державі, якою урядують у такий простий спосіб, потрібно дуже мало законів, і якщо вже виникає необхідність у затвердженні нових, то її відчують усі без винятку. Перший, хто запропонує ці закони, лише висловить те, що вже відчули всі... Проте, коли суспільний вузол починає послаблюватися, а держава – знесилюватись, коли партикулярні інтереси починають здобувати відчутну силу, а малі співтовариства – впливати на велике, тоді суспільний інтерес спотворюється і наражається на протидію;

одноставність вже не панує при голосуваннях, загальна воля вже не є волею всіх, виникають суперечності, дебати, і навіть найкраща думка викликає дискусію» [92, с. 123].

Вже на цьому етапі генези теорії політичного представництва знаходимо міркування щодо виборів, ролі парламенту, політичних партій у системі політичного представництва. Також потребувало теоретичного осмислення та обґрунтування становлення ринкової економіки в Європі, економічна, військова, релігійна та політична експансія європейських монархій та республік у Америку, Азію та Африку. Зародження під впливом цього нового класу «буржуазії», або «третього стану» спричинило потребу у забезпеченні його політичного представництва на рівні держави. Саме цей процес призвів до європейських революцій та війн на усіх континентах, а буржуазія отримала парламентське представництво, закріплення виборчих прав та демократичну партійну та, ширше, політичну систему.

Щодо виборчих механізмів, які мали б забезпечити повноцінне політичне представництво, то дискусія відбувалась між прихильниками пропорційної та мажоритарної систем.

Відзначимо: «Передусім дискусії стосувались пошуку механізмів представництва інтересів суспільних груп у парламенті. Одна з позицій полягала в необхідності представництва в парламенті мешканців окремих регіонів, областей та місцевостей, які мають певні особливості та специфічні інтереси. Це обумовлює встановлення в деяких політичних системах мажоритарної виборчої системи. Інша позиція, закріплена в політичній системі Великої Британії, полягає в тому, що депутат представляє інтереси не окремого округу, а нації в цілому, а отже, оптимальною є пропорційна виборча система. Її прихильники наголошують на тому, що суверенітет належить не окремо взятим громадянам, а нації в цілому, відповідно, депутати парламенту мають представляти «волю нації», а не інтереси окремих груп виборців. Як компромісний та консенсусний варіант між двома формами політичного представництва було запропоновано модель двопалатного парламенту: одна з

палат представляє інтереси регіонів (земель, штатів та ін.), а інша – країни в цілому. Таким чином, феномен політичного представництва існував протягом усієї історії цивілізації, але найбільш рельєфно він проявився в умовах демократичної політичної системи, поставши в XIX – XX ст. однією з головних складових демократії. Враховуючи, що на сучасному етапі цивілізаційного розвитку демократія функціонує переважно в представницькій формі, розвиток саме інституційних детермінант політичного представництва виступає одним із головних завдань політичного процесу в умовах демократизації» [9, с. 315].

У теорії політичного представництва визначальними також стали три ідеї щодо дослідження тих спільнот, які є носіями влади у державі. По-перше, це ідея нації. Саме нація визнається суверенною на певній території, нація укладає суспільну угоду; уряд має діяти в інтересах нації. Якщо спочатку ідея нації має чітку етнічну спрямованість, то у подальшому вона набуває цілковито політичного виміру. Йдеться про теорію політичної нації. По-друге, ідея громадянського суспільства. Активні громадяни беруть участь у політиці, вони визначають інституційну основу суспільства та є суб'єктом суспільної угоди та виразниками суспільного інтересу. До інституцій громадянського суспільства належать громадські організації та об'єднання, масмедіа, профспілки тощо. У цілому, громадянське суспільство – це недержавні організації, які представляють різні суспільні інтереси. Ідея громадянського суспільства доповнюється теорією правової держави.

По-третє, ідея класу та класової боротьби. Держава може бути захоплена певним класом, який з метою експлуатації представників інших класів використовує право та державні інститути. У сучасних умовах демократичних режимів виразником інтересів суспільства вважається середній клас.

Відзначимо, що на думку Д. Шнаппера, «Найсучасніші знання про людину, як і попередні дослідження, здається, не беруть до уваги суперечки, що передаються в Європі з покоління в покоління з початку XIX сторіччя, навколо подвійного розуміння концепції нації. Насправді, в різноманітних

термінах усі автори врешті-решт протиставляють ідею «політичної» та «громадянської» нації, що народилась у Західній Європі, концепції так званої «етнічної» нації, що походить з німецької традиції, якщо ширше – зі Східної Європи, та ґрунтується на вірі у спільне походження, культуру й мову. Неможливо нехтувати цією полемікою, оскільки демонстрація є невід’ємною частиною соціальної дійсності, як і уникнути розуміння, чому сучасна нація розглядалася саме в межах цих термінів... Протиставлення обох ідей, що в більш-менш вишуканій манері складає духовну історію нації, є водночас історичним та ідеологічним [110, с. 164].

Зазначена проблема щодо відмінностей у інтерпретаціях сутності нації (яку репрезентують політичні актори та інститути публічної влади) між країнами Західної та Східної Європи дозволяє визначити забезпечення політичного представництва в якості головного чинника демократизації українського суспільства. При цьому, варто наголосити на необхідності зосередженості наукового аналізу як на традиційних інститутах політичного представництва (партіях, парламентах тощо) так і на комунікативному вимірі політичного представництва.

Погодимось із думкою Н. Бедрак: «У сучасному світі неможливо уявити демократичне урядування без інститутів політичного представництва. Мова йде не лише про концепцію «представницької демократії», а й про інші демократичні політичні системи. Представництво означає делегування громадянином або групою певних повноважень політичному актору чи інституту для захисту групових інтересів, забезпечення їх урахування в діяльності влади. Ідея політичного представництва стала фундаментом для формування таких принципів організації демократичної політичної системи, як свобода та відповідальність, політичний плюралізм, змагальність політичних акторів, виборність керівництва держави тощо. Головна роль політичних партій та виборчих систем полягає якраз у забезпеченні політичного представництва [9, с. 313].

У сучасному світі, у зв'язку із процесам спеціалізації та зростання ролі інформації і знання, зростає роль інтелектуального класу. Можна стверджувати, що у цьому також проявляється відмінність між Заходом та Сходом. Як у випадку з ідеєю нації (політичною – на Заході, етнічною – на Сході) відчутною є відмінність між ставленням до інтелектуалів у різних країнах. У процесі становлення демократичного політичного представництва одна із головних ролей належить класу інтелектуалів.

Як зазначає М. Попович: «у «совковій» підсвідомості міцно сидить уявлення про інтелігенцію як «прошарок», що має історичну провину перед трудовим народом і обов'язок спокутувати цю вину своєю жертвністю. Із західної точки зору інтелектуальна еліта просто краще від інших розуміє те, що навколо відбувається, бо такий її фах і така її робота. Те, що інші роблять неусвідомлено, еліта повинна обдумувати і виносити на поверхню громадського самопочуття. Так витворюється те, що Гайдеггер називав «метафізикою часу». Принаймні, саме у філософії треба шукати відбитки тих загальних ідей, задумів і цілей, настроїв і почуттів, що визначали напрямок шукань Заходу в усіх сферах життя» [85, с. 467].

В історії філософської та політичної думки продовжується пошук відповіді на питання: «Кого саме представляють політики?», який було розпочато Арістотелем та Платоном. У процесі становлення теорії політичного представництва у Європі найбільший вплив справила концепція «нації», а європейські держави створили модель національного політичного представництва.

Перефразовуючи Р. Брюейкера, який стверджував, що «Більшість дискусій про державність є дискусіями про нації» [13, с. 27], слід зазначити, що дискусії про політичне представництво є, переважною мірою, дискусіями щодо представництва інтересів націй.

На думку Д. Шнаппера в історії європейської політичної думки наявні відмінності у трактуванні сутності «нації», які обумовлені різним історичними досвідом країн Західної та Східної Європи. Йдеться про дві різні історії одного

континенту, які сформували громадянсько-територіальну ідентичність (політичну націю) на Заході та, водночас, етнічну ідентичність нації на Сході.

Він визначає зв'язок між нацією, державою та війною: «На Заході політична єдність склалася задовго до виникнення націоналізму у XIX сторіччі. Монархи об'єднали територію, на якій вони здійснювали свої повноваження. Політичний союз Англії, згодом, дещо пізніше, Шотландії та Ірландії був витвором англійської монархії. Протягом століть королі поступово приєднували до невеличкого Французького королівства провінції, що повинні були формувати національну територію шляхом військових завоювань, подвоєних вдалою політикою одружень, торгівлі та переговорів. Державні інституції повільно з'являлися з Середніх віків у Франції, Англії або Іспанії, викликані необхідністю підтримувати армію, що завдавала великих збитків населенню. Слід було, щоб уповноважені короля підвищували податки, вербували людей, реквізували майно. Прибуток від податків, що спочатку збирався для ведення війни, потім дозволив укріпити королівську територію, централізувати адміністративний устрій, відокремити інструменти державного контролю та примусу. «Саме війна створила державу, й держава творила війну» [110, с. 165].

Також ідея нації як колективного суб'єкта політичного представництва пов'язується із середньовічною ідеєю релігійного посилення влади, як республіки так і монархії. Навпаки, у країнах Східної Європи національна ідентифікація була обумовлена етнічними та мовними аргументами, що заважало національній єдності та формуванню політичної спільноти.

Слід погодитись: «Згідно з моделлю подвійної натури Христа, людської та містичної, доктрина подвійного тіла короля складала справжню королівську христологію. Винайшовши вигадку про містичне королівське тіло, відокремлене від дійсного тіла короля, але таємничим чином із ним поєднане, англійські юристи створили абстрактну ідею королівської влади, існування якої виходило за межі особистості короля... Націоналісти Центральної Європи хоч і закликали народи самим розпоряджатися своєю долею, згідно з

принципом, що з'явився у Західній Європі, виправдовували свої вимоги етнічними та мовними аргументами. Вони підкріплювали свою історичну особливість пристрасною ворожістю щодо своїх безпосередніх сусідів, такою була, наприклад, ненависть між румунами та угорцями чи між угорцями, сербами і хорватами... Страх самого існування національної співдружності, глибоко закладений у колективну свідомість, давав привід для колективних істерій, збільшував необґрунтоване національне марнославство. Він підіймав одні народи проти інших та не давав формуватись демократичній нації... Східні країни, навпаки, були завойовані неєвропейськими загарбниками, що прибули зі Сходу. В усій Центральній та балканській Європі народи витіснялись, висилалися, підкорювались, кордони змінювались згідно з просуванням уперед чи відступом турецьких військ. Підкорені верховенству зовнішніх могутніх сил народи упродовж століть були служками великих імперій, частково неєвропейських» [110, с. 165].

Отже, на заході теорія політичного представництва, яка виходила із концепції нації, як політичного суспільства, створила інтелектуальну традицію інтерпретації громадянства як організуючого принципу для спільного блага. Від такого трактування нації як «політизованої спільноти» залишався крок до визначення громадянського суспільства в якості основи політичного представництва. Навпаки, у Східній та Центральній Європі спільність «ми» була обумовлена етнічно та формувалась як захисна реакція на військове вторгнення. Перша модель призвела до створення демократичної моделі політичного представництва, у той час як друга – фактично уможливила відтворення авторитарних тенденцій. Особливої ваги ідея громадянського суспільства набуває в умовах глобалізації, яка руйнує національні кордони та нівелює усі етнічні відмінності. Водночас, глобалізація створює нові загрози для демократичного політичного представництва.

Слід погодитись, що «Всесвітнє поширення державних інститутів та політичних спільнот націй не означає, що громадянське суспільство стало загальноприйнятою формою політичної організації. Демократична нація

послаблена через те, що її суверенітет у світі політичних національних об'єднань фактично завжди більш обмежений; вона послаблена через те, що той політичний проект, за допомогою якого вона інтегрувала народності, вичерпується, і національна реальність поступово змінюється спільно з праці, культури і розподілу багатств у спільноту. Зв'язок між людьми стає менш соціальним, а більш утилітарним чи інструментальним. Демократія народилась у формі нації, але намір надати конкретного значення рівності та праву, записаний у самі цінності демократичної законності, та логіка продуктивізму можуть мати наслідок послаблення довготривалого політичного проекту, що лежав в основі нації» [110, с. 167].

У теорії громадянського суспільства здійснено спробу подолати ті недоліки, які було виявлено у підході модерних націй, як основи теорії політичного представництва. Йдеться про необхідність підтримання високого рівня політичної активності громадян не лише під час виборчих кампаній, а й між виборами. Звичайно, теорія громадянського суспільства має й інші важливі виміри та складові, але, виходячи із мети даної дисертаційної роботи та дослідницького завдання підрозділу «Гене́за теорії політичного представництва» слід зупинитись саме на інтерпретації громадянського суспільства, як сукупності активних та раціональних громадян, які представляють суспільний інтерес. Фактично, протагоніста демократичного політичного процесу та, певною мірою, антагоніста держави (яку уособлює бюрократичний апарат). Подолання тих небезпек, які несла концепція етнічної нації у політичному вимірі (конкретніше – для політичного представництва) обумовило акцентування на політичній активності громадян та їх об'єднань – від профспілок до масмедіа. Серед дослідників громадянського суспільства слід відзначити праці Ю. Габермаса, А. Грамші, Дж. Кіна, Ф. Фукуями, Р. Патнема, Ю. Шайгородського, В. Цвиха, А. Колодій, Л. Кормич, Г. Зеленько, І. Кресіної, Ю. Левенця, ін.

Однією із основних загроз для політичного представництва є недостатній рівень політичної участі громадян, а теорії громадянського

суспільства спрямована на їх подолання. Також концепція громадянського суспільства протиставляється утилітаризму та прагматизму, тобто перенесенню принципів економічної діяльності та поведінки у політичну сферу.

Слід погодитись із тим, що «У вісімнадцятому та дев'ятнадцятому сторіччях громадянське суспільство стало передбачати форму універсального громадянства в межах етнічної держави, заснованого, з одного боку, на принципах індивідуалізму, а з іншого – на участі цих індивідів у суспільному житті, участі, яка була, в свою чергу, заснована на взаємній залежності громадян у формі угод, контрактів та моральних, економічних, соціальних і політичних зв'язків, що об'єднують цих індивідів... Ми бачимо тут також насущну важливість двох джерел громадянського суспільства: розуму (як рівності громадян) і індивідуума» [98, с. 121].

У результаті генези теорії політичного представництва було запропоновано характеристики демократичного політичного режиму, який ґрунтується на ідеї громадянського суспільства та активного громадянства. Зокрема, Р. Даль відносить до ознак демократичного політичного представництва наступні: 1) свобода утворювати і приєднуватися до різних організацій; 2) свобода вислову; 3) право голосувати; 4) право на обрання на державну посаду; 5) право політичних лідерів на конкуренцію за підтримку і голоси; 6) альтернативні джерела інформації, вільні медіа; 7) вільні і справедливі вибори; 8) інституції для створення урядової політики, що залежить від голосів та інших виявів переваги [127].

У подальшому, генеза теорії політичного представництва пов'язується із необхідністю ґрунтовного наукового аналізу новітніх викликів. Вони, переважно, обумовлені суттєвими зрушеннями у інформаційному просторі – від медіатизації політики до постання мережевого суспільства.

Вже доводилось відзначати, що «Один із головних політичних трендів у сучасних демократичних режимах – наростання хвилі популізму у відносинах між державою, політичними партіями, медіа та суспільством, – актуалізує

вимогу переосмислення сутності політичного представництва. Фактично масмедіа монополізували сферу представництва інтересів – вони визначають чий інтереси важливі, кому надавати ефірний час» [22].

Отже, класичну модель політичного представництва, яка включає суспільство, партії, парламент було доповнено комунікативним виміром.

### ***Висновки до першого розділу***

В результаті проведеного дослідження визначено теоретико-методологічні основи дослідження інституційних детермінант формування системи політичного представництва. Історичні джерела політичного представництва пов'язані з переходом до осідлого способу життя та промисловою революцією, формуючи інститути (партії, вибори, парламент, громадські об'єднання, масмедіа) і забезпечуючи легітимність влади. Процес представництва включає публічну презентацію політичного бачення, отримання підтримки громадян та діяльність у ролі представника. Виділено ключові дилеми формування політичного представництва: «реальні володарі» vs. «номінальні утримувачі», лідерство vs. інститути, демократія vs. авторитаризм, а також історично проявлені конфлікти: насильство vs. представництво, прогрес vs. порядок, раціональність vs. інстинктивність, справедливість vs. рівність.

Процес формування традиції політичного представництва проходить етапи аграрного суспільства, модернізації та постмодерну, що супроводжується зміною ролі масмедіа як ключового інституту репрезентації у мережевому суспільстві та зростанням інтерактивної участі громадян у політичній комунікації.

Гене́за теорії політичного представництва від античності до сучасності пов'язана з ідеями автономності політичного поля, суспільного договору, розподілу влади та природних прав людини. Трансформація відноситься як до

представників політичного процесу, так і до спільнот, інтереси яких вони репрезентують (нації, класи, громадянське суспільство). В умовах демократії інституціоналізацію представництва досліджували світові та українські вчені, висвітлюючи інститути партій, виборів, громадянського суспільства, комунікації та взаємодії з опозицією. Генеза теорії політичного представництва відображає етапи наукового осмислення демократичного і справедливого правління та особливості колективних суб'єктів політичного представництва.

## РОЗДІЛ 2.

### КОМУНІКАТИВНЕ КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА

#### *2.1. Комунікативна складова формування системи політичного представництва в Україні*

Політичне представництво, як ідея та феномен суспільного життя демократичних країн, активно розвивається. Сучасна демократія у глобальному масштабі функціонує переважно у формі саме представницької демократії. Ідея повного, адекватного представництва соціальних груп та спільнот у публічному управлінні та політиці, захист їх інтересів на державному рівні є привабливою і для пострадянських країн. В останні десятиліття представницьку демократію неможливо уявити без розгалуженої мережі горизонтальних та вертикальних комунікацій. Цей тренд є спільною рисою демократичних змін в усьому світі.

З одного боку, комунікативна складова стає усе більш важливою у діяльності традиційних інститутів політичного представництва, які сформувались у епоху модерну. Йдеться про електоральні кампанії, політичні партії та парламенти. У їх діяльності посилюється комунікативна складова: з метою отримати підтримку виборці дані інститути використовують потужні комунікативні технології (політична реклама, пропаганда, політичні зв'язки з громадянськістю тощо) та витрачають на це досить великі бюджети. Щодо партій, то зростання рої комунікацій є ознакою як взаємодії партії з громадянами та іншими політичними інститутами так і для внутрішньопартійної взаємодії. При цьому, існує зв'язок між партіями, політичним представництвом та комунікаціями. Він проявляється, зокрема у формуванні «культури виборця», на якій наголошують Л. Кормич та А. Кормич, аналізуючи виборчу кампанію 2012 року. Слід погодитись із наступним: «Вдосконалюючи виборче законодавство, формуючи культуру

виборця, впроваджуючи сучасні виборчі технології, покращуючи інституційну складову виборчого процесу та вирішуючи інші важливі завдання щодо підготовки та проведення виборів, ми, в такий спосіб, досягаємо головної мети: створюємо ефективну модель сучасної України, забезпечуємо сталий розвиток держави і суспільства, закладаємо засади реалізації прав та свобод людини, підвищуємо рівень та якість її життя» [51, с. 29].

Дослідники також зазначають: «Чимало претензій та зауважень в процесі виборів висувалось саме відносно форми, змісту, можливостей рівного доступу та інших параметрів ведення передвиборної агітації. І уроки виборів свідчать, що не завжди термін ведення такої роботи чи обсяг її фінансування спроможні забезпечити заданий результат. Набагато більше важать позитивна спрямованість, певна політична коректність і, головне, об'єктивність та реалістичність поданих матеріалів та обіцянок. Наприклад, перевтома виборців від постійних звинувачень політичних опонентів на адресу один – одного не додали рейтингів ані владі, ані опозиції... Те, що добре спрацьовувало на минулій виборчій кампанії, зокрема, механізми майданів, брендових автопробігів, палаток з роздачою атрибутики вже не були дуже ефективними та дієвими, не привертали особливої уваги виборців. І, навпаки, в досягненні бажаної цілі більш продуктивними виявилось безпосереднє пряме спілкування через зустрічі у будинках, дворах, через вирішення конкретних питань тощо. Тож форми та методи мають бути адекватними настроям та бажанням електорату, постійно оновлюючись та змінюючись у відповідності до суспільного запиту. На етапі підйому громадської активності, значної соціальної напруги вони можуть носити масовий характер, а за умов певного спаду, повинні бути більш персоніфікованими, індивідуалізованими» [51, с. 26-27].

З іншого боку, розвиток комунікативної складової призвів до значного посилення ролі масмедіа (включно із інтернет-комунікаціями) у процесі забезпечення політичного представництва.

При цьому, якщо у епоху модерну переважали вертикальні зв'язки між депутатами, партійними лідерами, бюрократами, з одного боку та громадянами, з іншого, то постмодерн характеризується розгалуженою мережею горизонтальних комунікацій.

Об'єктивно пов'язуючи посилення уваги до становлення комунікативної складової усіх соціальних процесів та відносин із Хартією глобального інформаційного суспільства, яку було ухвалено у 2000 році, Л. Кормич наголошує на прискоренні процесів, пов'язаних із інформаційним суспільством.

Вона зазначає: «Значного прискорення набули ці процеси з впровадженням інноваційних інформаційно-комунікаційних технологій, що вплинули на параметри відкритості, доступності, оперативності інформаційної діяльності тощо. Разом з цим, дана тенденція проявилась на всіх рівнях: від особистого спілкування до державно-управлінської діяльності та міждержавної взаємодії. А перетин інформаційного чинника з безпековим створює надзвичайно важливу сферу інформаційної безпеки, в якій реалізуються як гарантії прав і свобод окремої людини, так і забезпечується державний суверенітет та створюється безпечне середовище функціонування суспільства чи всієї системи міжнародних відносин. Тому визначення концептуальних засад формування і розвитку політики інформаційної безпеки, поєднання і узгодження її з моделюванням та обґрунтуванням шляхів забезпечення та захисту прав і свобод в сфері інформаційних відносин стали одним з напрямів реалізації євроінтеграційних стратегій для сучасної України» [50, с. 151].

Головною метою комунікації у процесі політичного представництва є покращення зв'язку між обраними та обранцями. Для успіху представницької демократії необхідно, аби громадяни були демократично орієнтованими: вони мають вірити у демократію. Але саме із цим виникають певні проблеми у екскommуністичних країнах, які здійснюють демократичний транзит.

Комунікативне конструювання політичного представництва має сприяти формуванню правдивих уявлень про демократію (на противагу фейкам), створенню атмосфери прийняття демократичних цінностей. У сучасних умовах «пост-правди», природно, багато уваги приділяється протидії фейкам та медіа-скандалам.

Погодимось: «Також в центрі уваги залишаються питання використання різних джерел інформації, з метою недопущення дезінформації або, принаймні, максимального зменшення таких можливостей. Адже правове регулювання не охоплює всього різноманіття засобів інформаційної діяльності, передусім, коли йдеться про соціальні мережі, широке використання інтернет-технологій, зокрема, телеграм-каналів, з метою проведення ворожої пропаганди, поширення недостовірної інформації – фейків, спотворення реальних подій» [50, с. 151].

Завданням політичної комунікації між владою та громадянами стає розробка раціональної аргументації щодо переваг демократичного представництва. Якщо громадяни не знаходять підтвердження того, що представницька демократія працює в їх інтересах, то знижується рівень їх політичної участі, а рівень політичного відчуження, навпаки – зростає. У цьому питанні роль політичної комунікації є визначальною.

У сучасній політичній науці загальновизнаною стала важливість дослідження комунікативних процесів та технологій. Комунікативний вимір політичного процесу сьогодні потребує особливої уваги, поряд із дослідженнями інституційного та функціонального вимірів. Висвітленню ролі комунікації у політиці присвячено праці С. Барматової, К. Вітмана, О. Зернецької, Ю. Ганжунова, Л. Кормич та А. Кормич, Г. Почепцова, Ю. Шайгородського та багатьох інших авторів. Водночас, комунікативний складовий формування системи політичного представництва у вітчизняній політичній науці приділяється недостатньо уваги. Серед праць, присвячених цій науковій проблемі можна відзначити роботи О. Анісімович-Шевчук «Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя

суспільства» [2, с. 16-17], Н. Крук «Інформаційна відкритість влади як принцип діяльності органів державної влади» [55, с. 14-15], Ю. Тищенко «Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство» [101] та інших.

На початку 2000-х років М. Михальченко звертав увагу на зростання ролі комунікацій в політиці: «В аналізі політичних процесів в Україні ми ще раз змушені звернути увагу на відому тезу «Хто володіє інформацією, той володіє світом». Справді, події в Україні показали бурхливе зростання політичного впливу інформації, що дозволяє вченим говорити про інформаційне насилля, маніпулювання свідомістю і громадською думкою, а подібні явища розглядати як загрозу демократії» [67, с. 93].

У сучасних умовах, коли тренди комунікативного впливу значно посилились порівняно із минулим, слід відзначити віртуалізацію політики, медіатизацію політичного представництва, які обумовлені розширенням аудиторії та технологічних можливостей інтернет-комунікацій.

Політична комунікація, її розвиток від другої половини XX століття під час переходу від домінування друкованих масмедіа (преса) до аудіовізуальної медіа-системи (телебачення) впливає на політичне представництво безпосередньо та опосередковано. Безпосередній вплив комунікативної складової проявляється у тому, що горизонтальні та вертикальні комунікації покращують якість взаємодії між інститутами, політиками та громадянами. Але не можна недооцінювати і опосередкований вплив. Він проявляється у формуванні нових суспільних відносин, спричиняє зміни в усьому комплексі соціальних відносин, створює новий тип суспільства тощо. Передусім, йдеться про вплив комунікації на ціннісний простір сучасного суспільства.

Відповідно, у дослідженнях впливу комунікації на політичне представництво виокремлюють наступні теорії, у назвах яких відображаються ключові характеристики сучасного суспільства та його цінностей: теорія «постіндустріального суспільства» (Д. Белл, А. Турен, ін.), теорія «інформаційного суспільства» та «інформаційної демократії»

(М. Кастельс), теорія постмодерного суспільства (Ж. Бодріяр, З. Бауман, Ф. Ліотар, Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі), «суспільство ризику» (У. Бек), «пізній модерн» (Ю. Габермас, Е. Гіденс), теорія «комунікативного суспільства» (Р. Мюнх), демократія участі (Й. Масуда), «напівпряма демократія» (О. Тоффлер).

У концепції деліберативної демократії наголос ставиться на комунікативній раціональності, тобто здатності індивідів у процесі комунікації шукати, знаходити та створювати кращі аргументи. Ю. Габермас пише: «Емпіричної опори поняття деліберативної політики набуває лише у тому разі, коли ми враховуємо розмаїття форм комунікації, в яких спільна воля утворюється не тільки на шляху етичного саморозуміння, але й із допомогою зрівноважування інтересів і досягнення компромісу, з допомогою цілераціонального вибору засобів, морального обґрунтування та перевірки на правову когерентність» [29, с. 346].

Ці вимоги до комунікативної складової формування системи політичного представництва є актуальними для вітчизняного політичного процесу.

Слід враховувати, що «Рамки взаємодії встановлюватиметься новими уявленнями про політичну коректність, яка вочевидь також трансформуватиметься у світі, в якому будь-який вислів, незалежно від того, наскільки він вважатиметься нейтральним у політичному чи моральному сенсі його автором, може образити почуття адресатів – навіть тих, кому він може навіть не бути експліцитно адресованим. Оскільки, як вже зазначалося раніше, пост-постмодерн позначається коливаннями між різними полюсами і явищами, цілком очікувано, що в таких умовах можливі два сценарії: 1) абсолютна нейтралізація повідомлень, в яких зміст вихолощуватиметься через побоювання у той чи інший спосіб зачепити чийсь почуття; 2) радикалізація повідомлень, які ставатимуть агресивнішими, виразнішими, навмисно спрямованими спровокувати емоційну реакцію. Другий сценарій ставатиме формою протесту проти надмірної і демонстративної чутливості» [118, с. 297].

Визначаючи сутність системи політичного представництва В. Медяник зазначає: «У теорії репрезентативної демократії переплелися дві найважливіші ідеї: ідея про те, що жодна людина не має права правити іншою без згоди останньої, та ідея про те, що, оскільки кожен окремий індивід не в змозі безпосередньо брати участь в управлінні державою, інтереси різних категорій населення можуть бути представлені в системі влади особливими уповноваженими» [66, с. 5].

У сучасних умовах розвитку інформаційних технологій та комунікативних мереж ефективну систему політичного представництва неможливо уявити без політичного діалогу, політичної комунікації. В. Медяник відзначає суттєві деформації традиційної системи політичного представництва.

Він пише: «Деформації традиційних форм політичного представництва доповнюються утворенням нових сфер і форм представництва, що претендують на демократичну легітимність, чому сприяють, зокрема, поява в сучасному суспільстві безлічі нових сфер для формулювання громадянами своїх інтересів, нових ідентичностей і груп інтересів, виникнення нових вимірів... В умовах, коли такі традиційні інститути представництва, як політичні партії, часто перестають виконувати свою функцію зв'язку між суспільством і державою, ця функція значною мірою переходить до організацій громадянського суспільства, масових соціальних рухів, які є новими, неінституціональними формами представництва інтересів» [66, с. 7].

Погоджуючи у цілому з даною тезою, відзначимо також зростаючу роль мас медіа у системі політичного представництва, що обумовлено якраз підвищенням ваги політичної комунікації. Адже мас медіа здатні зробити інформацію масовою, залучити до діалогу великі групи населення, утворити мережі комунікації між соціальними групами та їх представниками, суспільством та владою.

У цьому контексті актуалізуються дослідження електронного урядування, яке здатне забезпечити не лише між урядом та громадянами, а і

суттєво підвищити ефективність політичного представництва. Натомість, не слід недооцінювати й ті небезпеки та виклики, які постають перед системою політичного представництва в умовах зростання ролі комунікації.

Сучасні суспільства змінюються під впливом інформаційних мереж та комунікативних технологій. Ці зміни стосуються усіх без винятку соціальних відносин та соціально-політичних просторів. Під впливом сучасних комунікацій у мережі Інтернет трансформується і феномен політичного представництва. Сучасні суспільства складаються переважно із комунікативних спільнот. Розвиток комунікативної складової формування системи політичного представництва спричиняє нові виклики та, водночас. Відкриває нові можливості. Зокрема, комунікативні спільноти, об'єднані за мережним принципом, характеризуються екстериторіальністю. Це означає, що політичне представництво не може більше формуватися за мажоритарним принципом виборчих кампаній. Комунікативні спільноти мережевого суспільства існують переважно в інформаційному просторі, маючи локацію у фізичному світі, вони конструюють власну політичну ідентичність за допомогою мережі.

Слід погодитись із думкою О. Антонова: «Звичайно, члени цих спільнот мають конкретну локалізацію у фізичному світі. Але ця локалізація практично не визначає характеру їх зв'язків і взаємодій в просторі інформаційному, який все більш співпадає з простором соціальним. У міру розвитку засобів комунікації інформаційний простір став незалежним від фізичного, у міру розвитку транспорту і відкриття кордонів стала виникати зворотна залежність. Тепер не стільки фізичне положення визначає характер комунікативних зв'язків, скільки характер комунікативних зв'язків легко може підстроювати під себе просторове місцеперебування людини. Екстериторіальні центри сили і влади (в першу чергу, транснаціональні корпорації) перетягують на себе ті функції і прерогативи, які раніше належали територіальним суб'єктам в особі держав» [3, с. 14].

Йдеться не лише про соціальні та економічні функції, а й про політичне представництво. Делегування повноважень для політичного представництва інтересів відбувається на рівні комунікативних спільнот, а не територіальних об'єднань (національних чи класових), як це було протягом епохи модернізації. Мережеве суспільство організується за принципом різомі.

Цей термін запропонували французькі філософи-постмодерністи Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі [129]. Різома є символічним конструктом, який дозволяє аналізувати комунікативний вимір політичного представництва, інші відносини у мережевому суспільстві.

У вимірі політичного представництва організація за принципом різомі спрямована, передусім на подолання авторитарних тенденцій. Але, різомі має й інші, не менш важливі наслідки. У ситуації постмодерну різомі формує віртуальний вимір політичного представництва та сприяє утворенню симулякрів. На думку Ж. Бодрієра: «Усе, що просить у нас капітал, – це сприймати його як щось раціональне, або боротися з ним в ім'я раціональності, сприймати його як щось моральне, або боротися з ним в ім'я моральності, Адже це та сама річ, яку можна прочитати в іншій формі: раніше намагалися приховувати скандал – сьогодні ж намагаються приховувати, що це не скандал» [12, с. 25].

Як зазначає С. Ягодзінський «До властивостей різомі, які визначають її сутність і потенціал, дослідники віднесли поєднання і неоднорідність, множинність, розривність, картографію, декалькоманію... Вона може слугувати моделлю несистемних, спорадичних диференціацій, поєднувати чи розділяти об'єкти з нетиповими, неконгруентними ознаками; для неї є неважливою кількість ліній дотику; вона не ускладнює структурно-функціональні залежності, не виокремлює в них домінанти та детермінанти; не має генеративної вісі та відповідальності за збереження наявної структурованості, але при цьому має лінії сегментності й стратифікації; не позбавлена визначеності, територіальності, атрибутивності. При цьому на різомність соціальних практик покладається доволі прагматична мета –

викорінити всі прояви тоталітарного мислення, будь-яку тиранію в повсякденному житті та відкрити простір новим культурним формам і артефактам» [111, с. 2].

Комунікативна складова формування системи політичного представництва в Україні набуває особливої ваги у зв'язку із розвитком масмедіа. У свою чергу, комунікативна складова впливає на інституційні детермінанти політичного представництва та спричиняє піднесення та розвиток одних інститутів політичного представництва (передусім – масмедіа) та зменшує роль інших. До останніх можна впевнено віднести політичні партії, що, як інститут політичного представництва, знаходяться у кризі.

У свою чергу, комунікативна складова впливає на інституційні детермінанти політичного представництва та спричиняє піднесення та розвиток одних інститутів політичного представництва (передусім – масмедіа) та зменшує роль інших. До останніх можна впевнено віднести політичні партії, що, як інститут політичного представництва, знаходяться у кризі.

У класичній ліберальній моделі політичного представництва у демократичних режимах будувався наступний комплекс відносин: суспільство – партії – держава. Тут політичні партії постали як основний інститут політичного представництва, ланцюжок забезпечення ефективної комунікації між суспільством та владою. Згодом цю модель політичного представництва доповнили громадські об'єднання та інші інститути громадянського суспільства, передусім – масмедіа. Власне, це сформувало думку, що політика є діяльністю щодо представництва інтересів великих соціальних груп у публічній політиці [131]. За представницької демократії одні (політики) представляють інтереси інших (громадян). Натомість, криза політичного представництва у сучасних демократіях, спричинена хвилею популізму, змушує знову поставити питання: чиї інтереси представляють політики? Через посилення ваги мас медіа у політиці «...проблемною залишається двостороння демократична комунікація політичних сил з виборцями, вона набуває популістичного змісту, а політичні партії орієнтовані не на діалог із

суспільством та його інститутами, а насамперед – на рекламування лідера партії» [101, с. 7].

Також важливим викликом є проблема, пов'язана із механізмом делегування повноважень політикам. Наприклад, для української політичної реальності звичною є практика призначення на посади міністрів осіб, які не пройшли «іспит» під час виборчих кампаній. Формально, парламент має підтримати такі кандидатури урядовців, що й забезпечує їх легітимне правління. Натомість, питання довіри з боку суспільства до таких «джокерів» та їх здатність представляти не вузькопартійні, а суспільні інтереси не знімається з порядку денного. Все ж таки представництво напряду пов'язується із ідентифікацією політика та громадян з визначеною політичною позицією, усвідомлення спільного інтересу та активної діяльності політичного актора з його захисту та лобювання.

Політичне представництво інституціоналізується у партіях, парламенті, громадських організаціях, масмедіа. Погодимось із тим, що «Однією з провідних проблем української політики як пошуку стратегічних напрямів розвитку країни є створення системи ефективної комунікації, зворотного зв'язку з виборцями, групами інтересів, які не представлені безпосередньо в органах влади» [101, с. 7].

Саме завдяки масмедіа ми спостерігаємо зростання рівня популізму у відносинах між політиками та суспільством. Відповіддю на це може стати лише перехід від раціонального вибору у електоральних кампаніях (модель електоральної демократії) до раціоналізації політичного представництва.

Напряду ці виклики стосуються і системи представницької демократії ЄС, яка формується за трьома різними напрямками: через Європейський Парламент; опосередковано через їхні уряди в Раді; і шляхом внутрішніх виборів, на яких останні демократично підзвітні національним парламентам або громадянам. Адже, виявляються протиріччя між такими типами політичного представництва, як солідаризм, сингулярність та громадянськість (civicity). Для відтворення ефективної моделі європейської представницької

демократії Р. Белламі та Д. Кастильоне пропонують посилити третій напрямок, відповідно до якого представницька демократія напряму пов'язується із активністю громадянського суспільства [126].

Політична комунікація, сприяючи конструюванню політичного представництва, дозволяє вирішити ще одну важливу проблему сучасності - подолання відчуження. Це завдання є вкрай актуальним для поставторитарних країн. Країни консолідованої демократії рухаються від «репрезентативної демократії до повного забезпечення демократичного представництва» [134].

Натомість, для України головним усе ще залишається подолання відчуження (економічного, політичного, комунікативного) громадян від влади. Існує прямий зв'язок між представництвом інтересів, політичною участю та демократією [143].

Політичне представництво є осердям демократії. Його відсутність спричинила політичне відчуження номенклатури (верхівки радянського режиму) від громадян і экс-комуністичні країни мають про це пам'ятати. Власною чергою, відчуження створює інші загрози. Одна із них – індоктринація у системі освіти, яка спричиняє проблеми ідентичності, колективної пам'яті та режимів істини [53].

Саме тому, на перший план виходить комунікативне конструювання демократичного представництва [145].

Цей процес має дві складові. По-перше, комунікативне конструювання політичного представництва сприяє публічній репрезентації інтересів груп, які використовують комунікативні можливості задля того, аби бути почутими. По-друге, підвищується загроза маніпуляцій громадською думкою у процесі комунікативного конструювання політичного представництва. Влада номінації та відбору інтересів, які слід представити публічно створює спокусу для медіакратії щодо підміни реальних інтересів штучними. На іншому витку технологічної революції повторюється радянська ситуація: розрив між деклараціями захисту інтересів робітничого класу (пролетаріату) та реальністю, прірва між передовицями радянських газет та представництвом

інтересів громадян. Можливо, зарано говорити «Goodbye Lenin!», доки не подоланий негативний ефект радянського панування як у діях уряду так і в виборі громадян? [123]. Відчуження з часом призводить до делегітимації влади, а вихід також слід шукати у комунікативному вимірі. Пошук оптимальної моделі легітимності потребує урахування інституційних, організаційних та комунікативних засад публічної влади [121]. Саме відчуження було однією із головних причин краху СРСР: досліджуючи зв'язок між представництвом та політикою, відчуженням та економікою Пол К. Робертс передбачив занепад радянської держави [140].

Подолання політичного відчуження можливе за допомогою створення системи представницької демократії, яка забезпечує представництво груп та спільнот. Ефективне використання політичної комунікації може сприяти подоланню відчуження громадян від влади – однієї із головних проблем сучасної представницької демократії. І навпаки, недостатньо розвинена політична комунікація посилює відчуження, делегітимізує представників влади в очах громадян.

Доступ до медіа для одних груп та неможливість для інших зробити свою позицію публічною та масовою суттєво спотворюють політичне представництво. Знову, як і на початку епохи модерну, постає питання рівності громадян. Власне, це питання і покликано було вирішити політичне представництво: для цього існує механізм прямих виборів. Але відтепер питання рівності – це рівність доступу до масмедіа.

По-перше, масмедіа здатні спотворювати політичне представництво за допомогою маніпуляцій, як під час виборів так і у процесі публічного управління. Тут слід відзначити здатність мас медіа перетворювати політичну подію на медіа-скандал, формувати громадську думку зі складних політичних проблем за допомогою формату шоу-програм, які використовують не раціональну аргументацію, а беззмістовні, проте емоційні монологи.

По-друге, масмедіа поступово перетворюються із посередника у політичній комунікації між громадянами та їх представниками на актора

(дійову особу) політики. Постає проблема медіатизації політики та медіакратії, як нового політичного класу.

По-третє, внаслідок розвитку комунікативних мереж та інформаційної відкритості політичного процесу представницька демократія демонструє інтенцію щодо перетворення на пряму демократію. Громадяни можуть не звертатись до представників, а самі забезпечувати реалізацію та захист власних інтересів у політиці.

На окрему увагу заслуговує вплив політичних комунікацій на ціннісний простір демократичної політичної взаємодії у цілому та представницької демократії, зокрема. У перехідні періоди політичного розвитку. Коли інституційний вимір ще не є усталеним, саме комунікаціям належить особлива роль у формуванні демократичних цінностей, норм та правил демократичної політичної гри, до якої мають призвичаїтись громадяни та політики у пострадянських суспільствах. Слід виокремити наступні етапи формування за допомогою комунікацій громадянських цінностей представницької демократії: 1) масмедіа формують порядок денний суспільства, визначаючи пріоритетні напрямки та теми формування громадської думки, ставлення громадян до певних політиків, подій та влади у цілому; 2) у процесі формування порядку денного, відбувається нав'язування певної картини світу (медіа не можуть сказати нам, що думати, але можуть нав'язати про що слід думати); 3) картина світу змінює когнітивні установки та моделі політичної поведінки громадян; 4) зміст політичних цінностей, який формується у процесі комунікативної взаємодії, залежить від особистісних та соціокультурних чинників. Погодимось із їхньою характеристикою в українському суспільстві: «Особистісно-психологічних (віковий, індивідуального психічного розвитку, розвитку загальносоціальної свідомості індивіда в процесі соціалізації) та соціокультурних (національний характер, недостатня структурованість українського суспільства, специфіка історичного розвитку України, особливості розвитку сучасного українського інформаційного простору)» [47, с. 121]; 5) у процесі комунікативної взаємодії відбувається узгодження на рівні

індивідуальної та колективної поведінки універсальної системи демократичних політичних цінностей та етнічної ціннісної системи, притаманної певних спільнотам на різних історичних етапах розвитку. У цілому, відзначимо: «Саме політична комунікація є основою процесу взаємовпливу інтерпретації політичних цінностей, притаманних даному суспільству («етнічній» системи цінностей), з одного боку, і «універсальної» для глобалізованого сучасного світу системи цінностей з іншого» [47, с. 122].

Фактично, постійні трансформації інституційної складової політичного представництва сприяли гіпертрофії ролі політичних комунікацій та комунікативних технологій. Інститути політичного представництва, після тоталітарного радянського режиму зазнавали у пострадянський період суттєвих змін правових, організаційних умов діяльності. Йдеться про трансформації виборчої системи (постійні коливання між змішаною, мажоритарною та пропорційною моделями), реверсні коливання між президентською та парламентською формами правління тощо.

Варто погодитись із тим, що «...система влади залишалась розбалансованою, і українська політична система опинилася в довготривалій політичній кризі, яку можна охарактеризувати як «антагоністичний плюралізм», коли діяльність політичних сил відбувається за нездорової конкуренції та в постійному протиборстві» [101, с. 5].

Особливо це стало відчутним після конституційних реверсів 2004-2014 років, а можливо і завдяки ним.

Отже, розвиток технологічної та соціально-політичної складової комунікацій, становлення мережевого суспільства прямо впливає на трансформації системи політичного представництва. Зменшується роль традиційних інститутів політичного представництва, які сформувались набули потужності у епоху модерну: партії, парламенти, ідеології. Суттєвих змін зазнають електоральні моделі, які засновані на конкуренції партій та ідеологічних ідентичностей. Навпаки, суттєво зростає вплив масмедіа на політичне представництва. Масмедіа формують соціальні мережі за

принципом різомі, які вимагають нової моделі політичного представництва.

## ***2.2. Політична комунікація в умовах представницької демократії: між чутливістю та відчуженням***

Сучасна демократія функціонує у переважній більшості країн саме у представницькій формі. Одна із головних відмінностей сучасного стану представницької демократії, порівняно із етапом політичної та економічної модернізації у європейських країнах, на якому, власне і було створено знайому нам модель представницької демократії, полягає у зростанні ролі комунікації. У демократичних країнах побудовано розгалужену мережу горизонтальних та вертикальних політичних комунікацій, які визначають сучасний стан та перспективи розвитку представницької демократії.

Зокрема, Джон С. Мілль визначає ризики представницької демократії, які й сьогодні є актуальними для багатьох країн: «Чи будуть ефективними процедурні правила, призначені забезпечити мету правосуддя, якщо внаслідок низького морального рівня народу свідки, як правило, брешуть, а судді та їхні підлеглі беруть хабарі? І далі: яким чином інституції можуть забезпечити добре муніципальне врядування, якщо... ці обов'язки віддано тим, хто домагається утвердження власних інтересів? Яка користь від системи найширшого народного представництва, якщо виборці обирають до парламенту не найкращих, а тих, хто витратить більше грошей задля свого обрання?» [69, с. 417].

У другій половині ХХ століття переосмислення феномену політичного представництва та представницької демократії, як «...однієї з найважливіших гарантій свободи» [31] (Ф. Гаєк), відбулось у працях Ф. Петтіта, Р. Даля, А. Лейпгарта, Д. Бітема, ін. Ідеї щодо «поліархії» (Р. Даль), політичної

конкуренції, вибору та суспільного блага, ренти та екстерналій (Й. Шумпетер, Дж. Б'юкенен, Г. Таллок), подолання диктатур (М. Олсон), чутливості та відповідальності (Д. Бітем) значно поглибили розуміння сутності представницької демократії, окреслили коло сучасних проблем щодо відчуження влади представників від громадян та їх об'єднань.

На сучасному етапі розвитку представницької демократії в епіцентрі дослідницької уваги перебувають комунікативні процеси та технології, які концептуалізуються у теоріях електронного урядування та медіатизації політики. Серед досліджень ролі політичної комунікації в умовах становлення представницької демократії в Україні варто відзначити праці таких вітчизняних дослідників як Н. Амельченко, О. Анісімович-Шевчук, С. Барматова, О. Зернецька, Ю. Ганжуров, Г. Почепцов, Л. Кормич, Ю. Тищенко, М. Томенко, Ю. Шайгородський, ін.

Варто погодитись із Є. Малявіним, який окреслив сутність політичного представництва та визначив чотири класичні теорії політичного представництва. Зокрема, він пише: «Політичне представництво можна визначити як спосіб передання повноважень особою або соціальною групою своїм представникам в органах влади для захисту своїх інтересів... Поняття «представник» використовується в багатьох значеннях. Від самого початку розгорнулися пошуки оптимальних шляхів і механізмів реалізації представництва... Є чотири класичні теорії політичного представництва. В Англії затвердилася так звана теорія «фактичного представництва». Її сутність полягає в тому, що парламентарі представляють не просто окремі шари та групи населення, а всю сукупність нації в цілому... На противагу цій теорії політичні діячі США висунули концепцію географічного представництва, згідно з якою члени законодавчих зборів повинні обиратися від певних територій і груп населення, а не від усього населення держави. З цими двома теоріями тісно пов'язані теорії фракційного та національного представництва, що виникли у Франції. Перша з них була започаткована Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що суверенітет народу складається з суми суверенітетів частин цього

народу, себто із суверенітетів кожного окремого індивіду. Припустимо, говорив Руссо, держава складається з 10 тисяч громадян. За такої ситуації кожен громадянин цієї держави має одну десятитисячну частку суверенної влади. Саме такий підхід отримав назву теорії фракційного представництва. Важливе місце також займає теорія національного представництва. В період Великої французької буржуазної революції Конституційна асамблея сформувала ідею про те, що суверенітет не належить окремим громадянам, а є власністю «нації» в цілому. Кожний окремий депутат не може розглядатися як представник своїх виборців, лише сукупність всіх депутатів разом представляє всю націю в цілому» [62, с. 123-124].

Мережеве суспільство створює нові виклики для представницької демократії, але, водночас, відкриває і небачені досі можливості щодо відкритості та ефективності політичного представництва.

Відзначимо, що становлення мережевого суспільства відкриває нові можливості не лише щодо подолання відчуженості у процесі реалізації політичного представництва, а й щодо наголосу на комунікативному вимірі влади. Адже, в історії політичної думки сформувались дві традиції обґрунтування права на владу. По-перше, влада як сила, насильство та жага до володарювання. Тут відчуження проявляється найповніше. Цю традицію презентовано у творах конфліктної парадигми (Н. Макіавеллі, Т. Гоббс, К. Маркс, М. Фуко, ін.). По-друге, комунікативна традиція, яка обґрунтовує право на владу та представництво здатністю переконати громадян. Влада є настільки легітимною, наскільки вона здатна переконувати громадян, вести з ними діалог. Серед представників даної парадигми відзначимо Г. Арендт, П. Рікера, Ю. Габермаса, Н. Лумана, ін. У цій традиції слід відзначити Ю. Габермаса, який увів термін «комунікативна раціональність» [30], а також навести цитату Н. Лумана, який вважав, що «комунікувати може лише комунікація» [60].

Слід зазначити: «Політичні комунікації відіграють важливу роль у всіх компонентах політичного процесу. По-перше, вони сприяють розрізненню

легітимних та нелегітимних політичних дій в очах населення, за результатами такого розрізнення формуються/трансформуються справжні демократичні політичні інститути. По-друге, комунікація створює особливий простір розробки, прийняття та реалізації політичних рішень та здійснення політичного вибору, в основі яких – відкритість, і, через це, забезпечує ефективний контроль суспільства над діями влади. По-третє, визначальною є комунікація на етапі презентації у публічному просторі інтересів широких суспільних груп, встановлення постійного інформаційного зв'язку між громадянами та політиками» [28, с. 45].

У сучасних умовах відбувається швидке розповсюдження новітніх технологій поширення інформації та комунікативних технологій у політичному просторі. Визначальною стає роль комунікації у виборчому процесі, а вибір громадян на дільниці сприймається як відповідь на інформацію, що надходить від кандидатів. У процесі політичного адміністрування комунікація забезпечує ефективну вертикальну та горизонтальну взаємодію.

Без комунікації неможливо забезпечити вплив соціальних груп та суспільства у цілому на формування політичного порядку денного, визначення мети політичного процесу, завдань окремих інститутів та акторів, контроль над діями влади. За такого розуміння раціонально аргументована комунікація, вироблення традиції відкритого політичного дискурсу стають необхідними для позитивної динаміки політичного процесу. Сьогодні важко не погодитись з тим, що політичне представництво – це комунікативна взаємодія, яка має власну структуру та правила.

Комунікація виконує важливі функції у політичному процесі. Зокрема, комунікація забезпечує інтеграцію та диференціацію індивідуальних та колективних політичних акторів, сприяє досягненню консенсусу, створює рух політичної інформації та її інтерпретацій. «Темний бік» комунікації у політичному процесі також присутній: це і маніпуляції свідомістю та громадською думкою, утворення псевдо-подій, і, головне, перетворення

політичного процесу на медіа-процес, так звана «медіатизація» політики. Розвиток комунікативних технологій зосереджує просто небачену владу в руках власників мас-медіа, які прямо зацікавлені у віртуалізації політичного процесу, створенні штучного порядку денного («гіперреальності»), і, як наслідок, підпорядкуванні політичного процесу правилам медіа-процесу та таким критеріям як формат та рейтинг. Комунікація утворює нові виклики демократії як у глобальному контексті, так і процесам демократизації політичного процесу в Україні.

Процес медіатизації у політичному та соціальному просторі спричиняє появу феноменів «віртуальної реальності», «реальної віртуальності», «віртуальної демократії» та «драматургії віртуальної політики» [114, с. 12].

У сучасному суспільстві комунікація впливає, часто визначальним чином, на характер та напрями усіх політичних процесів, передусім – політичного представництва. Потужність інформаційних техно-телемедіумів може визначати темп розвитку політичного процесу. Відбувається активізація інформаційних потоків, а одним із викликів позитивній динаміці політичного процесу стає «інформаційний шок», який переживає українське суспільство.

Одним із головних викликів для представницької демократії у мережевому суспільстві залишається, як і в епоху модернізації, відчуження громадян від публічної влади. Адже рівність у інформаційному суспільстві означає, передусім, рівність доступу індивідів до інформації. Йдеться необхідність доступу усіх громадян до політичної інформації та іншої суспільно важливої інформації. Натомість, через комплекс соціально-політичних причин, громадяни знову, як і за часів класової боротьби у Європі у XIX столітті, опиняються у ситуації відчуження. Серед таких причин слід першочергово відзначити: 1) надмірність інформаційних потоків («інформаційну хвилю»), раціональний аналіз яких для громадян є практично неможливим через брак часу; 2) перетворення суспільно важливої інформації на товар, від процесу виробництва та розповсюдження якого громадяни виявляються відчуженими; 3) медіатизація політики. Отже, громадяни знову,

як і понад двісті років тому, опиняються у ситуації відчуження, тільки наразі йдеться не про відчуження від засобів промислового виробництва, а про відчуження від створення та розповсюдження інформації.

У сучасних умовах відчуження стосується мережі комунікацій, які були створені людиною, але, цілком у дусі марксистської теорії, можуть бути спрямовані проти неї. У інформаційному суспільстві переважно йдеться про концентрацію у вузькому колі осіб (як на глобальному так і національному рівні) не тільки фінансового капіталу, а й символічного капіталу. Медіакратія (власники медіа-голдінгів, соціальних мереж та інших сегментів інтернет-комунікацій), як і капіталісти минулого виступають в ролі монополістів. У їх розпорядженні не лише фінансовий капітал та власність засобів індустріального виробництва, а й символічний капітал (Ж. Бодріяр). Використовуючи символічний капітал, медіакратія отримує можливості впливу на громадську думку у будь-якій частині світу, конструювання порядку денного для громадянського суспільства та публічної влади. Це впливає на політичне представництво, адже медіакратія отримує владу визначати електоральний вибір громадян, використовуючи медіа.

Представництво, і не лише політичне, а й будь-яке делегування повноважень для прийняття рішень іншою людиною й перенесення відповідальності на іншого, майже завжди пов'язується із відчуженням. Змінюючись під впливом розвитку інформаційних мереж та комунікативних технологій мережевого суспільства, відчуження трансформує систему політичного представництва.

Звернемося до класичних інтерпретацій відчуження. Слід погодитись із наступними міркуваннями: «Що таке відчуження? Це, по-перше, перетворення речі, виробу в товар, а людини – в робочу силу. По-друге, це форма свідомості, коли я є такий, яким мене уявляють інші. Капіталіст не просто наймає людину як робочу силу, але нав'язує їй своє бачення про неї як про робочого. По-третє, відчуження стає формою життя. Людина працює,

платить податки, ходить за покупками, народжує і виховує дітей і тим самим підтримує існуючий порядок» [106, с. 202].

Отже, будь-яка форма представництва, за своєю сутністю, є відчуженням індивіда. Для політичного відчуження пролетаріату (найманих працівників), відповідно до марксистської теорії, було створено партії та інститути держави. Політичні партії та держава, яким громадяни делегують власні повноваження задля здійснення політичного представництва є інститутами відчуження.

У марксизмі відчуження розуміється, передусім, як відчуження праці: «Само відчуження робітника в його продукті має не тільки те значення, що його праця стає предметом, дістає зовнішнє існування, але ще і те значення, що його праця існує поза ним, незалежно від нього, як щось чуже для нього, і що ця праця стає самостійною силою, яка протистоїть йому; що життя, яким він наділив предмети, виступає проти нього як вороже і чуже» [63, с. 487].

Відчуження пов'язується із приватною власністю та працею на «пана». В умовах інформаційного суспільства політична комунікація, як продукт суспільної праці (недарма однією із моделей телерадіомовлення є «суспільне», або «громадське» мовлення), виокремлюється від її виробників та виступає для них і споживачів в якості самостійної сили.

Відчуження людини від інформаційного простору, як і відчуження від результатів праці та засобів виробництва має наслідком відчуження людини від людини.

Предметний світ (світ товарів), фінансовий світ (фінансовий капітал) та інформаційний простір (світ «символічного капіталу») відокремлюються від людини та спрямовуються на її поневолення.

Погодимось: «Самоствердження людини, як свідомої родової істоти, проявляється у практичному творенні предметного світу. Але в умовах відчуження праці природні потреби людини перетворюються у ворожу силу, вона спустошується втрачаючи свій ціннісний зміст, ще могутнішим стає предметний світ, що створюється людиною проти самої себе. Наслідком

охарактеризованих процесів наступає... відчуження людини від людини» [109, с. 135].

З метою аналізу інноваційного підходу до проблеми відчуження у радянській тоталітарній політичній системі, який пропонує В. Кебуладзе, використовуючи щодо марксизму поняття «філософія підозри», звернемося до публіцистичного матеріалу цього автора. Як зазначає В. Кебуладзе щодо доктрини марксизму: «...маємо два продукти інституалізації марксизму – партію комуністів і державу пролетарів. Як на мене, тут виникає внутрішня суперечність марксизму, яка зрештою й призводить до всіх жахів Союзного Союзу. Адже саме цей аспект марксизму російські більшовики, так би мовити, і взяли на озброєння. Вони довели інституалізацію марксизму до логічного завершення, створивши потужну політичну партію, а насправду зграю злочинців і дуже потужну злочинну державу. Але не треба казати, що в Маркса цього не було. У нього те саме прописано в «Маніфесті», де він закладає умову знищення внутрішньої критичної потуги марксизму» [46].

Актуалізація проблеми відчуження у сучасних умовах обумовлена тим, що демократію в інформаційному суспільстві відрізняє від її попередніх форм переважно представницький характер та вплив політичної комунікації на електоральний та повсякденний вибір громадян. Відчуження у політичному представництві починається з ідеї представницького мандату. Щодо представницького характеру влади, то це означає, що народ реалізує владу через представників. Термін «представницький мандат» характеризує особу, обрану на певну посаду. Представницький мандат дозволяє особі говорити від імені тих, хто її обрав – виборців.

Модель представницької демократії передбачає, що інтереси народу, або певної групи захищає обраний за результатами виборчих змагань представник. Конституційний Суд України наводить перелік таких осіб: «згідно з Конституцією України представницький мандат мають народні депутати України (частина друга статті 78), Президент України (частина четверта статті 103), депутати Верховної Ради Автономної Республіки Крим, а також депутати

сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, що прямо зумовлено представницьким характером цих органів (статті 136, 140, 141). Міський голова є головною посадовою особою територіальної громади міста (частина перша статті 12 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») з представницьким мандатом» [90].

Низку наукових праць присвячено дослідженню особливостей вітчизняного політичного представництва. Ці особливості обумовлені переходом від «догматів тоталітарної ідеології» (М. Чабанна [108]) до політологічної концептуалізації курсу на європейську та євроатлантичну інтеграцію. Йдеться, передусім, про дослідження Ю. Ганжурова, М. Чабанної, О. Рафальського, В. Медяника, Ю. Древалю, Л. Кочубей, Н. Заяць, Н. Бедрок, ін.

Слід відзначити, що проблематика політичного представництва охоплює як дослідження політичних режимів та діяльності окремих інститутів (партій, парламенту тощо), так і політичної участі, електоральних кампаній, політичної довіри, політичних технологій, політичного вибору й політичних комунікацій. На окрему увагу заслуговують питання організації публічної політики та процесу публічного адміністрування.

Погодимося із Н. Заяць: «Конституційна природа народного представництва полягає в тому, що, з одного боку, воно розглядається як органічний елемент у системі влади, а з іншого, – надає можливість громадянам брати участь у правлінні загальними, насамперед державними, справами через своїх представників» [43, с. 131].

Визначаючи марксистську критику відчуження капіталістичного суспільства як «філософію підозри», В. Кебуладзе окреслює сутність відсудження в умовах індустріалізації. Він пише: «Маркс створив найпотужнішу критику сучасного суспільства, підозрюючи, що всі соціально-політичні процеси зумовлені нездоланими й здебільшого неусвідомленими економічними суперечностями, а головною складовою економіки капіталістичного суспільства є індустріальне виробництво. За Марксом, саме

на рівні виробництва виникає відчуження людини від самої себе. Головним чинником відчуження є додана вартість, що перетворює продукт виробництва на товар, у якому відчужуються сили самого виробника. Виробник відчужується не лише від товару, а й від процесу його виробництва, а оскільки більшу частину життя він залучений до цього процесу, то відчужується й від самого себе, а зрештою й від власної людської природи. Це призводить до дегуманізації людства, а політика, релігія, наука, мистецтво й культура загалом лише відтворюють це базове відчуження на рівні соціально-політичної надбудови над економічним базисом. Головною ж формою відчуження на цьому рівні є ідеологія» [46].

В умовах інформаційного мережевого суспільства, коли інформація перетворюється на суспільно важливий товар, громадяни (навіть безпосередньо причасні до процесу створення та розповсюдження інформації – журналісти, експерти, редактори, оператори, ін.) так само відчують відчуження від інформації та її виробництва. Водночас, саме у комунікативній площині знаходиться механізм подолання відчуження. Політичне представництво, яке в умовах мережевого суспільства представляє собою комунікативну взаємодію між громадянами та їх представниками, потребує вдосконалення комунікативних технологій.

Ефективне використання політичної комунікації сприяє подоланню відчуження громадян від влади – однієї із головних проблем сучасної представницької демократії. І навпаки, недостатньо розвинена політична комунікація посилює відчуження, делегітимізує представників влади в очах громадян.

На думку Н. Амельченко, «принцип представництва народу, класу, соціальних груп, нації або етносу (хоча б на рівні декларації) є підґрунтям формування та легітимації інститутів сучасної демократичної влади. Але парадоксальним для політичної докси (спільних очевидних сенсів політичного життя) і продуктивним для політичної науки є обґрунтування П. Бурдьє положення, що процес політичного відчуження є закономірним наслідком

притаманного представницькій демократії делегування влади (представництва), яке за рахунок певних механізмів перетворюється на узурпацію влади «уповноваженими особами» над тією групою, від якої вони й отримали владу. Тобто політичне відчуження є невід'ємною рисою представницької демократії» [1, с. 13].

У політичній комунікації це проявляється, зокрема, й у тому, що представник влади «відмовляється від займенника першої особи однини... депутат виступає як представник народу, трудящих тощо. Трансценденція соціальних агентів у формі «Церкви», «Народу», «Нації» або «Класу» виконує функцію легітимації влади «представників представників» та приховування того, що уповноважені від групи не є вже її представниками, а призначені апаратом і виконують завдання апарату» [1, с. 14].

У процесі подолання тоталітарної спадщини політична комунікація відіграє вкрай важливу роль. Погодимось: «Будь-хто, хто бодай гортав радянські філософські чи політичні словники, не міг не помітити, як чітко в них маркувалися «буржуазні» вчення та підходи. З одного боку, якщо дивитися на них з позицій сучасності, ми одразу маркуємо такі словники як ідеологічно упереджені, як такі, що не враховують різних підходів, які знецінюють одні погляди та інтерпретують усе з однієї позиції, що ніби «за замовчуванням» встановлена як єдино правильна. З іншого боку, тут слід віддати належне одному позитивному аспекту – відвертому маркуванню ідеологічної позиції, тобто, по суті, визнання своєї ідеологічної упередженості, яка, втім, одразу розставляє акценти, не маніпулює читачем, а інформує його відкритим і відвертим чином про ідеологічність обраного підходу до формування визначення. Зрозуміло, що ідеологічно упереджені визначення не слід вважати позитивним явищем, однак якщо врахувати два моменти – наявність сутнісно оспорюваних концептів, тобто таких, визначення яких без ідеологічних позицій практично неможливе, а також цілеспрямоване вказування ідеологічної позиції – то у такому випадку зручність для сприйняття інформації тих, кому вона адресована, зростає. Нехай і непрямим

способом, але на це вказують і дії російської влади, які вимагають від опозиційних ЗМІ, які не мають доступу до державного чи внутрішньоросійського фінансування, зазначати, що вони – «іноземні агенти». Через таке маркування ЗМІ російська влада намагається дискредитувати їхню діяльність» [120, с. 109].

Напевно, відповідь на це питання знаходиться саме у площині політичної комунікації, яка відкриває можливості для спільного пошуку загального («всеохопного») інтересу у процесі діалогу. У процесі демократизації українського суспільства трансформуються не лише уявлення щодо представницької демократії (переважно, під впливом наукових праць зарубіжних авторів), а й щодо ролі комунікації у політиці.

По-перше, варто погодитись із А. Колодій, яка вважає, що сучасна демократія концептуалізується у моделі поліархії, яку запропонував Р. Даль: «Поліархія – концептуальна модель сучасної реально існуючої представницької демократії. Американським політологом Робертом Далем опрацьована концептуальна модель сучасної демократії, яку він назвав «поліархія»... Поліархія (від гр. *polys* – багато і *archein* – влада, джерело) – це сучасна консолідована плюралістична демократія, у якій найвищі посадові особи, що керують державою, змушені модифікувати свою поведінку таким чином, щоб перемогти на виборах у політичному змаганні з іншими кандидатами, партіями і групами» [57].

Політична комунікація є визначальною для впровадження усіх критеріїв демократичності – рівності, участі, розуміння, контролю над порядком денним, залученості. В умовах представницької демократії політична комунікація забезпечує рівність громадян щодо доступу до політичної інформації, вона здатна підвищити ефективність громадської участі у політиці через зворотній зв'язок, поліпшити розуміння громадянами сутності політичного вибору завдяки запрошенню до студії експертів. Також відповідальні журналісти та політичні експерти повинні здійснювати контроль в інтересах громадян процес формування порядку денного владою, а це, у

власну чергу, буде сприяти залученості громадян. А. Лейпгарт вважає, що відповідальність у здійсненні комунікації між виборцями та обранцями є однією із головних рис представницької демократії, незалежно від того, яка модель панування реалізується: вестмінстерська або консенсусна.

Як вважає А. Колодій, «найважливіше те, що обидві ці моделі характеризуються високим ступенем відповідальності (*responsibility*) урядів перед своїми виборцями за взяті на себе зобов'язання, за долю країни. Вони також чутливі (*responsive*) до вимог та преференцій тих суспільних груп, за допомогою яких прийшли до влади. Саме чутливість (*responsiveness*) вважає головним узагальненим критерієм демократичності Девід Бітем... лише чутливість (здатність своєчасно та адекватно реагувати на вимоги громадян) є критерієм, який визнають практично усі дослідники демократії» [57]. Чутливість у цьому випадку інтерпретується як уміння влади почути «голос» громадської думки, представляти інтереси виборців, тобто суспільний, а не власний егоїстичний інтерес. Саме тому політична комунікація є вкрай важливою в обох моделях. У вестмінстерській моделі (прийняття рішень за принципом більшості) налагодження комунікації підвищує рівень довіри між громадянами, що сприяє утворенню коаліцій, а також більш чіткому розмежуванню між урядом та опозицією завдяки артикуляції та обговоренню у мас медіа важливих політичних тем. В умовах консенсусної демократії простір політичної комунікації має бути відкритим для усіх позицій, аби політики могли врахувати також і думку меншин.

По-друге, вирішення багатьох завдань демократизації у пострадянських країнах переважно знаходиться у площині комунікативної взаємодії між владою та громадянами. Найбільш ефективною у цьому процесі є масова комунікація, яка здійснюється за допомогою мас медіа. Натомість, тут вже постає проблема медіатизації політики та маніпуляцій громадською думкою у мас медіа, які належать представникам різних фінансових груп. Зокрема, медіа-скандали, які штучно створюються, масмедіа спотворюють комунікацію між владою та громадянами, сприяють відчуженню представників від тих

соціальних груп, які делегують їх до владних інституцій. Як свідчить досвід демократизації в Україні, медіаскандали досить успішно конструюють віртуальний порядок денний, впливають на політичну поведінку громадян та їх вибір.

Серед найгучніших політичних подій, які спричинили медіа-скандали, можна назвати «касетний скандал», «кольчужний скандал», президентські вибори 2004 р., які призвели до Помаранчевої революції, газове протистояння між Україною та РФ, «коаліціади» 2006 р. та 2007–2008 рр., «Харківські угоди», Революцію Гідності (2013-2014 рр.), закриття програми ШустерLIVE, видворення з України М. Саакашвілі, конфлікт між НАБУ та САП, «справу Савченко», низку скандалів у сфері охорони здоров'я тощо. Виборча президентська кампанія 2019 року також перетворилась на низку взаємних звинувачень та медіа скандалів, головним із яких став скандал із корупцією в «Укроборонпромі». Перефразовуючи головний мем президентських виборів 2019 року («Стадіон так стадіон»), можна стверджувати, що її головним гаслом стало: «Скандал так скандал!».

Як вже доводилось відзначати, «Очевидно, що політична комунікація між владою та громадянами в Україні має багато недоліків, вона аж ніяк не гарантує автоматичного встановлення та розвитку представницької демократії, але вона здатна сприяти відстороненню від влади тих політиків, які завдають шкоди інтересам більшості громадян» [24, с. 64].

Отже, політична комунікація забезпечує чутливість влади до проблем громадян, а підвищення її ефективності може подолати, хоча і певною мірою, відчуження влади від громадян в умовах представницької демократії.

Серед загроз щодо відчуження влади від громадян в умовах становлення демократичної моделі політичного представництва в Україні слід особливо відзначити формування «партії влади» та медіакратії. Перша загроза є характерною для перехідних суспільств, а друга – для епохи постіндустріального (інформаційного) суспільства.

Як зазначалось у моїх попередніх працях, «Саме вони сприяють відчуженню громадян від публічної влади та заважають доступу до суспільно важливої інформації. Їх розвиток свідчить про монополізацію представництва у руках штучних політичних утворень: партійної номенклатури та власників медіа-голдінгів. Дійсно, сьогодні розвиток інформаційних технологій та мережевих комунікацій є не лише благом, а й викликом» [21, с. 190-191].

Представницька демократія потребує постійної комунікації між соціальними групами й політиками. Масмедіа здатні як покращити цей зв'язок, так і спотворити його. Н. Бедрак наголошує на двох протиріччях системи політичного представництва. «По-перше, протиріччя між наявністю власної політичної позиції у представника, уявлень про справедливість та загальне благо (свободою дії політичного актора) та необхідністю дотримуватись настанов виборців, керуватись їх уявленнями, інтересами, наказами. По-друге, сферою, яку охоплює представництво: кого саме представляє політичний актор – усіх виборців окремого округу, найбільш активних з них, жителів області (регіону), країни в цілому, інтереси партії, лобістських груп чи груп тиску? Дані проблеми політичного представництва вирішуються у комунікативної взаємодії між представниками та суспільством за участі «інформаційних посередників» – мас-медіа... Дуалістична природа політичного представництва вимагає особливої уваги до комунікативних механізмів політичної взаємодії між виборцями та обранцями, що має сприяти постійному діалогу між політиками та суспільством з метою визначення порядку денного діяльності політичних акторів. Недостатня увага до політичних комунікацій, або нерозвиненість комунікативної складової взаємодії політичних акторів та громадян може призвести до відчуження влади від суспільства» [7, с. 180].

Саме відчуження стало однією із головних характеристик радянського політичного режиму і призвело до його краху у 1991 році. Серед основних причин відсутності дієвої системи політичного представництва – відсутність реального розподілу гілок влади та напівпрофесійний статус органів

політичного представництва.

У комунікативному просторі, на перетині горизонтальних та вертикальних політичних відносин, експектації визначають легітимність політичних акторів. Але не слід забувати, що усе це відбувається за активної участі мас медіа, які сьогодні є апологетами індоктринації (маніпулятивного впливу на громадську думку з метою переконання у вірності певної доктрини, вигідної представникам правлячого класу). Останні є однією із детермінант формування спотвореної системи політичного представництва в Україні, адже громадяни, які знаходяться під впливом мас медіа просто не здатні подолати індоктринацію. Єдина відповідь – це критичне сприйняття інформації та запровадження дебатів між політиками у мас медіа.

Відзначимо: «Демократія, яка утворила дієвий механізм політичного обговорення (іншою мовою – політичних торгів), довела свою здатність забезпечити економічний розвиток країни через створення конкурентного політичного середовища. Проте, залучення широких суспільних верств до процесу вироблення політики ускладнює (кількісно і якісно) процедуру раціонального політичного вибору, а один із сучасних трендів – медіатизація політики – змінює систему представництва громадських інтересів відповідно до вимог формату та рейтингу масмедіа. Це призводить до виникнення нових викликів представникам масмедіа (перетворення суспільно важливої інформації на товар, відсутність структурних змін у відносинах держава – масмедіа, перетворення політики на медіа-процес)» [113, с. 200].

Отже, подолання відчуженості – це програма-мінімум для підвищення ефективності політичного представництва в Україні. Соціальні очікування (експектації) щодо поведінки делегованих осіб відносно публічної репрезентації інтересів соціальних груп формуються у процесі комунікації між обранцями та виборцями. Політична комунікація сприяє інформаційній відкритості, створює простір політичного діалогу. Саме тому комунікативний механізм політичного представництва здатний подолати відчуження між представниками та соціальними групами, чий інтерес вони представляють.

Для цього необхідно відповісти на виклики інформаційної епохи та обмежити владу медіакратії, яка, завдяки медіатизації політики та політичного представництва, сприяє відчуженню між владою та громадянами.

### ***2.3. Функції мас-медіа у системі політичного представництва***

У сучасному світі спостерігається зростання ролі масмедіа у багатьох соціальних та політичних просторах (зокрема, електоральному та управлінському), на різних рівнях системи політичного представництва. Процес медіатизації (тобто, підпорядкування соціально-політичних відносин критеріям формату та рейтингу масмедіа) відбувається під впливом декількох факторів. Передусім, це глобалізація та розвиток комунікативних мереж.

Глобалізація – це час значних трансформацій, які впливають не лише на політичне представництво, а і концепти політичного дискурсу та дискурсу політичної науки. Варто погодитись із тим, що «Концептосфери як сукупності концептів різних рівнів, типів і царин зазнають значних змін як у процесі своєї еволюції, так і в часи великих перетворень. Якщо еволюційні зміни дозволяють відстежувати, як концепти трансформувалися в часі і як змінювалися, приміром, концептуальна картина світу того чи іншого народу, то в часи війни зміни, що відбуваються, мають різкий, а подекуди навіть і неочікуваний, характер» [119, с. 28].

Переконавання, що громадська думка не формується спонтанно, навпаки – на неї можна впливати за допомогою мас-медіа, призводить до розуміння справжньої сили мас-медіа у представницьких демократіях. Ідея щодо визначального впливу мас-медіа на формування системи політичного представництва виокремлюється в теоріях інформаційного суспільства (Д. Белл, М. Кастельс, О. Тофлер, ін.). Дійсно, «Приміром, розуміння ВЛАДИ (пригадаймо, що зазвичай концепт пишуть великими літерами) чи ДЕМОКРАТІЇ змінювалося в залежності від організації суспільно-

політичного життя у різних суспільствах, що можна було відстежити навіть на базовому рівні частовживаних словосполучень, які з сучасних позицій виглядають якщо не абсурдно, то щонайменше дивно: у радянські часи комуністична партія просувала «принцип демократичного централізму», який, по суті, виправдовував відсутність будь-якого народовладдя в СРСР; у 1990-их і навіть пізніше, у 2000-их у рекламі магазинів чи кафе можна було почути й побачити «демократичні ціни». Демократія несумісна з централізацією влади в руках однієї партії, і вона не означає щось «дешеве» на продаж, але концептуальні зміни у розумінні таких феноменів відбувалися поступово» [119, с. 28].

Сучасні мас-медіа здатні визначати правила гри у суспільстві, формувати порядок денний та прямо впливати на електоральний вибір громадян. Але чи можна говорити про новий тип політичного представництва, який виникає під впливом мас-медіа? Теоретики пропонують термін «медіатизація» політики (Г. Оберройтер та ін.) для пояснення складного процесу переходу від системи політичного представництва індустріального суспільства до організації влади епохи постіндустріалізму.

Також важливо відзначити розширення сфери публічності у суспільстві, адже мас-медіа здатні дуже швидко поширювати інформацію і робити політичну інформацію масовою. Водночас, відбувається плюралізація засобів інформації, урізноманітнення джерел політичної інформації. Громадянин відтепер обирає спочатку джерело інформації, а потім (з великою ймовірністю) – політика, чи політичну силу, які розповсюджують інформацію саме через це джерело. Можна говорити про перехід від медіатизації політики (себто підпорядкування політичної діяльності критеріям формату та рейтингу мас-медіа) до формування особливої соціальної групи – медіакратії. Саме впливом масмедіа на усі політичні процеси слід пояснити те, що дослідники медіа одними із перших відзначили реверс російської влади у бік тоталітаризму на початку 2000 років. Режим, який сформувався у постперебудовному російському суспільстві, розпочав із заборони вільних

медіа, а закінчив – широкомасштабною збройною агресією на території суверенних держав (Грузії, Казахстану, України) та війною в Україні.

У сучасних умовах тоталітаризм у відносинах влада – суспільство починається саме з масмедіа. Без формування медіакратії та встановлення диктатури в інформаційній сфері тоталітарне панування не є можливим. Саме тому одним із головних завдань демократичного політичного режиму є турбота про свободу слова, свободу вибору джерела інформації та забезпечення рівного доступу громадян до мережі інтернет-комунікацій.

Залишається додати, що такі нові інститути, сформовані під впливом мас-медіа працюють відповідно до критеріїв формату та рейтингу.

Медіа змінюють систему політичного представництва відповідно до власного формату. І якщо в епоху модернізації формат преси (друкованих медіа) передбачав не тільки сенсаційність, а й обов'язкову наявність аналітичних матеріалів, тобто раціональну аргументацію щодо політичного вибору громадянина, то вже епоха телебачення перетворила процес формування та оцінки системи політичного представництва на низку медіа-скандалів. Телебачення потребує гарного візуального ряду та влучних швидких відповідей задля привернення та збереження уваги багатомільйонної аудиторії.

Процес впливу аудіовізуальних масмедіа на політику, який розпочався з перемоги на президентських дебатах більш фотогенічного кандидата, який відповідав критеріям формату головного медіа того часу – телебачення (відомі дебати між Дж. Кеннеді та Р. Ніксоном) лише набирає обертів у різноманітних соціальних мережах, де формат повідомлення передбачає нетривалість повідомлення (до 1 хвилини) та його сенсаційність. Щодо телевізійних дебатів між Дж. Кеннеді та Р. Ніксоном, то саме вони визначили подальший тренд медіатизації політичного представництва та електорального вибору на основі критеріїв формату та рейтингу. Переміг той кандидат, який найбільше відповідав формату телебачення, а згодом – для виступів та участі у шоу

відбирались вже ті кандидати, які були здатні забезпечити каналам вищі рейтинги.

Наведемо факти щодо дебатів з матеріалу ВВС: «26 вересня 1960 року в США відбулися перші в історії теледебати між віце-президентом Річардом Ніксоном, який був кандидатом на президентських виборах від республіканців, і його суперником, 43-літнім сенатором-демократом Джоном Кеннеді. В той час в більшості американських родин вже були телевізори. Дебати подивилися 66 млн американців. Вперше така велика кількість виборців побачила обох кандидатів немов перед собою. Зовнішній вигляд кандидатів, їхній голос і впевненість в собі тепер мали не менше значення, ніж слова» [40]. Які ще фактори впливали на вибір громадян за результатами перших телевізійних дебатів? Наведемо їх, для того аби краще обґрунтувати емоційність сприйняття та переважання візуального образу кандидата над його/її раціональною аргументацією. По-перше, Р. Ніксон напередодні зламав коліно та схуд, перебуваючи у лікарні. Внаслідок цього костюм вдавався завеликим для нього. Він «виглядав як смерть». По-друге, «Ніксон відмовився від послуг студійного гримера, на його обличчі чітко було помітно щетину. Під час дебатів він рідко посміхався, виглядав втомленим та похмурим, помітно нервував і ніяк не міг визначити, куди йому подіти руки і як краще поставити ноги. Але потім трапилося найстрашніше – глядачі побачили, як по обличчю кандидата стікають великі краплі поту» [40].

Отже, формат телебачення відкрив нову еру політичного представництва, поставивши на перше місце зовнішність кандидата, його/її телегенічність. При цьому, «переграти» ТБ-картинку не змогли ані досвід Р. Ніксона (він вісім років був віце-президентом), ані його зустрічі з виборцями «обличчям до обличчя» під час виснажливого передвиборчого турне. Не допомогла навіть перемога Р. Ніксона над генсеком КПРС СРСР М. Хрущовим у так званих «кухонних» дебатах у 1959 році на території ворога – у Москві. Слід безумовно погодитись із тим, що «Тоді ж усі зрозуміли – зовнішність має значення, а гарний костюм може змінити майбутнє країни...

Кеннеді з'явився в кадрі в чудово підбраному костюмі, з посмішкою та манерами телезірки. Навпроти нього був блідий та виснажений хворобою і тривалим передвиборчим турне Ніксон. У 1960 році телебачення остаточно перемогло у війні за серця й увагу американців. Телевізори були у майже 90% сімей, і за ними цілі родини проводили до п'яти годин на день. Щоб задовольняти такий інтерес, телебачення швидко змінювалось... Кеннеді готувався ретельно. За тиждень до дебатів від відмовився від передвиборчих поїздок і почав тренуватися виступати перед братом – своїм удаваним опонентом. Кеннеді питав порад у телевізійників щодо різних дрібних нюансів. Так він дізнався, що чорний костюм краще виглядає на чорно-білому екрані. А для того щоб отримати більший контакт із глядачем, потрібно частіше дивитися просто в камеру. У перервах між підготовкою Кеннеді відпочивав під улюблену музику і засмагав, аби мати більш презентабельний вигляд... Необізнаний в теленюансах Ніксон одягнув світло-сірий костюм, який зливався з фоном студії. А під час відповідей дивився в бік журналістів чи модератора, а не в камеру... Згодом дослідження показали, що після перших дебатів свою думку змінило щонайменше чотири мільйони американців і майже три з них проголосували за Кеннеді. Це дозволило йому перемогти на виборах у листопаді 1960-го з мінімальним відривом 49,72% проти 49,55% у Ніксона» [80].

Відтоді телебачення прямо впливає на політичне представництво, а основні кандидати ретельно готуються до телевізійних дебатів не лише шукаючи кращий аргумент (Р. Ніксону це не допомогло), а й турбуючись про свій презентабельний вигляд, про «картинку». У подальшому медіа-скандали очевидно переважають раціональну аргументацію.

Визначення функцій масмедіа у системі політичного представництва має враховувати, що на зміну телебаченню приходять нові медіа – соціальні мережі та платформи, пов'язані із розвитком інтернет-комунікацій та мобільними телефонами (смартфонами).

Як вже було зазначено у попередніх працях, «У сучасному політологічному дискурсі чітко визначені функції мас-медіа. Це, передусім інформаційна функція, адже медіа є джерелом суспільно важливої, політичної інформації. Також медіа виконують наступні функції: критичну, просвітницьку, комунікативну, мобілізаційну, функції соціалізації та артикуляції інтересів, ін.» [23, с. 46].

Водночас, необхідно здійснити перегляд основних функцій масмедіа у зв'язку із розвитком інтернет-комунікацій та переходом від індустріального до мережевого суспільства й зробити акцент на тих функціях, які безпосередньо впливають на систему політичного представництва. Йдеться про такі функції, як визначення порядку денного, комунікативну функцію та функцію артикуляції інтересів. Адже, у світі інформаційних технологій необхідно забезпечити рівні можливості для усіх громадян щодо доступу до інформації. Особливо слід наголосити на функції соціального консенсусу, яку здатні виконувати масмедіа. Ця функція стає тим більш важливою, чим більш фрагментованим є ринок медіа та менш консолідованим суспільство.

За результатами досліджень класиків теорії порядку денного Д. Шоу та С. Мартіна, опублікованими у 1992 році було обґрунтовано роль преси та телебачення у забезпеченні соціального та політичного консенсусу.

Відзначимо: «Коли люди частіше читають газети, згода щодо важливих суспільних питань у статевих, расових і вікових групах, до яких вони належать, зростає майже до консенсусу. Ті, хто має вищу та нижчу освіту, також близькі до спільного користування питаннями, хоча між багатими та бідними цей розподіл менш драматичний. Збільшення перегляду телевізійних новин також призводить до вищого консенсусу референтної групи щодо ключових громадських питань. Дослідження робить висновок: одна з головних функцій засобів масової інформації полягає в тому, щоб посилювати груповий консенсус у ширшій соціальній системі, надаючи варіанти порядку денного, більш привабливі, ніж ті, що історично засвоєні та виражені як аспект статі, раси, віку, рівня освіти чи – меншою мірою – рівень достатку. Порядок

денний публічних проблем ЗМІ конкурує з унікальними історичними планами читачів/глядачів і часто виграє на користь соціальної системи, якщо система може домовитися про дієві рішення важливих проблем» [142].

Сьогодні, в умовах розвитку соціальних мереж, коли відбувається розпорошення аудиторії віднайти консенсус стає все важче. Це – завдання наступного покоління експертів, політиків, лідерів громадської думки та журналістів. Зокрема, одним із інноваційних масмедіа є блогінг, який відіграє значну роль у комунікаціях між політичними акторами та громадянами.

Погодимося із думкою вітчизняних науковців К. Вітмана та А. Кормича: «Сучасна світова та національна практика переконливо доводять, що інформаційно-комунікаційний чинник відіграє важливу роль у всіх без винятку суспільних трансформаціях. Тому розробка політичних стратегій та вибір форм політичної тактики напряду залежать від ефективності політичної комунікації. Своєю чергою результативність комунікації зумовлена спроможністю суб'єктів політики застосовувати технологічні новації, які надають їм переваги в інтеграції людського потенціалу навколо вибраної мети, забезпечують визначення пріоритетних цілей тощо. Щоб виконувати такі функції, технологічні підходи мають бути адекватними суспільним можливостям і відповідати вимогам часу. Цифрова епоха значною мірою переміщує спілкування у віртуальний простір. Новий формат зумовлює оперативність реагування та масовість участі. Ця тенденція поширюється на всі сфери життєдіяльності, охоплюючи і політичні комунікації. Тому впровадження інноваційних засобів стає вимогою часу. Такий характер має, зокрема, блогінг» [20, с. 52].

Відеоблоги мають значний потенціал щодо подальшого впливу на формування системи політичного представництва (передусім, завдяки інтерактивності, доступності та сумісності із іншими видами інтернет-комунікації) та, водночас, цей засіб комунікації (масмедіа) створює нові виклики. Спочатку про переваги. Інтерактивність означає можливість коментувати будь-яке «послання» політика, оцінювати його. Тобто,

відбувається наочна демонстрація популярності автора блогу та його окремих повідомлень. У публічній площині це означає рівень підтримки з боку громадської думки та впливає на електоральний вибір громадян, їх політичну позицію у міжвиборчий період. Щодо доступності, то йдеться як про користувачів (яким достатньо мати вихід в інтернет) так і про власників відеоблогу. Для запису необхідний лише смартфон, що створює уявлення (часто хибне, бо над відеоблогом політика може працювати команда професійних журналістів, експертів, операторів та ін.) про демократичність цього медіа. Також, для тоталітарної владі фактично неможливо обмежити доступ до відеоблогу для громадян у яких є інтернет, або видалити окремих блог з мережі. Такі дії лише підвищують популярність відеоблогу. Нарешті, сумісність означає можливість розповсюдження інформації на різних платформах та мережах, у різних форматах – від фейсбуку до ютуб, від тік-ток до інстаграм та телеграм, від рілз до постів. Ці формати та платформи взаємно доповнюють один одного та створюють кумулятивний ефект, охоплюючи усе більшу аудиторію.

Варто погодитись із тим, що «Термін «блог» від англійського «weblog» означає Інтернет-журнал або онлайн-щоденник... блог виступає засобом презентації особистісних поглядів та уподобань, якими автор готовий поділитися з оточуючими. І це створює умови налагодження широкої комунікації. Ще один важливий параметр блогу – його інтерактивний характер. Це зумовлено тим, що майже до всіх блогів можна залишати коментарі, що забезпечує можливість активного та оперативного обговорення контенту між коментаторами і автором... Формат комунікації має відповідати суспільним запитам та суспільним можливостям. І саме такого характеру набуває блогосфера, включаючи в комунікативний процес інноваційні технології. З одного боку, це значно розширює спектр політичного впливу, з другого – персоніфікує його, дозволяючи всім учасникам відчувати себе і в ролі об'єкта, і в якості суб'єкта політичної комунікації, що сприяє формуванню важливого демократичного інституту політичної участі, який

своєю чергою забезпечує ефективність демократичних трансформацій суспільства і держави. Для України, яка перебуває на етапі демократичного транзиту, це має особливо важливе значення, бо ефективна політична комунікація стимулює політичну активність, долучає громадян до участі в трансформативних демократичних процесах» [20, с. 52-55].

Щодо викликів, то відеоблоги персоналізують комунікацію, відкривають шлях до політичної кар'єри популярним блогерам, сприяють маніпуляціям з інформацією та фрагментації суспільства. Можна стверджувати: «Скажи мені, хто твій улюблений блогер, і я скажу, хто ти».

Відзначимо: «Відеоблоги стають масштабним засобом комунікації і культурного впливу. Блогери нині є набагато популярнішими особистостями, ніж традиційні медійні персони і за певних умов можуть стати лідерами думок. Але при цьому блогери можуть маніпулювати свідомістю своєї аудиторії, включаючи можливість формування конкретного бажаного ставлення до значущих подій, і в такий спосіб впливати на звички і думки, а в кінцевому варіанті і на поведінку. Оцінюючи переваги і недоліки використання інноваційних засобів комунікації, слід зауважити, що миттєва реакція на контент і загроза втрати популярності через скандали або критику від інших представників спільноти є особливим важелем етичної регуляції дій блогера. Однак відсутність законодавчих обмежень щодо Інтернету розширює діапазон фейкової інформації, спонукає до існування ботів тощо» [20, с. 53].

Необхідність визначення впливу мас-медіа на формування системи політичного представництва обумовлена декількома факторами.

По-перше, зростанням ролі мас-медіа (а це не тільки традиційні медіа – преса, радіо, ТБ, а й мережа Інтернет, кіновиробництво, книговидавництво, ін.) у політичному процесі в цілому та формуванні системи політичного представництва, зокрема. Це стосується як електорального процесу (один із яскравих прикладів – феномен В. Зеленського у президентській виборчій кампанії 2019 року та партій «Слуга народу» та «Голос» у позачерговій парламентській кампанії), так і процесу прийняття та реалізації державних

рішень (публічної політики). Сучасний політик повинен вміти працювати відповідно до формату мас-медіа аби виграти вибори, а потім – утримувати владу, використовуючи мас-медіа.

По-друге, суттєві зміни відбуваються власне у системі політичного представництва. Адже, відтепер громадяни не мають потреби делегувати власних представників до влади (обираючи депутатів, делегатів), аби вони представляли їх інтереси. Доступність політичної інформації, масова освіта та можливість зворотного зв'язку через мережу Інтернет дозволяє громадянам самим не лише оцінювати політиків, а й особисто впливати на процес прийняття рішень.

По-третє, політичний лідер загальнонаціонального не потребує посередників у вигляді партійних структур, бюрократичного апарату, регіональних еліт, аби звертатись за підтримкою до соціуму. Він може напряду, через мас-медіа апелювати до громадської думки, а часто – маніпулювати нею. Повною мірою це стосується і регіональних та місцевих політичних лідерів. Усе, що потрібно – це сторінки у соціальних мережах.

Маніпулятивним впливом мас-медіа на суспільство переважно характеризуються авторитаризм та тоталітаризм, як типи політичного режиму. У даному випадку мас-медіа перетворюються на інструмент пропаганди. Але така загроза стає усе більш очевидною і для демократичних країн.

У дослідженнях масмедіа на початку ХХ століття прямо вказують на цю загрозу В. Ліпман та Г. Лассвелл. Вони розглядають маніпуляції у масмедіа як складову модернізації та ненасильницький метод підпорядкування громадян владі [81].

Деякі дослідники, відзначаючи зростання впливу масмедіа на політику у ХХІ столітті, додають функцію конструювання політичної реальності та ідеологічну функцію. Відзначимо, що масмедіа дійсно здатні конструювати реальність, використовуючи медіа-події та медіа-скандали. Особливо ця функція є характерною для медіа у електоральний період.

Відзначаючи зростаючий вплив масмедіа на систему політичного представництва, слід погодитись із розумінням медіа як ключової позиції у структурі влади, як публічної так і політичної.

Виконуючи перераховані функції, масмедіа виступають інститутом представництва політичних інтересів, доповнюючи, а іноді і переважаючи вплив держави, партій, організацій громадянського суспільства тощо.

Вже доводилось відзначати, що «У пострадянських умовах представництво інтересів відбувається на основі не демократичної моделі (корпоративізму чи плюралізму), а моделі патронажно-клієнтельних відносин» [23, с. 47].

Як зазначає Д. Виговський «Патронажно-клієнтельні стосунки ґрунтуються на обміні благами між суб'єктами з неоднаковим суспільним статусом і силою впливу: сильний пропонує захист і доступ до дефіцитних ресурсів клієнтові; клієнт, своєю чергою, надає підтримку чи послуги патронові» [18, с. 75].

Важливою складовою патронажної системи політичного представництва в Україні є мас-медіа. У кожного «патрона» на загальнонаціональному або регіональному рівні мають бути у власності мас-медіа, які підвищують ефективність лобістської діяльності на рівні публічної політики та дозволяють тримати у покорі «клієнтів».

Слід додати, що ідеологічна функція мас-медіа проявляється також у тому, що вони можуть не надавати умовну «трибуну» деяким політикам, публічним персонам та партіям, якщо ідеологічна позиція останніх не збігається з позицією та інтересами власників медіа. У процесі конструювання політичної реальності плюралізм медіа, обумовлений різними позиціями й, відповідно, інтересами, власників не розширює можливості вибору для громадян, а обмежує його.

На думку О. Молодцова, «Домінуючими світовими тенденціями вдосконалення публічного управління є перехід від ієрархічних систем управління з централізованою інституціональною організацією до

децентралізованих адміністративних форм, які забезпечують політичний контроль і суспільну підтримку політичних рішень. Найбільш адекватним механізмом демократизації прийняття політичних рішень у сфері виробництва суспільних благ є модель політичної мережі, яка дозволяє «пом'якшати» недоліки ринку, контролювати публічно-управлінський апарат та його контрагентів з виробництва суспільних благ, активізувати соціальний капітал як фактор територіального розвитку» [70].

Пропаганда набирає обертів під час виборчих кампаній, коли окремі мас-медіа підтримують політичних союзників (або клієнтів) свого власника та нещадно критикують його опонентів. Виходячи з цього, можна сформулювати гіпотезу щодо перетворення мас-медіа на інститути політичного лобізму, які існують задля забезпечення ефективного представництва політичних інтересів власників та відповідного формування громадської думки. Адже, однією із ознак лобізму є вплив на прийняття політичних рішень.

С. Годний зазначає: «Комунікативний прояв лобізму полягає в тому, що він дає змогу розширити інформаційну базу політичних рішень, що приймаються, інформує відповідні державні органи про певні нагальні проблеми. Лобісти забезпечують органи державної влади інформацією стосовно ситуації на різноманітних суспільних рівнях, яка потім заслуховується на парламентських чи інших слуханнях, інформуючи законодавців про наявні проблеми» [33].

Однією із ознак лобізму у діяльності медіа є відсутність політичного діалогу, полеміки між різними групами інтересів, плюралізму у їхніх матеріалах. З простору політичного діалогу, майданчика для політичних дебатів масмедіа перетворюються на захисника партійних інтересів. Замість дискусій щодо спільного інтересу задля консолідації суспільства навколо кращого рішення у публічній політиці, медіа пропонують монолог за яким знаходяться приватні інтереси власників медіа, лобістські потуги. Наголосимо на необхідності повернення до ліберальної доктрини медіа, в основі якої не конфлікт власників медіа, а діалог на основі свободи слова та свободи вибору.

Але є винятки з таких правил демократичного діалогу. Зокрема, М. Яковлев наголошує: «Зараз, під час повномасштабної військової агресії Росії проти України, породження смислових категорій і, відповідно, концептогенез як такий відбувається значно швидше, у важких умовах суспільних потрясінь. До того ж, в українській науковій традиції напрацьовуються дослідження історичних змін різних концептів, приміром концепту ЄВРОПА. Говорити про події в Україні без концептів АГРЕСОР чи ОКУПАЦІЯ практично неможливо, а тим більше неможливо досліджувати суспільно-політичний дискурс країни, яка чинить опір агресору та звільняє свої території і людей від окупації без розуміння природи та особливостей трансформації політичної концептосфери. Наведені для ілюстрації слова (та їх прив'язка до жорстокого сьогодення) не просто позначають частину жахливої реальності, в якій сьогодні живуть мільйони українців та українок, але й, як належить концептам за визначенням (хоча, вочевидь, серед науковців є різні підходи до визначення концептів) як одиниці ментального рівня, що мають багаторівневу структуру, дозволяють осмислення дійсності. Дослідження процесів формування таких концептів, а в подальшому – і процесів їхньої трансформації, дозволить науковцям краще розуміти, як змінюється українська політика, політична культура України, а за допомогою компаративних підходів і те, наскільки політичні і суспільні перетворення в Україні відображають світові тренди» [119, с. 28-29].

Слід зазначити, що якщо «дух діалогу» зникає з простору масмедіа та політичних комунікацій, то зростає небезпека руйнації демократичного політичного представництва.

Якщо говорити про патронажно-клієнтельні відносини, які відтворюються завдяки сучасним масмедіа у перехідних суспільствах, то їх ознаками виступають:

- наявність у матеріалах медіа чіткої «партійної» позиції, яка може бути латентною у міжвиборчий період, але проявляється під час виборчих кампаній;

- використання мас-медіа в якості інструмента боротьби патрона за економічні ресурси;
- зосередженість мас-медіа на інтересах певної фінансово-політичної групи та ігнорування «суспільного блага»;
- активне використання технологій, які не сприяють діалогу, а роз'єднують суспільство через наголос на відмінностях та маніпуляціях з питань мови, релігії, культури, ідентичності тощо.

Масмедіа не лише готують громадську думку до того чи іншого електорального вибору, підтримуючи одну партію/кандидата та критикуючи інших, у перехідних країнах вони справді щоденно конструюють політичну реальність, яка часто унеможливорює формування демократичного політичного представництва. У цьому сенсі вони сприяють поширенню практик неформального впливу на прийняття рішень, виконують функції лобістських агенцій.

Слід відзначити позицію В. Биковця, який визначає вплив медіа на систему представництва інтересів, як з точки зору підтримки лобістських груп, так і з позицій медіа, як інституту лобізму у сучасній Україні. На його думку: «Проблемність лобізму в контексті системи представництва політичних інтересів полягає в тому, що досі невідомими лишаються критерії демаркації політичних і галузевих інтересів, засобом захисту яких вважається лобізм. Окрім того, немає методології ідентифікації політичних дій як лобістських, а також (і це головне) і досі спостерігається невизначеність статусу лобізму як політологічної проблеми» [11, с. 44].

Проблема полягає не лише у недостатній науковій чи правовій кристалізації терміну «лобізм», а у тому, що масмедіа стають потужним інструментом штучного конструювання політичної реальності, вигідної лобістським групам. Це спотворює систему політичного представництва в Україні.

Активне використання масмедіа у лобістській діяльності є однією з особливостей політичного процесу в Україні. Масмедіа здатні не лише завдати

школи іміджу певних політичних акторів та партій чи заблокувати окремі реформи через цілеспрямовані інформаційні кампанії, а і штучно спотворювати демократичну систему політичного представництва.

Зокрема, авторами «Зеленої книги» зазначається: «телевізійна політична реклама є одним із найбільш впливових і дорогих засобів агітації. «Витрати на телерекламу складають 80-90% бюджету кампанії (з них 10% радіо), і ці витрати беруть на себе олігархи»... для політичних партій, які мають зв'язок із певними каналами, існують привілеї на цих каналах. політичний інтерес та відповідний вплив на редакційну політику каналів з боку їхніх власників зумовлює появу «джинси» та поглиблює нерівність у доступі до медіа... у результаті інформація про діяльність партій або кандидатів висвітлюється не збалансовано» [89, с. 118].

Відповідно, мас-медіа, виконуючи функції лобістів інтересів «патронів» у системі політичного представництва, породжують специфічні форми та явища у політичній реальності, які потребують окремих досліджень.

Отже, сучасні мас-медіа можна розглядати як нову інстанцію впливу на процес формування системи політичного представництва. Завдяки мас-медіа утворюється цілісна система інтерпретації поточних політичних подій, відбувається нав'язування моделей сприйняття політичної реальності.

### ***Висновки до другого розділу***

Визначено, що комунікативне конструювання політичного представництва в Україні забезпечує публічну репрезентацію інтересів громадян і спільнот та визначає функціонування сучасних інститутів демократії. Комунікація стає ключовим фактором розвитку представництва, реалізуючись через вертикальні та горизонтальні канали, зокрема традиційні інститути та інтернет-комунікації, соціальні мережі, платформи та

месенджери. Це сприяє розширенню участі громадян у політичних процесах, формуванню мережових комунікативних спільнот і впровадженню принципів деліберативної демократії, проте одночасно підвищує ризики маніпуляцій, медіа-скандалів та поширення фейків.

Досліджено функціональний вимір політичної комунікації, який включає інтеграцію та диференціацію політичних акторів, досягнення консенсусу на основі комунікативної раціональності та обмін суспільно значущою інформацією. Визначено загрози політичного представництва у комунікаційному просторі, зокрема конструювання псевдоподій, маніпуляції громадською думкою та медіатизація політики. На прикладі українських медіа-скандалів продемонстровано вплив масмедіа на формування політичного представництва та політичної участі.

Встановлено, що масмедіа у виконують інформаційну, критичну, комунікативну, мобілізаційну та просвітницьку функції, сприяючи глобалізації та віртуалізації політичного представництва. Особливо значущою є артикуляція інтересів громадян через соціальні мережі та технології відеоблогінгу, які забезпечують інтерактивність, доступність, наочність та демократичність комунікації, зменшуючи залежність політичних лідерів від традиційних інституцій-посередників.

Отже, сучасне політичне представництво формується як мережовий та медіатизований процес, що поєднує традиційні інститути з новими комунікативними практиками, забезпечуючи більшу участь громадян у виробленні та контролі публічної політики.

### РОЗДІЛ 3.

## ДИЛЕМИ ПОЛІТИЧНОГО ПРЕДСТАВНИЦТВА В УКРАЇНІ ТА ВИБІР ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ МОДЕЛІ

### *3.1. Парти́йне представництво: між олігархією та самоорганізацією*

Процес формування інституційних детермінант політичного представництва в Україні має власні особливості та характеризується відповідною специфікою. Передусім, це обумовлено перехідним станом українського суспільства: інституційні детермінанти політичного представництва формуються у процесі переходу від радянського тоталітаризму до сучасної демократії. Вітчизняна специфіка формування системи політичного представництва повною мірою відображена у процесі інституціоналізації політичних партій. Адже, саме партії є одним із головних інститутів системи політичного представництва; водночас, політичні партії в Україні характеризуються усіма вадами пострадянських інституцій: вплив олігархії, медіатизація, корупція, переважання приватних інтересів над суспільним благом тощо. Усе це робить актуальним визначення партійного політичного представництва, як однієї із головних детермінант демократичної політичної системи. Розвиток політичних партій в Україні прямо впливає, а іноді і визначає подальший напрямок розвитку усієї системи політичного представництва.

При цьому, слід акцентувати увагу на визначенні специфіки партійної діяльності у процесі політичного представництва. Ця специфіка обумовлена визначеною дилемою політичного представництва в Україні: або штучне конструювання політичних партій (олігархічних партійних проектів) за допомогою медіа-скандалів та політичних шоу у масмедіа, свідками чого українське суспільство було протягом усіх років незалежності vs. партії, які утворюються із «соціального хаосу» на основі соціальної самоорганізації громадян та подальшої інституціоналізації у вигляді руху «знизу». Спрямованість комунікації так само відзначається специфікою. Якщо у

випадку штучного конструювання олігархічних партійних проектів комунікація має спрямованість «зверху – вниз», тобто від політичних еліт за посередництвом медіакратії до громадян, то у процесі самоорганізації комунікація носить переважно горизонтальний характер, а вертикальна комунікація спрямована від громадян до влади. Очевидно, що у вітчизняних реаліях переважає перший тип партій, а політичне представництво спотворюється монополією олігархічних груп та медіакратії, які підміняють суспільний інтерес вузькогруповими (егоїстичними) інтересами окремих акторів. В якості ілюстрації даної тези слід навести дані соціологічних досліджень, відповідно до яких лише 3,5 % українців є членами політичних партій [100]. Опитування 2021 року проведене Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва ще раз підтвердило, що тільки «близько 19% українці загалом готові долучитись до політичних партій» [84]. Також є вкрай низьким рівень довіри до партій: «лише трохи менше 20% респондентів довіряють політичним партіям. ... майже три чверті – не мають такої довіри» [84].

Водночас, політичні партії виступають одним із головних інститутів політичного представництва. У країнах консолідованих демократій партії створюють мережу горизонтальних та вертикальних комунікацій між соціальними групами та публічною владою, формують фракції у парламентах задля представництва інтересів реальних груп. У пострадянських (перехідних) суспільствах більшість політичних партій штучно конструюються олігархією, активно використовують масмедіа у виборчий період задля впливу на електорат. Вони відірвані від реальних інтересів соціальних груп, лише посилюють відчуження суспільства від влади, стрімко втрачають довіру після виборів тощо. В якості альтернативної моделі діяльності політичних партій задля забезпечення повноцінного демократичного представництва запропоновано самоорганізацію соціальних груп з подальшою політичною інституціоналізацією у вигляді партій.

Теорія самоорганізації дозволяє визначити процес формування політичного представництва з соціального хаосу у перехідних суспільствах. Це передбачає такі етапи: 1) визначення реальної структури українського суспільства на основі класової теорії; 2) інституціоналізацію партій на основі захисту інтересів соціальних класів підприємців, інтелігенції та службовців, робітників, селян та фермерів; 3) парламентські дебати між фракціями задля визначення суспільного інтересу та напрямків подальшої його реалізації у публічній політиці.

Проблема, яка досліджується у даному підрозділі, полягає у тому, що штучне конструювання політичних партій в Україні на основі вузькогрупових інтересів (переважно – олігархічних) заважає самоорганізації соціальних груп задля представництва власних інтересів у політичному просторі. Водночас, у публічному просторі нав'язується думка щодо перехідного суспільства, як «соціального хаосу», нездатного до самоорганізації. Натомість, під час революційних подій 2004 року («Помаранчева революція») та 2013-2014 років («Революція Гідності»), а особливо під час спротиву широкомасштабному російському збройному вторгненню, українське суспільство продемонструвало здатність до високого ступеня самоорганізації, а отже – має значний потенціал для інституціоналізації політичних партій на основі реальних інтересів соціальних груп.

Дослідження представницької ролі політичних партій, партійних систем та партійної політики актуалізуються у пострадянських країнах через формування партійної олігархії, персоналізацію партійних проєктів, надмірну увагу партійних еліт до комунікативних технологій під час електоральних змагань, недостатній рівень активності партійних проєктів у міжвиборчий період, включно із розбудовою мережі місцевих осередків тощо.

Партії переважно постають як штучні утворення елітних прошарків (зокрема, олігархії, бюрократії та медіакратії), а не результат політичної інституціоналізації соціальних груп, які самоорганізуються навколо певної ідеології. Така ситуація є наслідком досі не подоланої остаточно традиції

соціального конструктивізму, яку було сформовано в уявленні абсолютно безправних радянських людей. Партія (єдина та правляча) в СРСР позиціонувала себе як «авангард» робітничого класу, який знає закони історії та конструює політику, спрямовуючи волю пролетаріату, виходячи з них. Мова не йде про комуністичну ідеологію, яка обґрунтовує панування пролетаріату, але принципи організації політичних партій майже без змін залишились в Україні посткомуністичного періоду. Цей період окреслює час становлення української державності від 1991 до 2014 року під впливом радянських традицій у владі та суспільстві; адже КПУ користувалась неабиякою підтримкою під час виборчих змагань. Лише з 2014 року – початку реальної декомунізації – слід відзначити поступове зникнення радянської «матриці». Хоча і до 2014 року були спроби елімінувати згадки про комуністичну та соціалістичну ідеології як із політичного простору так і з топології території України, де назви вулиць за радянських часів, відповідно до закладеної Французькою революцією, стали також найбільш поширеними символами ідеологічної боротьби. Йдеться про окремі регіональні хвилі декомунізації (наприклад у Львові, Одесі, інших містах). Обраний на виборах 1994 року Одеським міським головою Е. Гурвіц започаткував масштабне перейменування вулиць Одеси, відмовляючись від назв, пов'язаних із радянським періодом; щоправда, повернути були імперські назви вулиць та пам'ятники імперського ж періоду: «війна пам'ятників» точиться в Одесі з 1990-их років, відколи в місті розпочалось перейменування вулиць – замість назв радянських часів їм повернули історичні. Зокрема, вулиця імені Карла Маркса знову стала зватися Катеринінською, як і одна з центральних одеських площ – раніше Потьомкінців» [95].

У Львові проект декомунізації символічного простору започаткував В. Чорновол, обраний у 1990 році Головою Львівської обласної ради.

Як зазначає Я. Грицак, «У Львові є лише кілька вулиць, що з дев'ятнадцятого століття зберегли свою первісну назву. Більшість тих назв мінялися з кожною зміною влади. За частотою і масштабом перейменування

вулиць Львів може претендувати на звання чемпіона серед великих міст у цій частині світу – а можливо, й на всьому євразійському континенті взагалі... Творення радянської нації увінчалось певним успіхом, якщо судити з живучості радянської ідентичності у російськомовних містах на сході і півдні України наприкінці радянського режиму та у перші роки після його падіння. Але у випадку Львова цей проєкт зазнав повного фіаско. Стирання радянського образу міста розпочалося тут уже в останні місяці радянського режиму. Перші вільні вибори у радянському Союзі (березень 1990 року) привели до влади у Львові некомуністичний уряд як на міському, так і на обласному рівні. Звернення першої сесії Львівської облради визначило Львівську область як «острів свободи», що має на меті «покласти край тоталітарній системі». Справа заміни радянських символів на українські національні набрала першочергової ваги. Достатньо сказати, що Львів став першим містом у радянському Союзі, в якому демонтовано пам'ятник Ленінові (вересень 1990), і першим великим містом у Радянській Україні, в якому було офіційно вивішено український національний прапор» [34].

Щодо Одеси, то у 2014 році «На Одещині під дію закону «Про засудження комуністичного і націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні і заборона пропаганди їх символіки» перейменуванню піддано 51 село, три райцентру (Червоні вікна, Фрунзівка, Комінтернівське) і два великих міста – Котовськ та Іллічівськ. У самій Одесі ситуація значно простіша, оскільки ще в 90-х мер Едуард Гурвіц повернув більшості вулиць старі назви, а комуністичні нещадно ліквідував» [14].

Декомунізація стосувалась і партійної політики, коли у 2014 році було подолано комуністичну спадщину у назвах багатьох місць та завершено посткомуністичний період в Україні. Це стало наочним свідченням суттєвих трансформацій у системі політичного представництва.

При цьому, варто наголосити на тому, що в основі діяльності політичних партій пострадянського періоду знаходиться ленінський принцип партійної організації, який фактично не мав відношення ані до марксизму, ані до

комуністичної ідеології. Для визначення сутності змін у системі політичного представництва з метою вирішення дилеми конструювання vs. самоорганізація слід дати відповідь на питання: «У чому сутність ленінського принципу партійної організації та чи відбулась остаточна відмова від нього у діяльності українських партій після завершення посткомуністичного періоду?». В основі ленінської теорії партії знаходиться активне ядро революціонерів, які мають вести маси за собою. Відповідно до викладеного бачення у статті «Що робити?», основним недоліком сучасної Леніну партійної системи є її пристосовницький характер.

Наведемо цитату, яку аналізують Дж. Себайн та Т. Торсон: «Маленьке, тісно згуртоване ядро найбільш надійних, досвідчених і загартованих робітників, яке має довірених людей у головних районах і зв'язане, за всіма правилами найсуворішої конспірації, з організацією революціонерів, цілком зможе виконати, при найширшому сприянні мас і без усякого оформлення, всі функції, які лежать на професійній організації, і, крім того, виконати саме так, як це бажано для соціал-демократії» [96, с. 700].

Автори «Історії політичної думки» зазначають, що «Ленін добре усвідомлював, що концепція організації партії була б логічно неспроможною без відповідної змін марксистської теорії ідеології. Отже, до прийнятої марксистської теорії він вніс вражаючу поправку, чим викликав з усіх боків критику на свою адресу. Соціалістична філософія Маркса і Енгельса, доводив Ленін, як історичне явище була створена представниками буржуазної інтелігенції і принесена в Росію людьми такого ж соціального стану... Ленін висловлював точку зору, що природно виникла у російського революційного інтелігента, звиклого думати про революцію як про щось таке, що повинне бути принесене масам ззовні, і готового повірити, ніби народ, якщо ним не керує інтелігенція, являє собою сонливу, інертну масу, нездатну думати за себе... в дійсності Ленін твердив, ніби люди з робітничого класу за своєю природою не дуже схильні до революції, дуже мало чого навчились із свого досвіду роботи в капіталістичній промисловості і загалом майже нездатні

думати про своє місце в суспільстві або про способи його удосконалення... ленінський пролетаріат, безперечно, не міг обійтись без того, щоб ним не керували і не маніпулювали вожді, які, не будучи самі пролетарями, знають, до чого слід прагнути пролетаріату, хоч той, по суті, не дуже-то й прагне того» [96, с. 701].

У ленінській концепції партії відбувається протиставлення самоорганізації (стихійності) та конструювання партії під проводом освіченої та вольової меншості (спочатку – революціонерів, згодом – бюрократів), які знаються на законах історії та прагнуть звільнити пролетаріат від буржуазного панування. Відзначимо, що за ленінським визначенням: «Партія – це інтелігентна й освічена еліта, по суті, безсила сама по собі, але здатна здобути безмежну могутність, якщо тільки вона зможе підкорити собі величезну рушійну силу соціального невдоволення мас і їхніх дій. У всесвітньому масштабі ленінська партія була нічим іншим, як проектом приборкання людської долі за планом, що його належало здійснити під бюрократичним керівництвом і контролем. Ленінське протиставлення стихійності і свідомості відтіняло певною мірою значення, яке він надавав демократії. Його партія покликана була бути елітою, меншістю, вибраною завдяки своїй інтелектуальній і моральній вищості, найбільш передовою частиною робітничого класу, тобто і його «авангардом» [96, с. 703].

На сучасному етапі так і не вдалось подолати ленінське уявлення щодо недовіри до самоорганізації, необхідності штучного конструювання політичних партій під проводом прогресивної верстви. У пострадянській Україні такими верствами (правлячими класами) вважають себе олігархія та бюрократія. Це впливає на усю систему політичного представництва.

Визначимо дилему розвитку політичних партій в Україні: «олігархія vs самоорганізація». Партійні проекти, створені за підтримки олігархії, бюрократії та медіакратії, спотворюють систему політичного представництва. Замість суспільного (національного) інтересу вони фокусують увагу на захисті власних вузькогрупових й егоїстичних інтересів. Вирішення цієї проблеми

неможливе без активізації політичної участі громадян щодо партійного будівництва, вироблення механізмів соціальної згуртованості та самоорганізації.

Специфіка функціонування політичних партій у пострадянському просторі визначається у працях А. Кройтора, Н. Бедрак, Б. Філатова, К. Одарченко, ін. Б. Філатов відзначає специфіку інституційної трансформації неоконсервативних та патріотичних політичних сил. Він стверджує «...зміни у політичному представництві багатьох країн ЄС відбуваються під впливом міграції, економічної кризи, популізму та націоналізму та необхідність урахування цього досвіду у вітчизняній політиці» [107, с. 122].

А. Кройтор та К. Одарченко акцентують увагу, передусім, на внутрішньопартійних відносинах. Натомість Л. Кормич та Д. Шелест відзначають партії як «знаряддя народного суверенітету»: «Політичні партії забезпечують необхідний зв'язок між народом та його депутатами у межах представницької демократії. Використовуючи політичні партії, правляча еліта має можливість звернутися до громадян за підтримкою у здійсненні нею певних політичних кроків, а народ, здебільш через опозиційні партії, має можливість висловлювати критику дій уряду та висувати політичні вимоги на його адресу. Наприклад, у конституції Італії політичні партії розглядаються як пряме знаряддя народного суверенітету. Причому, суверенні функції виконують як правлячі, так і опозиційні політичні партії. Право правити та право вести опозиційну діяльність розглядаються як дві незаперечні форми народного суверенітету. Тож політичним партіям в Італії відводиться роль провідної, динамічної сили в розвитку демократичної політичної системи» [52, с. 302].

На думку К. Одарченко «Місія політичних партій – стати ініціатором та провідником новітнього політичного дискурсу щодо сутності та напрямків суспільного розвитку у сучасних умовах, гарантом політичного діалогу та інституційної взаємодії задля суспільного розвитку» [75, с. 69].

Н. Бедрок, визначаючи роль партій у забезпеченні політичного представництва, зазначає: «У сучасних умовах електоральний процес перетворюється на ефективний спосіб легітимації влади, а політичною інституцією, яка формує політичну еліту та висуває політичних лідерів виступають політичні партії. Відповідно, до ознак сучасних демократій належать політичний та ідеологічний плюралізм, багатопартійність, регулярні відкриті та чесні вибори. Політичні партії, як складова політичного представництва, завдяки механізму виборчих кампаній фактично монополізували процес формування політичних еліт» [6, с. 275].

Серед зарубіжних дослідників політичних партій Гілат Леві (Gilat Levy) пропонує модель політичних партій, обґрунтовує роль партій у виконанні зобов'язань перед виборцями [133]. Відзначимо також працю «Політичні партії та демократія» за редакцією Ларрі Даймонда та Річарда Гюнтера [130]. У праці Вольфганга Мюллера йдеться про такі суспільні функції політичних партій, як зменшення транзакційних витрат та сприяння колективній дії [135].

Натомість, недостатньо уваги приділено проблемі самоорганізації соціальних груп задля створення політичних партій, як складової політичної інституціоналізації у перехідних суспільствах. Також є потреба у посиленні уваги до визначення соціальної структури пострадянських суспільств задля окреслення реальних інтересів наявних суспільних груп, які мають представляти у своїй діяльності політичні партії. Тобто, необхідно визначити соціальні ресурси сучасного українського суспільства, які дозволяють задіяти механізми самоорганізації.

Передусім, йдеться про громадянське суспільство. Адже політичне представництво історично формувалось у Європі як вимога громадянського суспільства та реалізувалось у такій інституційній детермінанті, як політичні партії. Становлення громадянського суспільства та розвиток механізмів самоорганізації політичного представництва відбулось внаслідок декількох взаємопов'язаних процесів: парламентаризму, партійного представництва

інтересів, формування національних держав, демократизації та політичного і релігійного плюралізму, модернізації тощо.

Погодимось: «розвиток громадянського суспільства в Європі супроводжувався: а) новим типом колективної ідентичності – національною свідомістю, поєднаною із громадянською свідомістю в контексті спільної недеспотичної національної держави-республіки; б) вимогою кожного народу-нації на право власного представницького демократичного врядування; в) вимогою до держави конституційно гарантувати свободу і права людини; г) новим типом господарсько-економічних відносин, базованих на конкуренції і вільному ринку; д) формуванням партійних політичних відносин з вимогою розподілу гілок влади; е) формуванням справжнього релігійного та асоціаційного плюралізму за умов визнання єдиного державного правового поля» [45, с. 378].

Громадянське суспільство є плавильним котлом демократичного політичного представництва. Саме громадянське суспільство є інституційною детермінантою самоорганізації різних суспільних груп (націй, класів, страт тощо), яка забезпечує демократичне політичне представництво у публічній владі через політичні партії. Громадяни сприймають самоорганізацію у політичні партії та участь у електоральному виборі як свій обов'язок, провідну засаду суспільно-політичного життя. Вони разом утворюють та підвищують соціальний капітал, без якого неможлива демократія, феномен політичного представництва та існування таких його інституційних детермінант як вибори, партії та парламент.

Відслідкуємо зв'язок між соціальним капіталом, громадянським суспільством та політичним представництвом.

Погодимось: «Значення, яке несе в собі поняття й явище громадянства, не залежить від готовності людей платити чи не платити за нього. Громадянство в історичному контексті становлення громадянської свідомості не купується разом з паспортом, а набувається спільним життям з конкретною спільнотою людей. Для розвиненого громадянського суспільства

притаманний приріст “соціального капіталу”, яким характеризуються міра взаємодовіри, здатність співпрацювати разом за принципами рівності і справедливості. Соціальний капітал є “моральним ресурсом”, міра якого при використанні не зменшується, а зростає. Він породжується особливостями *горизонтальних* зв’язків, які виникають між людьми стихійно в кожному суспільстві, але не завжди переходять на рівень відносин між структурами-інституціями та на рівень стосунків у середині структур. Власне тут виникає проблема узгодженості взаємин між людьми в контексті громади і спільноти і в контексті державних інституцій влади. Іншими словами, йдеться про природу автентичності людських взаємин та адекватного їх вираження на рівні політичних відносин і держави. Горизонтальні взаємини між людьми можуть бути лише на основі рівності і правдивості; вони власне створюють відповідне «поле тяжіння» в напрямку рівних і щирих стосунків. Важливою рисою горизонтальних взаємин є максимальна відкритість інформації, якою обмінюються учасники і яка є необхідною для прийняття правильних рішень. Мережі горизонтальних зв’язків, що встановлюються в «малих групах», визначають демократичну інтенцію громадської активності, а люди, які взаємодіють у «павутинні» горизонтально налаштованій мережі, «здатні взаємовигідно співпрацювати» (Р. Патнем) і створювати соціальні структури справедливо організованою співпрацею» [45, с. 443].

Виходячи із завдання даного підрозділу, а саме – визначити роль політичних партій у системі політичного представництва у пострадянських режимах, слід протиставити демократичні та авторитарні принципи формування партій.

З одного боку, авторитарного принципу «зверху - вниз», за яким будуються штучні олігархічні партійні проекти, які конструюються у медіа-просторі за допомогою медіакратії.

З іншого боку, демократичного принципу «знизу - вверху», тобто самоорганізації політичних партій, які створюються на основі реальних інтересів суспільних груп. Констатовано, що саме в Україні є приклади

успішної суспільної самоорганізації задля зміни влади. Йдеться про феномен «українських майданів». Самоорганізація соціальних груп потребує інституційної підтримки, яку в умовах консолідованої демократії забезпечують, передусім, політичні партії. Натомість, у вітчизняній партійній системі переважно панують олігархічні партійні проекти, які спотворюють систему політичного представництва. Передусім, дослідницьку увагу слід зосередити на теоретичному вимірі партійного представництва, виявленні гіпотез щодо соціальної структури «перехідних» суспільств та потенціалу соціальних груп (класів) до самоорганізації.

Основою цієї моделі виступає громадянське суспільство. Відзначимо: «Громадянське суспільство – це шлях до здійснення волі людини, який вимощується формами громадянської, публічної і приватної солідарності та взаємодоповнюваності груп і спільнот. Солідарність складається як спільна участь і розуміння в тому, що для людей певної спільноти означає їхня безпека і воля» [45, с. 447].

Політичні партії є одним із визначальних інститутів системи політичного представництва. Вони не лише беруть участь у виборах та формуванні органів влади, їх головна функція – забезпечувати вертикальну та горизонтальну політичну комунікацію між соціальними групами та публічною владою. Розуміння та реалізація принципу самоорганізації у простір партійного будівництва передбачає звернення до синергетичної парадигми. У ній розроблено модель інтерпретації виникнення «порядку з хаосу» (І. Пригожин).

На думку Г. Селіверстової: «Методологічні підстави дослідження соціального хаосу пов'язані з синергетикою як загальнонауковою дослідницькою програмою, яка уможливлює експлікацію на сфері соціального знання теорії та концепції природничих наук, зокрема теорію динамічного хаосу. На її підставі в соціальних науках була запропонована концепція «соціального хаосу», яка набула в сучасних соціально-філософських дослідженнях значного поширення. Визначено, що теорія

соціальної самоорганізації формує нове бачення процесів соціальних трансформацій і змін, адже вона розкриває найважливішу роль хаосу у встановленні нового соціального порядку, що представляє собою ускладнення і розвиток соціальної системи на структурному рівні. Соціальний хаос розглянуто як необхідний і постійно присутній елемент складної соціальної системи, що самоорганізується, який сприяє її зміні й розвитку» [97, с. 5].

Українське суспільство, яке знаходиться у процесі соціальних та політичних трансформацій, потребує вироблення дієвих механізмів самоорганізації, які б на основі реальних інтересів соціальних груп формували партійну політику за принципом «знизу - вгору», від суспільства до публічної влади.

Перефразовуючи І. Пригожина, стверджуємо, що вітчизняні партії потребують впровадження принципу «політичне представництво, яке виникає з соціального хаосу». На заваді цьому стають штучно сконструйовані партійні проекти. Імітуючи політичне представництво за допомогою медіа-скандалів та політичних шоу, вони спотворюють саму його сутність.

Погодимося із наступним: «Партійна система є важливою складовою політичної системи України. З 1998р. саме висунуті партіями кандидати отримують переважну більшість депутатських мандатів на виборах до Верховної Ради, а також значну частину місць у виборних органах влади місцевого рівня. Водночас, партійна система України є дуже нестабільною. Нові партії швидко здобувають прихильність виборців, і так само швидко її втрачають. Партіям, що пройшли до Парламенту, рідко вдається затриматися там більше, ніж на два терміни поспіль. Діяльність партій концентрується на головній меті: перемагати на виборах. Поза виборчим процесом активність партійних структур значно знижується» [77, с. 3].

У системі політичного представництва «соціальний ліфт», який забезпечує партія для активістів, висувуючи їх кандидатами у депутати різних рівнів, на керівні позиції у публічному адмініструванні та місцевому

самоврядуванні, ґрунтується на суспільній підтримці партійних програм та ідеологій.

Водночас, слід погодитись із тим, що сучасні політичні партії в Україні більше уваги приділяють не ідеологіям, а комунікативним технологіям впливу на електорат [132].

Вітчизняні політичні партії, незалежно від ідеології, роблять ставку на лідерів та технології, а значить – розглядають громадян виключно як «електорат», абсолютно ігноруючи наявні соціальні поділи та ідентичності. Через це складно очікувати від партійних фракцій у парламенті раціональних дебатів щодо сутності та напрямків досягнення суспільного інтересу, який має стати фундаментом публічної політики.

На думку О. Куценко «Українське суспільство тривалий період зазнає процес соціальної трансформації. Разом з тим досі залишаються невизначеними відповіді на питання щодо суттєвих рис цього процесу, характеру та спрямованості структурування соціальних сил, адекватності теоретичних підходів, що застосовуються для його вивчення. Залежність характеру змін українського суспільства від потужних соціальних сил, що накопичуються і діють у соціальному просторі, та необхідність їх регулювання потребують розуміння цих сил, усвідомлення напрямків їх дії» [56, с. 3].

Задля забезпечення повноцінного політичного представництва (принаймні такого, що не обмежується голосуванням) політичні партії мають утворюватися внаслідок самоорганізації представників різних соціальних груп, класів тощо. Наразі партійна політика конструюється олігархією. Це має негативні наслідки для політичного представництва.

У пострадянських країнах, незважаючи на формальні ознаки (наявність програми, участь у виборах, партійна структура тощо) проблематизується саме представницький аспект партійної діяльності. Реальне представництво інтересів соціальних груп підмінюється медіатизацією політики, використанням комунікативних технологій, медіа-скандалів тощо. Масмедіа стають «апостолами індоктринації» у сучасному суспільстві [53].

На думку Г. Селіверстової, «Хаос, з математичного погляду, виявляється не просто не протилежним порядку, але й таким, що має більш складний рівень порядку. Цей порядок, однак, не має звичних для нас форм рівномірності та симетричності. У сучасному суспільстві такі соціальні структури як гра, міф не втратили своєї соціальної значущості та функції, а навпаки, перевтілюючись у різні нові форми, вони продовжують формувати самоорганізаційні механізми соціальної системи» [97, с. 5]. Відзначимо: «При цьому поняття «хаос» пов'язується не з безладом і остаточним руйнуванням, а зі складністю, невизначеністю, непередбачуваністю варіантів розвитку системи» [97, с. 84]. Авторка зазначає: «В умовах соціального хаосу в соціальній системі починається процес самоорганізації, завдяки якому система змінюється під впливом соціальних атракторів, що визначають шлях розвитку системи. Соціальний хаос відіграє у цьому процесі важливу роль, оскільки він руйнує усталені відносини і зв'язки у соціальній системі, що дозволяє формування нових структур і відносин» [97, с. 183].

Автори Зеленої книги «Ефективні партії для представництва громадян» [41] ідентифікують основну проблему партійного будівництва в Україні, як невиконання партіями двох основних функцій: агрегації інтересів та їх репрезентацію через участь у політиці. Вони відзначають чотири основні причини цієї проблеми: «залежність партій від фінансово-промислових груп, недемократичність механізмів ухвалення рішень всередині партій, слабкість попиту і пропозиції раціональної політики, участь у політиці «технічних» партій» [41, с. 3].

При цьому, громадяни практично не залучені до діяльності партій. Наголосимо: «Членами партій є лише 3,5 % громадян, тоді як 192 політичні сили взяли участь у останніх місцевих виборах 2020 року, що демонструє системний дисбаланс між можливостями доступу до владних повноважень і реальною залученістю громадян до процесів партійного будівництва» [36].

У короткотерміновому вимірі електоральної кампанії використання комунікативних технологій може дати певний позитивний результат, але дуже

швидко громадяни дають таким проектам негативну політичну оцінку. Відзначимо: «Опитування Центру Разумкова (осінь 2020 року) свідчить, що 73,2 % громадян не довіряють політичним партіям. А згідно з опитуванням Національного демократичного інституту, 33 % громадян не мають позитивного ставлення до жодної з політичних партій. За цієї ситуації, політичні партії в Україні не можуть бути інструментом розвитку демократії та представництва інтересів народу» [36].

Теорія соціальної самоорганізації, хоча й не є сьогодні науковим мейнстрімом, дозволяє визначити роль соціального хаосу у процесі забезпечення політичного представництва. Така потреба, безумовно, є у суспільствах, які знаходяться у процесі соціальних та політичних трансформацій. Увага до соціальної самоорганізації дозволяє виробити дієві механізми подолання монополії «партії влади» (яка раніше уособлювалась бюрократією, а у сучасних умовах репрезентована олігархією й медіакратією) у партійні політиці та політичному представництві у цілому. Теорія соціальної самоорганізації передбачає переведення фокусу дослідницької уваги зі штучних конструкцій політичного простору до реальних процесів, які відбуваються у суспільстві. Якщо використовувати метафору вітчизняних протестів: зі «сцени», де виступають політичні актори до «майдану».

Дослідження самоорганізації, як основи політичного представництва перехідного суспільства неможливе без визначення структури сучасного суспільства, наявних соціальних поділів. Самоорганізація у перехідних суспільствах виступає спонтанним процесом формування політичного представництва з соціального хаосу, який виражається у інституціоналізації політичних партій та їх діяльності на основі інтересів соціальних груп (класів).

Погодимось із О. Куценко: «Соціальна трансформація є проявом самоорганізації суспільства як природно-історичного процесу, в якому поєднуються як еволюційні, так і біфуркаційні моделі розвитку» [56, с. 9].

Одним із підходів до соціологічної інтерпретації соціальної структури є класовий підхід. Відзначимо: «Ідея класу представлена як ідея

незавершеного, рефлектуючого соціального актора в соціальному світі, що постійно відтворюється та оновлюється» [56, с. 16]. Як вдало зазначає дослідник: «в сучасному українському суспільстві діють і прагнуть підсилити свій діяльнісно-структурний потенціал, принаймні, три класи, що становляться на мезорівні соціального простору і в яких процеси структурування починають перебільшувати. Це внутрішньо неоднорідні класові формування бізнесменів-підприємців, фахівців-інтелігенції та робітників, які мають суттєво різний діяльнісно-структурний потенціал, соціальну свідомість, життєві шанси та орієнтовані на різні моделі суспільного устрою. Виділено також слабкі процеси класоутворення в соціальному середовищі селян та фермерів, одні з яких знаходяться ще на початковій стадії свого соціального становлення, в той час, як перспективи інших сьогодні ще не визначились» [56, с. 21].

Отже, дослідження соціальної структури суспільства, включно з використанням класового підходу, визначення соціальних перспектив кожного із класів на основі самоорганізації є важливою складовою теорії політичного представництва.

Теорія самоорганізації пропонує альтернативу штучному конструюванню політичного представництва, дозволяє зробити наголос на реальних інтересах класів у відносинах з публічною владою.

Підсумовуючи результати дослідження ролі політичних партій у забезпеченні політичного представництва слід зазначити наступне.

По-перше, одним із основних інститутів політичного представництва є політичні партії, які у демократичному суспільстві виступають посередником між соціальними групами (класами) та публічною владою. У перехідних суспільствах ситуація кардинально інша. Партії у переважній більшості постають як штучні утворення, відірвані від реальних інтересів соціальних груп. Вони лише посилюють відчуження суспільства та влади, участь у їх діяльності громадян є катастрофічно низькою.

По-друге, партійні проекти використовують масмедіа (медіа-скандали, політичні шоу) та комунікативні технології задля впливу на громадянську думку під час електоральних кампаній.

По-третє, альтернативою олігархічній моделі діяльності політичних партій, яка посилюється олігархічними медіа, може стати самоорганізація соціальних груп з подальшою політичною інституціоналізацією.

Теорія самоорганізації у дослідженні політичного представництва передбачає визначення реальної структури українського суспільства (зокрема, й на основі класової теорії), інституціоналізацію партій на основі захисту цих інтересів, парламентські дебати між фракціями задля визначення суспільного інтересу та подальшу його реалізацію у публічній політиці.

### ***3.2. Парламент як інститут політичного представництва***

Одним із головних інститутів політичного представництва є парламент, який є невід'ємним інститутом демократичного політичного режиму. Партії делегують свої представників до парламенту, інститут масмедіа створює інформаційний простір для вибору громадян, натомість саме парламент є основною інституційною детермінантою політичного представництва. У ньому реалізується як принцип делегування громадянами своїм представникам повноважень для ухвалення законів так і представництво інтересів різних соціальних груп.

У фокусі дослідницької уваги щодо інституційних детермінант політичного представництва знаходяться політичні партії, парламент та місцеве самоврядування. Саме їх комунікативна взаємодія за посередництвом інституту масмедіа формує публічний вимір політичного представництва в Україні.

У цьому – комунікативному вимірі та визначальній роль масмедіа, полягає їх відмінність від інших інститутів політичного представництва,

діяльність яких носить переважно не публічний характер. Передусім, мова йде про діяльність груп інтересів, які не представлені у парламенті, а якщо і представлені, то їх лобістська діяльність на користь різних олігархічних фінансово-промислових груп, часто носить прихований від громадськості характер. Слід відзначити, що інститут лобізму, який також відноситься до детермінант політичного представництва, в Україні на сучасному етапі так і не увійшов до практики публічного представництва інтересів соціальних груп, як у парламенті так за його стінами.

Інституціональна теорія, яка є домінуючою у науковому дискурсі соціальних наук у вигляді неінституційного напрямку (історичний, соціологічний, дискурсивний інституціоналізм, інституціоналізм раціонального вибору тощо), дозволяє визначити основні проблеми та виклики інституційного виміру політичного представництва. Враховуючи визначальну роль парламенту у системі політичного представництва інтересів соціальних груп, верств та класів, слід запропонувати напрямки реформування системи політичного представництва в Україні задля забезпечення найбільш оптимального представництва інтересів різних соціальних груп. Зокрема, з метою забезпечення справедливого та пропорційного парламентського представництва, наголос необхідно зробити на необхідності подальшої трансформації політичних партій та деолігархізації масмедіа. Щодо партій, то їх інституціоналізація має бути продовжена саме в якості представників інтересів соціальних груп та спільнот, що само організуються. Також необхідно відмовитись від їх формування за принципом «хапай усіх», посилення уваги до вироблення партійних доктрин та ідеологічної складової партійної діяльності.

Відзначимо, що в умовах медіатизації політики та позиціонування медіакратії як одного із нових правлячих класів потребує суттєвого удосконалення комунікативний вимір політичного представництва. Адже, однією з головних передумов політичного представництва в інформаційному суспільстві стає рівність доступу різних соціальних груп до масмедіа.

Демократичне парламентське представництво інтерпретується як основа вироблення публічної політики відповідно до суспільного інтересу. Перетворенню парламенту на представницький орган публічної влади мають сприяти: 1) деолігархізація масмедіа та політичних партій; 2) впровадження принципу самоорганізації у інституціоналізацію політичних партій; 3) реалізація ринкової моделі масмедіа має бути пом'якшена розвитком суспільного телерадіомовлення; 4) необхідною умовою розвитку парламентаризму є впровадження раціональних парламентських дебатів; 5) потребує відродження формат виборчих дебатів у масмедіа, які потенційно здатні протидіяти медіа-скандалам та формату політичних шоу, як складових медіатизації політики та олігархізації медіа.

Задля визначення сутності парламентського представництва та окреслення функціонального призначення парламенту як інституційної детермінанти політичного представництва, окрім неоінституціонального методу слід звернутись до раціональної реконструкції, як методу політичної науки. Погодимося із визначенням методу раціональної реконструкції та його основних джерел, які пропонує О. Токовенко.

Він зазначає: «Термін «раціональна реконструкція», як відомо, введений в науковий обіг видатним постпозитивістським методологом науки Імре Лакатосом, який вважав, що розв'язання певної теоретичної проблеми передбачає застосування серед інших методологічних засобів також й методу її раціональної реконструкції, за допомогою якого можна виявити особливості теоретичного стану об'єкта дослідження шляхом розуміння закономірностей логіки його розвитку у історичній ретроспективі. Мова йде не про банальний екскурс в історію проблеми, а насправді про її раціональну реконструкцію, коли дослідник у праві ігнорувати певними історичними дрібницями маючи перед собою за мету знайти в минулому об'єкта, що досліджується, відповідь на питання: чому серед альтернатив можливих потенційних напрямів подальшого розвитку була актуалізована лише одна можливість, яка й призвела до теперішнього стану об'єкта» [103].

Аргументовано, що посилення ролі парламентаризму, як інституційної детермінанти політичного представництва, передбачає вибір між мажоритарною та пропорційною електоральними системами. На нашу думку, цей вибір має бути зроблено на користь пропорційної моделі з відкритими списками. Метод раціональної реконструкції дозволяє визначити дилеми становлення парламентаризму, як інституту демократичного політичного представництва. По-перше, це дилема електорального вибору громадян. Вона полягає у визначенні тієї моделі, яка найкраще забезпечить політичне представництво інтересів соціальних груп у парламенті. По-друге, дилема між індивідуалізмом та колективізмом, вирішення якої створює передумови для формування системи політичного представництва в умовах демократичної політичної системи. Ця дилема презентується у сучасній політичній науці у концепціях лібералізму та комунітаризму. Вирішення цих двох взаємопов'язаних дилем, які постають перед кожним дослідником парламентаризму, як інституційної детермінанти політичного представництва, не лише сприяє визначенню сучасних проблем, але й дозволяє побачити можливі напрямки подальшого розвитку.

Ось яким чином основні проблеми українського парламентаризму у контексті теоретичного осмислення політичного представництва формулює О. Токовенко: «Чи можливо в умовах українських політичних реалій знайти й, найголовніше, реалізувати шляхи та засоби трансляції інтересів конкретної соціальної групи, індивіда від інституцій громадянського суспільства до інститутів державної влади? Що потрібно зробити для того, щоб кожен пересічний громадянин за умов його бажання міг взяти безпосередню участь в обговоренні та прийнятті актуальних політичних рішень? Які трансформаційні зміни повинні відбутися у партійній і, відповідно, виборчій системах України з тим, щоби оптимізувати їх діяльність відповідно до політико-правових норм сучасної партисипативної форми демократії?» [103].

Починаючи пошук відповідей на ці питання, дослідник звертається до спадщини Ж.-Ж. Руссо та Ш. Монтеск'є. При цьому, аргументуючи, що теорії

груп інтересів та груп тиску, хоча і важливими з точки зору відповіді на питання «Чиї інтереси мають бути представлені у парламенті?», але фундаментальні основи розуміння демократичного політичного представництва сформульовані саме у працях теоретиків суспільного договору та «духу народу».

Політичне представництво виступає фундаментом сучасної демократії. Рух теорії та практики політичного представництва, – від зухвалої ідеї філософів епохи Просвітництва (її паростки можна знайти в Античності та Середньовіччі) до узвичаєного феномену демократичних країн та обов'язкового елементу перехідних режимів, – є невід'ємною складовою розвитку інститутів публічної влади у традиційному, модерному та інформаційному суспільстві.

Проте, революційні зрушення епохи у теорії політичного представництва демократизації та модернізації, пов'язані, на думку представника методу раціональної реконструкції, із ідеями політичної свободи Ш. Монтеск'є та суспільного договору Ж.-Ж. Руссо.

О. Токовенко зазначає: «Для Монтеск'є постановка питання про форми представництва суспільно - політичних інтересів стала засобом розв'язання центральної проблеми його політичного вчення, а саме: якою повинна бути модель державного устрою, яка унеможливила б появу в суспільному житті тиранії в усіх її проявах. За його переконанням, умовою формування подібної форми державного устрою повинні стати імпліцитно притаманні їй механізми забезпечення в суспільстві політичної свободи. Розгляд проблематики суспільно - політичних інтересів у контексті концепції політичної свободи дав змогу Монтеск'є здійснити без перебільшення революційний прорив у розв'язанні цієї проблеми. Він пропонує відрізнити природну та політичну свободи. Природна свобода, як і природна рівність, може існувати лише в до суспільному стані... політична свобода, яка відрізняється від природної свободи своєю забезпеченістю законами. Звідси

класичне визначення політичної свободи Монтеस्क'є: «Свобода є правом робити все те, що дозволено законом» [103].

Єдиним запобіжником тиранії стає принцип розподілу влади з наголосом на законотворчій ролі парламенту. Адже саме таким чином можна забезпечити не лише представництво вузькогрупових інтересів у парламенті, а й повноцінне «народне» представництво. Через законодавчу функцію парламенту реалізуються інтереси усього суспільства, у парламентській діяльності виражається «дух народу».

Слід згадати і класичне визначення демократії не як «влади народу», а як дієвого запобіжника тиранії та подальшого обмеження свободи. Карл Поппер був одним із перших, хто вийшов за межі інтерпретації демократії як влади (правління) народу. Він визначив демократію в якості урядування, заснованого на моралі, яка не допускає насильства проти громадян [136].

Задля раціональної реконструкції ідеї політичного представництва звернемось до теорії «відкритого суспільства».

Як зазначає О. Тягло, продовжуючи поперіанську традицію, «...демократії не є народовладдям, натомість у головному вони є інституціями, обладнаними для самозахисту від диктатури. Вони не припускають диктаторського правління і концентрації влади, прагнучі обмежити владу держави. Суттєво, що у цьому сенсі демократія мусить зберігати можливість усунення уряду без пролиття крові не тільки тоді, коли він перестає поважати свої права і обов'язки, а й коли ми вважаємо його політику поганою чи помилковою. Суть фундаментального питання полягає не у тому, «хто» володарює, а у тому, «як» він урядує. Головне, щоб уряд не урядував забагато. Або, краще сказати, проблема полягає у тому, як держава адмініструється... Західні форми урядування, які, через природну розпливчастість мови і силу звички, звуться демократіями, мусять захищати свободу людей від усіх форм влади, за одним тільки виключенням: влади закону – верховенства права» [105, с. 122-123].

Як бачимо, на верховенстві права для умові забезпечення демократичного представництва наголошують як теоретик «духу народу» Ш. Монтеск'є так і творець теорії «відкритого суспільства» К. Поппер.

В інтерпретації О. Токовенка ідеал парламентської демократії Ш. Монтеск'є виглядає наступним чином: «В ідеалі, вважав Монтеск'є, законодавча влада має належати народу, утім, реальність є такою, що в умовах великих за розмірами держав здійснити це неможливо, тому доцільним буде делегувати право від імені народу здійснювати законодавчу діяльність зібранню представників народу» [103].

У концепції суспільного договору слід відзначити джерела колективістського (комунітарного) підходу до проблеми парламентського представництва.

У дослідженні теорії суспільного договору О. Токовенко виокремлює наступний ланцюжок: свобода та рівність індивідів є основою політичного представництва – приватна власність сприяє відчуженню людини, руйнує свободу – держава обмежує свободу задля захисту приватної власності – з'являється громадянське суспільство як простір свободи – громадянське суспільство насильством руйнує насильство, тобто знищує тиранію та повертає людям свободу – ідея представництва дозволяє зберігати свободу та уникати насильства – суверенітет належить народу, як цілому та не може бути поділений між гілками влади, або групами інтересів.

Погодимось із тим, що «Руссо відкидає можливість представництва суспільно - політичних інтересів не тільки делегуванням владних повноважень парламентарям; для нього не менш суттєвою перешкодою для процесу виявлення загальної волі народу є діяльність політичних організацій, об'єднань, які лише спекулюють на інтересах громадян, нав'язують їм свою думку та є лише зайвими та непотрібними посередниками між громадянином і державою. Те, що в межах певної політичної організації відповідно до процедури загального голосування - виглядає як виявлення загальної волі, відносно асоціації, держави є проявом

приватної волі та приватного інтересу. Тому Руссо вважає, що з метою виявлення загальної волі важливим є те, щоб у суспільстві не діяли політичні організації, тобто кожен громадянин міг реалізовувати свої суспільно - політичні інтереси безпосередньо» [103].

Отже, дискусії щодо дилеми політичного представництва між лібералами та комунітаристами виражаються у вимірі парламентського представництва у виборі між пропорційною та мажоритарною електоральними системами. Якщо депутати представляють певне ціле – народ, або політичну партію, то вони мають обиратись за пропорційною моделлю. Якщо ж депутат представляє певну сукупність людей, об'єднаних за географічним принципом, то йдеться про переваги мажоритарної електоральної моделі.

На сучасному етапі повноцінне політичне представництво неможливе без інституційних детермінант: політичних партій, парламентаризму та масмедіа. Від інституційної взаємодії партій, парламенту та масмедіа в Україні залежить успішність реалізації моделі демократичного політичного представництва.

Грунтовні дослідження різних граней парламентського політичного представництва представлено у працях О. Ларченко, В. Степаненка, В. Дубас, О. Фісуна, Н. Бедрак, Б. Філатова, Н. Вінникової, Л. Кормич, Є. Малявіна, Ю. Древалю, М. Чабанної, ін. Серед зарубіжних дослідників слід відзначити таких авторів, як Дж. Бінгем Пауелл (Powell Jr. G. B.), Френк Анкерсміт (Ankersmit F. R.), Ендрю Рехфельд (Rehfeld A.), Руді Андевег (Andeweg R. B.) та Джей Томассен (Thomassen J. J.), ін.

Дж. Бінгем Пауелл досліджує політичне представництво у порівняльній політиці, а саме – вплив виборчого законодавства та пропорційного партійного представництва на електоральні зв'язки між громадянами та політиками [138]. Ендрю Рехфельд пропонує загальну теорію політичного представництва та наголошує на необхідності більш широкого трактування політичного

представництва, яке саме по собі не є демократичним феноменом, а потребує демократично налаштованих громадян [139].

Ф. Анкерсміт окреслює історичний підхід до проблеми політичної репрезентації [125].

Він наголошує на тому, що «Історичний підхід до політичних систем передбачає, що кожна з них несе у собі відбиток тієї специфічної проблеми, яку вона була покликана вирішити; інакше кажучи, будь-яку політичну систему можна вважати відповіддю на необхідність вирішити якесь нагальне питання. Якщо ми хочемо зрозуміти природу будь-якої з наявних політичних систем і визначити, на що вона здатна (або нездатна), нам слід виявити хоча б імовірно ту політичну чи соціальну проблему, на вирішення якої була спочатку спрямована дана система. Це важливо тому, що первинний імпульс, як це не дивно, дуже великою мірою визначає – й визначатиме – особливості функціонування, характер реакцій і, умовно кажучи, «політичну психологію» аналізованої системи» [125, с. 15]. Руді Андевег та Джей Томассен на прикладі взаємодії парламентаріїв Нідерландів з виборцями намагаються вирішити проблему незалежності представницького мандату. Вони пропонують нову типологію політичного представництва, яка охоплює найважливіші аспекти відносин між виборцями та представниками [124].

Повертаючись до проблеми лобізму, як латентної практики спотворення демократичного політичного представництва на користь інтересів олігархічних груп, слід зазначити, що незважаючи на певні позитивні зрушення у розвитку лобістської діяльності у вітчизняних умовах, вона так і стала частиною публічної політики. Саме тому особливої уваги потребує визначення ролі політичних партій, парламенту та масмедіа як інституційних детермінант політичного представництва. Дослідження цих складових політичного представництва є актуальним для вітчизняної політичної науки, як у теоретичному вимірі, так і точки зору імплементації у політичну практику пострадянського суспільства.

Наголошуючи на важливості парламенту як основного інституту політичного представництва слід, безумовно, погодитись із думкою української дослідниці А. Іраклієнко. Вона зазначає: «Загальновідомо, що парламентаризм, теоретичні витoki якого беруть початок в ідеях про народний і національний суверенітети, цілком логічно пов'язаний із утвердженням принципів верховенства права і демократизму в суспільстві і державі, впровадженням ефективних механізмів гарантування конституційних прав людини, а також формуванням таких інститутів, які б забезпечували всебічне здійснення функцій держави та задоволення потреб суспільства» [44, с. 15].

У сучасному світі одним із основних політичних процесів є забезпечення демократичного парламентського політичного представництва. В основі політичного представництва знаходяться політичні права громадян, передусім – право голосу на виборах. Парламентське політичне представництво передбачає, що обранці мають діяти в інтересах виборців. Відзначимо з цього приводу думку Н. Бедрак: «Політичне представництво інтересів суспільства (а народ виступає джерелом влади), здійснюється через механізм виборів до державних органів кандидатів за певною визначеною виборчою системою, яка повинна відповідати демократичним вимогам рівності, чесності та прозорості. Розвинені інститути політичного представництва свідчать про те, що громадяни шляхом виборів на певний час делегують свої владні повноваження довіреним політичним акторам (індивідуальним та колективним)» [6, с. 275].

Наголосимо на зв'язку між такими інститутами політичного представництва, як партії, парламент та масмедіа. Якщо хоча б один з цих елементів політичного представництва «випадає» з інституційної взаємодії, руйнується уся система політичного представництва. Ані партії, ані вибори не здатні забезпечити представництво групових інтересів у політиці. Парламент у процесі демократизації має перетворитись на простір дискусій між фракціями щодо спільних візій майбутнього. Окрім цього, парламент у процесі забезпечення політичного представництва виконує наступні важливі

функції: «законодавча функція; комунікаційна функція; функція агрегації суспільних інтересів; функція легітимації та урегулювання конфліктів; формування політичного курсу; контролююча функція» [79, с. 62].

За допомогою масмедіа у громадській думці формуються уявлення щодо сутності суспільного (національного) інтересу. Отже, політичне представництво потребує презентації у парламенті принципів ідеологічного плюралізму, також парламентська демократія неможлива без парламентських дебатів та критичних масмедіа.

Відзначимо думку М. Ларченко: «Політичне представництво – це діяльність, внаслідок якої громадяни беруть участь у процесі прийняття державних рішень. Сьогодні представництво як практика в усьому світі поширюється в рамках демократизації. Більш конкретно політичне представництво можна розділити на декілька аспектів: представлення як формальну структуру, описове та символічне представлення, а також змістовне представлення. Політичне представництво розглядається як діяння в інтересах інших осіб» [57, с. 24].

Процес забезпечення політичного представництва передбачає презентацію інтересів різних соціальних груп та спільнот у публічному просторі, забезпечення їх участі у партійній політиці, делегування ними своїх представників до парламенту та формування фракцій. В. Дубас відзначає, що парламент має відповідати вимогам легітимності, незалежності, балансу сил та наявності опозиції, підзвітності та контролю [38, с. 61].

Тобто, на реалізацію процесу політичного представництва спрямовано діяльність таких політичних інститутів, як партії та парламент. Інституційна взаємодія між партіями та парламентом у демократичних суспільствах є фундаментом процесу політичного представництва, а у пострадянських умовах виступає його акселератором. Інституційна взаємодія з метою забезпечення політичного представництва не обмежується лише електоральним періодом. Вона визначає політичний вибір у широкому сенсі – публічну політику, спрямовану на реалізацію суспільного інтересу [147].

Безумовно сприятиме розвитку парламентаризму та оптимізації інституційної взаємодії створення в Україні двопалатного парламенту (впровадження ідеї бікамералізму).

Нижче ми повернемося до цієї ідеї у контексті забезпечення повноцінної та легітимної моделі парламентського політичного представництва, зараз лише зауважимо: «Розвиток конституційної демократії в європейських країнах засвідчує наявність бікамеральних систем парламенту, як у федеративних, так і в унітарних країнах. Їх затребуваність обумовлена необхідністю забезпечення балансу інтересів громадянського суспільства і держави та повноважень органів державної влади (дієвості системи стримувань і противаг). Таким чином забезпечується стабільність політичної системи в державі та конструктивність взаємодії у трикутнику «глава держави – парламент – уряд» [44, с. 20].

До основних ознак парламентського політичного представництва слід віднести наступні: «...прийняття законів та інших нормативно-правових актів, що мають вищу юридичну силу на всій території держави; затвердження бюджету країни; здійснення контролю за діяльністю органів виконавчої влади, участь у реалізації номінаційної функції шляхом формування органів державної влади та призначення посадових осіб держави; ратифікація міжнародних договорів» [44, с. 20].

При цьому саме роль політичних партій та партійної системи є вкрай важливою у сприянні інституціоналізації політичного представництва: вертикальні та горизонтальні партійні відносини забезпечують комунікацію між громадянами та владою з приводу вироблення та реалізації суспільної політики, презентацію інтересів соціальних груп у парламенті.

Погодимося із А. Кройтором: «Одним із головних чинників структуризації соціально-політичної взаємодії, розвитку політичної системи виступає діяльність політичних партій. Політичні партії відіграють визначальну роль у процесах державотворення, формування політичних еліт та лідерства, виборчих кампаніях, інституціоналізації політичної діяльності,

розвитку парламентаризму, модернізації суспільства. В умовах представницької демократії політичні партії виконують функції артикуляції та репрезентації інтересів груп та спільнот, формування політичної еліти, легітимізації політичної влади» [54, с. 108].

Амбівалентна роль політичних партій у процесі забезпечення парламентського політичного представництва обумовлена, серед іншого, тим, що депутат має репрезентувати не лише позицію виборців, а й орієнтуватись у власному виборі на позицію партійного керівництва (партійної «олігархії»).

Відзначимо позицію М. Ларченко: «...політичну партію, можна в загальному плані розглядати як групу, яка виборює політичну владу... Існує багато визначень політичної партії. Зокрема, є такі, де партія представлена як група людей, що переслідують національні інтереси на основі конкретної ідеології, про яку вони домовились. Але інші автори вводять у визначення замість національних інтересів «свої інтереси, які суперечать інтересам інших груп». Важливою складовою частиною таких визначень є наявність певної ідеологічної платформи, що має бути привабливою для електорату. Ще один момент полягає в тому, що партія завжди бере участь у виборах, а найчастіше для цього й організовується» [57, с. 23].

Окрім політичних партій у процесі політичного представництва активну роль відіграють групи тиску, які використовують механізми лобіювання задля досягнення власних вузькогрупових цілей. Натомість, лобіювання у вітчизняних умовах не є публічним процесом, а отже, лобізм не здатний забезпечити легітимність для рішень влади. Водночас, саме конфлікт вузькогрупових інтересів, представлений на пострадянському просторі переважно інтересами бюрократії та олігархічних груп є запорукою демократичного ладу.

Слід відзначити кризу політичних партій та партійного представництва у країнах консолідованої демократії. Це, на думку Н. Вінникової, обумовлено наступними причинами: «По-перше, має місце довгостроковий тренд падіння партійного членства й ослаблення партійної ідентифікації. По-друге,

політичні партії втрачають представницькі функції на користь процедурних. Вони перетворилися на професійні ренто-орієнтовані «картелі», які все більше віддаляються від потреб і запитів громадянського суспільства» [19, с. 41].

Наголосимо, що у посткомуністичних країнах партії, хоча й стали невід'ємною складовою політичного поля, недостатньо уваги приділяють програмним засадам, демонструючи формальне ставлення до партійної програми (як необхідного документу для реєстрації) та ідеологічного позиціонування. Так само, як і розбудові партійної структури, у тому числі – місцевих осередків. Натомість, партії активно використовують масмедіа та комунікативні технології (політичну рекламістику, пропаганду та зв'язки із громадськістю) під час електоральних змагань.

Останнім часом, у зв'язку із становленням інформаційного суспільства особливої ваги у процесі парламентського політичного представництва набуває діяльність масмедіа. Медіакратія отримує владу визначати, які інтереси мають бути презентовані у публічному просторі.

Відзначимо: «Дискурс медіа є найбільш масовим. Він не лише транслює інші дискурси (передусім політичний), а й формує порядок денний завдяки використанню власних критеріїв відбору та презентації інформації. Дискурсивна формація медіа визначається, зокрема, критеріями рейтингу та формату. Унаслідок цього раціональні політичні дебати досить часто елімінуються з медіапростору. Замість них дискурс формують розважальні ток-шоу... в Україні застосування раціональної аргументації в дискурсивному просторі з метою переконання громадян поступилось місцем медіатизації політики. А політичний дискурс став простором спрощеного сприйняття реальності, місцем емоційного шантажу громадян із боку журналістів та експертів» [116, с. 85-86].

Можна стверджувати, що у сучасному світі повноцінне політичне представництво неможливе без рівного доступу різних соціальних груп до масмедіа. Політична участь громадян не має обмежуватись лише виборчим

періодом. Завдяки масмедіа формується порядок денний, визначається суспільний інтерес, підвищується інтерес громадян до політики. У певному сенсі, демократичні масмедіа сприятимуть подоланню відчуження громадян від влади [26, с. 57].

Без демократичних масмедіа неможливо забезпечити демократичне парламентське політичне представництво.

Вирішення дилеми щодо парламентського представництва на мажоритарній чи на пропорційній основі має ще один вимір. Йдеться про можливість створення моделі двопалатного парламенту. Відзначимо, що на думку А. Ірклієнко «бікамералізм є складною системою розподілу владних повноважень в державі, основу якої складає організаційний принцип народного представництва. Він знаходить розвиток у виборчих відносинах, структурно-функціональних зв'язках всередині парламенту та у взаємовідносинах із главою держави, суб'єктами виконавчої і судової влади... бікамеральний парламент (як модель), з одного боку, виконує функцію децентралізації влади, що відображається в основних типах двопалатної структури. А з іншого боку, така будова парламенту забезпечує подвійну легалізацію його рішень та легітимацію його (парламенту) самого як представницького органу. У цьому аспекті бікамералізм є одним із важливих проявів конституційної демократії» [44, с. 20].

Двопалатний парламент забезпечує подвійну легітимність рішень публічної влади, а також утворює дуже ефективну, хоча і складну систему політичного представництва. У ній можливе вирішення відразу двох дилем політичного представництва: вибір на користь мажоритарного (верхня палата) та пропорційного (нижня палата) представництва та поєднання народного представництва та представництва певних територіальних округів чи партійне представництво.

Погодимося: «У загальному розумінні бікамералізм є складною системою розподілу владних повноважень у державі, основу якої складає організаційний принцип народного представництва. Він знаходить розвиток

виборчих відносинах, структурно-функціональних зв'язках всередині парламенту та у взаємовідносинах з главою держави, суб'єктами виконавчої і судової влади... Бікамеральний парламент (як модель), із одного боку, виконує функцію децентралізації влади, що відображається в основних типах двопалатної структури. А з іншого боку, така будова парламенту забезпечує подвійну легалізацію його рішень та легітимацію його (парламенту) самого як представницького органу... Запровадження бікамералізму в Україні має на меті не лише вдосконалення принципів і порядку формування Верховної Ради України або поліпшення якісного складу депутатського корпусу. Двопалатний парламент повинен змінити механізм державної влади в Україні, оптимізувати існуючу систему стримувань і противаг між законодавчою, виконавчою та судовою гілками влади» [44, с. 182].

Отже, визначаючи парламент в якості головної інституційної детермінанти політичного представництва, можна зробити наступні висновки.

По-перше, забезпечення демократичного політичного представництва передбачає розвиток інституційної взаємодії між політичними партіями, парламентом та масмедіа задля вироблення та реалізації публічної політики на основі суспільного інтересу.

По-друге, необхідно подальше вдосконалення інституційних детермінант політичного представництва. Політичні партії у вітчизняних умовах потребують підвищеної уваги до розробки політичних програм на основі ідеологічних доктрин. Парламент має перетворитись на простір визначення суспільного інтересу та засобів його досягнення із застосуванням раціональних дебатів між фракціями. Масмедіа – забезпечити рівність доступу до публічного простору для усіх соціальних груп, а не лише рентоорієнтованих олігархії та бюрократії.

По-третє, завданням інституційної взаємодії партій, парламенту та масмедіа є підвищення рівня політичної участі громадян, передусім – подолання електорального абсентеїзму. Одним із перших кроків у цьому

напрямку має стати проведення виборів до Верховної Ради України за пропорційною електоральною моделлю з відкритими списками.

### ***3.3. Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта політичного представництва***

Від електоральної системи повної мірою залежить демократичне політичне представництво. Як на загальнонаціональному рівні (у попередньому підрозділі наголошувалось саме на цьому) так і на місцевому рівні. Наголосимо на запровадженні на місцевих виборах 2020 року гендерних квот, перевагу парламентських партій у процесі формування ТВК та ДВК, а також широке використання регіональних медіа для політичної реклами та агітації. Слід відзначити, що у 19 великих містах для визначення переможців перегонів на посаду міського голови було проведено другий тур голосування, а у Львові та Дніпрі відбулись телевізійні дебати між переможцями першого туру. Роль медіа на місцевих виборах суттєво зросла у зв'язку із обмеженнями, пов'язаними із пандемією.

Важливість визначення рівня демократичності політичного представництва на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року обумовлена тим, що вперше пройшла «апробацію» нова електоральна модель: вибори відбулись за пропорційною системою з відкритими списками для сіл, селищ та міст з кількістю виборців понад десять тисяч громадян. За результатами виборів слід стверджувати, що виборці прийняли нові правила гри, визначаючи власні пререференції у списку партії, що вплинуло на розподіл мандатів. Отже, «апробація» нової виборчої системи на місцевих виборах пройшла доволі успішно (незважаючи на обмеження, пов'язані із пандемією та складнощі організації голосування поблизу тодішньої лінії розмежування).

Це свідчить про те, що маятникові коливання української виборчої системи як на парламентських так і на місцевих виборах мають бути припинені

на «точці» пропорційної системи із відкрити списками, як це й передбачено законодавством.

Наголосимо на необхідності цього, враховуючи результат місцевих виборів 2020 року, адже в Україні виборча система здійснює маятникові коливання між мажоритарною та пропорційною системами. Перша забезпечує представництво депутатів від виборчих округів, натомість друга – від єдиного загальнодержавного виборчого округу, спираючись на принцип партійного представництва та сприяючи структурованості українського парламенту (Верховної Ради України). Усе це актуалізує визначення електоральної системи (мажоритарної, змішаної, пропорційної тощо) як інституційної детермінанти політичного представництва.

Наголосимо на сутності політичного представництва та його зв'язку із народним представництвом. Відзначимо, що за висловом Н. Заяць «У зв'язку з дослідженням інституту народного представництва поряд із поняттям «народ» особливого значення набуває характеристика поняття «представництво», яке належить до дуже поширених у праві понять. Особливо інтенсивно його використовують у різних галузях теорії правознавства, зокрема, в конституційному, цивільному, процесуальному, міжнародному, податковому праві тощо. Воно означає правовідносини, в яких одна сторона (представник) зобов'язана (або має право) вчинити правочин від імені іншої сторони, яку вона представляє. Представництво виникає на підставі договору, закону та інших підстав, встановлених нормами закону. Основні форми, умови та підстави представництва визначаються Цивільним кодексом України. Тому у найбільш загальному вигляді «представництво» означає вираження чийось інтересів, здійснення будь-яких дій однією особою від імені та в інтересах іншої особи» [43, с. 132].

Забезпечення демократичного політичного представництва на загальнонаціональному та місцевому рівнях напряму залежить від суспільного вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами. Цей вибір слід визначити в якості інституційної детермінанти демократичного

представництва у широкому та вузькому сенсах. У широкому сенсі електоральна система є інституційною детермінантою політичного представництва у цілому, адже від типу виборчої системи залежить не лише склад парламенту та місцевих рад, а й, зрештою, якість взаємодії у політичній системі між парламентом, місцевим самоврядуванням, партіями, масмедіа.

Нагадаємо стисло історію виборів в Україні: «За 30 років незалежності в Україні відбулось 23 загальнонаціональні виборчі кампанії: 7 президентських (з яких одні були дострокові, а одні – позачергові), 8 парламентських (з яких 4 були достроковими), 8 місцевих, не рахуючи всіх проміжних, дострокових, повторних...Виборчих систем у світі існує дуже багато, але, за великим рахунком, їх загально можна поділити на мажоритарні та пропорційні. І за роки незалежності правова держава Україна протестувала на собі, певно, всі найпопулярніші виборчі системи, часом змінюючи «правила гри» буквально напередодні старту виборчого процесу» [42].

Через ухвалення законів парламент впливає на діяльність органів публічної влади, громадянське суспільство, визначає політику та критерії обрання політичних лідерів та державних діячів. У вузькому сенсі електоральна система має забезпечувати адекватне парламентське представництво широких соціальних груп і груп інтересів та політику слідування загальнонаціональному інтересу.

Слід відзначити, що «електоральний маятник» парламентських виборів в Україні, який розпочав свій рух із суто мажоритарної електоральної моделі зрештою зупинився на гібридній, тобто змішаній моделі. Щоправда, його рух пройшов й іншу «крайню» точку, а саме – пропорційну електоральну модель у 2006 та 2007 роках. Отже, за виключенням виборів 1994 року, які відбулись за мажоритарною системою та виборів 2006 й 2007 років, які пройшли за пропорційною системою, усі інші парламентські кампанії характеризувались змішаною моделлю.

Це обумовило «гібридність» парламентського представництва та політичного представництва на місцевому рівні, поєднуючи скоріше недоліки

двох виборчих систем, аніж їх переваги. Одним із викликів для післявоєнної політичної системи України буде пошук оптимальної моделі демократичного політичного представництва, невід'ємною складовою якої має стати раціональна електоральна модель. Вона має враховувати усі складнощі політичного парламентського та місцевого представництва, від створення умов для голосування за кордоном до запровадження електронного голосування.

Також її важливою частиною має стати повернення плюралізму у діяльність масмедіа (очевидно, це передбачає припинення практики «телемарафону») та подальше впровадження принципів свободи слова у діяльність національних та місцевих медіа, вихід їх з-під контролю олігархічних груп. Також потребує посилення роль політичних партій, які з медіаполітичних проєктів (навіть на місцевому рівні) мають перетворитись на інститут самоорганізації суспільства. Модернізація політичного представництва задля адекватної відповіді на виклики сучасності потребує впровадження не лише новітніх технологічних рішень, а й іншої електоральної моделі. Йдеться про структурований на основі партійних ідеологій парламент та місцеві ради з пропорційним представництвом. Можливо, цей пошук має завершитись створенням двопалатного парламенту.

Слід наголосити на тому, що постійних трансформацій зазнає не тільки інституційна основа політичного представництва. Змінюється розуміння самого феномену представництва, як конституційно-правової категорії та запобіжника авторитарним тенденціям. Актуалізується необхідність перегляду феномену політичного представництва та його інституційних детермінант і у зв'язку зі становленням інформаційного суспільства.

Варто погодитись із думкою української дослідниці Н. Заяць, що «...практика функціонування інституту народного представництва потребує постійної уваги, перегляду його змісту та форм прояву відповідно до суттєвих викликів як всередині країни, так і на міжнародній арені. У сучасній науковій літературі існують різні погляди на поняття «народне представництво». Але

всіх об'єднує теза про те, що народне представництво як конституційно-правова категорія є основою сучасного демократичного суспільства, виступає принципом, що пронизує всю організацію державного і суспільного життя нашої країни, складає одну із основ конституційного ладу. Конституційна природа народного представництва полягає в тому, що, з одного боку, воно розглядається як органічний елемент у системі влади, а з іншого, – надає можливість громадянам брати участь у правлінні загальними, насамперед державними, справами через своїх представників. Однією із форм народовладдя у нашій країні є представницька демократія, яка покликана забезпечити легітимність державної та муніципальної влади, протидіяти відродженню тоталітаризму, зародженню авторитаризму і гарантувати народу можливість впливати на владу, контролювати її діяльність, долати корупцію та бюрократизм» [43, с. 131].

Досить слушним видається підхід до політичного представництва як до кредиту довіри від виборців до обранців (депутатів у випадку із парламентськими виборами). Така інтерпретація, на нашу думку, має значний евристичний потенціал: кредитування політиків у процесі виборчої кампанії голосами виборців задля подальшого забезпечення ними ефективного політичного представництва.

У статті М. Чабанної ця проблема формулюється у термінах довіри до політичних інститутів та легітимності місцевої демократії. Зокрема, йдеться про наступне: «Питання політичної довіри є предметом досліджень у сфері вивчення процесів демократизації, стабільності функціонування політичних інститутів, електоральної підтримки політичних партій. У низці праць висвітлено вплив особливостей політичного представництва, ефективності функціонування економічної та політичної систем, діяльності політичних лідерів на рівень політичної довіри, наведено інтерпретацію довіри виборців як кредитування політики. На відміну від теорій, які пояснюють формування політичної довіри зовнішніми відносно політичних інститутів соціокультурними чинниками, національними рисами та особливостями

політичної соціалізації, так звані інституційні теорії пояснюють рівень довіри діяльністю відповідних інститутів. Відповідно, у дослідженнях зіставлено чинники формування довіри з підтримкою політичного режиму суспільством. Відповідно, відмінними є види довіри, яка формується в межах формальних та неформальних інститутів» [108, с. 8].

Слід наголосити, що до основних проблемних характеристик сучасного електорального процесу в Україні, які потребують посиленої уваги та пошуку адекватного вирішення, належать:

- 1) «гібридність» виборчої системи (поєднання недоліків мажоритарної та пропорційної систем на місцевому та національному рівнях);
- 2) медіатизація політики та медіа-скандали як один із визначальних чинників голосування громадян;
- 3) персоніфікація політичних проектів та підвищення ролі партійних лідерів у електоральному процесі; та, водночас –
- 4) деідеологізація виборчих змагань;
- 5) централізація виборчих кампаній з боку керівництва партій (у менеджерському та представницькому аспектах), яка має штучний характер та спрямована на контроль за діяльністю регіональних виборчих штабів;
- 6) недостатня увага до пропорційного представництва регіонів у партійних списках тощо;
- 7) конкуренція між формальними та неформальними інститутами у процесі забезпечення політичного представництва (довіри виборців) із явним переважанням довіри до неформальних інститутів, як правил політичної гри.

Відзначимо, що наступні парламентські вибори мають відбутись, вперше в історії незалежної України, за пропорційною моделлю з відкритими партійними списками. Проведення місцевих виборів у 2020 році довело ефективність саме такої моделі. Їх проведення, яке в умовах воєнного стану унеможлиблюється низкою чинників, після перемоги має стати переконливою демонстрацією демократизації та готовності країни до європейської інтеграції. Це шанс забезпечити демократичне парламентське представництво задля

вироблення у процесі парламентських дебатів навколо ідеологічних партійних засад та програмових положень політичний курс країни. Він має конструюватись навколо визначення та реалізації суспільного інтересу. У цьому випадку можна буде говорити про справжню електоральну революцію у забезпеченні демократичного політичного представництва в Україні.

Залежність між інститутом виборів та системою парламентського представництва є очевидною в умовах демократії. Модернізація виборчої системи в Україні визнана однією із основних вимог поступу демократичного представництва та політичної конкуренції.

Слід наголосити: «Вибори – основа демократичного суспільства, головна форма політичної участі населення. Зокрема, вибори забезпечують легальність і легітимність влади, конкуренцію в боротьбі за владу, ротацію національної і регіональної еліти, за результатами виборів формуються уряди суверенних держав, змінюються вектори зовнішньої і внутрішньої політики» [76, с. 159].

Сутність модернізації виборчої системи, якої вкрай потребує українське суспільство – найповніше забезпечення представництва основних соціальних груп та подолання олігархічного впливу на парламент та місцеві ради.

Використовуючи альтернативи «модернізації» та «демомодернізації» можна визначити пропорційну систему як таку, що відповідає завданню модернізації системи політичного представництва в Україні, а мажоритарну – в якості паттерна демодернізації.

За мажоритарною системою відбувались парламентські вибори у 1994 році, а за пропорційною – у 2006 та 2007 роках. Змішана модель застосовувалась у переважній більшості виборів до Верховної Ради – у 1998, 2002, 2012, 2014 та 2019 роках [17].

Тобто, електоральний маятник лише двічі сягав крайніх цятток пропорційної та мажоритарної моделі, застрягнувши посередині між ними, на змішаній, або «гібридній моделі».

На сучасному етапі наголосимо на неприпустимості змін виборчої системи у напрямку демодернізації, тобто посилення мажоритарної складової. Навпаки, модернізація українського суспільства потребує вдосконалення пропорційної електоральної моделі. Внаслідок застосування мажоритарної або пропорційної моделі інтереси виборців представляють різні індивідуальні та колективні актори.

Одним із найвиразніших прикладів є політичні партії (які представляють інтереси соціальних груп за пропорційної системи) vs. кандидати від округів (мажоритарна система). Відзначимо думку І. Савченка, А. Осаволюка й Д. Прокопчука, співавторів статті «До пошуків оптимальної виборчої системи...»: «Проблемою демократії і, зокрема, виборчого процесу є те, як у результатах виборів найповніше і найчіткіше відобразити суспільну преференцію, а отже, й агрегувати суспільне благо. На практиці виходить, що внаслідок різних систем виборів перемогти можуть зовсім різні актори. Чіткі правила гри забезпечують її легітимність та стабільність. Наявний перебіг виборчого процесу Україні яскраво ілюструє те, як недосконалість правил «гри» (форми) впливає на її результат (зміст)» [93, с. 176-177].

Свідченням актуальності визначення вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами в якості детермінанти політичного представництва в Україні є заява одного із лідерів політичної партії «Слуга народу» щодо відтермінування переходу до пропорційної системи [72]. Реакція опонентів, як експертна [88], так і політична не забарилась [99].

Дискусії з цього важливого питання продовжуються, а значить політична боротьба за вибір електоральної системи триває. В умовах широкомасштабної збройної російської агресії, гібридної війни проти України, яка тривала усі роки незалежності та кризи легітимності публічної влади набуває особливої актуальності вибір електоральної моделі, яка здатна забезпечити політичне представництво з метою визначення та реалізації суспільного блага.

Задля визначення складових та соціально-політичних умов суспільного вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами як детермінанти політичного представництва в Україні необхідно вирішити наступні завдання:

- з'ясувати роль виборчої системи у забезпеченні політичного представництва;
- визначити переваги та недоліки мажоритарної та пропорційної виборчих систем;
- окреслити напрямки модернізації електоральної системи в Україні.

Конструювання узагальнених уявлень щодо електорального «маятника» в Україні та визначення вибору між пропорційною та мажоритарною виборчими системами в якості детермінанти політичного представництва на вітчизняному ґрунті потребує застосування комплексу дослідницьких методів, серед яких слід відзначити порівняльний та інституціональний методи.

За допомогою першого здійснено порівняльний аналіз мажоритарної та пропорційної виборчої систем, окреслено основні напрямки модернізації виборчої системи України.

Інституціональний метод дозволив визначити вибори як важливий політичний інститут, від якого залежить повноцінне політичне представництво, а отже – напрямок розвитку суспільства й держави, парламентаризму та місцевого самоврядування. Також застосування інституціонального методу, фокусуючи увагу на процесі інституціоналізації, відображає недоліки мажоритарної виборчої системи відносно інституціоналізації політичних партій, структурованості парламенту та місцевих рад тощо.

Виборча система є важливою складовою політичного процесу й, вужче, електорального процесу. Погодимось із наступною позицією: «Виборча система перебуває у самому центрі демократичної політичної системи, оскільки її завдання полягає в тому, щоб перетворити волю суверенного народу у визначення його законних представників, які несуть відповідальність

від його імені за нагляд за виконавчими і законодавчими актами. Особливості виборчої системи здатні спричинити за собою широкі наслідки – від розколу партії до розпаду країни» [15, с. 29].

Серед основних характеристик сучасного електорального процесу слід відзначити наступні:

1) «гібридність» виборчої системи. Змішана виборча система поєднує недоліки пропорційної та мажоритарної моделей. Погодимося із фахівцями: «Теоретично змішана виборча система повинна поєднувати у собі переваги мажоритарної та пропорційної. У нас же, навпаки, аналізуючи чинні нововведення... складається враження, що вони органічно поєднали недоліки цих систем» [93, с. 178];

2) медіатизація політики, тобто конструювання виборчих кампаній у відповідності до вимог медіа-формату як у традиційних медіа, так і в інтернет-медіа, соціальних мережах тощо. Одним із визначальних чинників (та проблем!) електоральних кампаній стали медіаскандали. Політичні дебати, які мали б раціоналізувати політичну взаємодію, навпаки, зникли з електорального процесу (за виключенням обов'язкових дебатів між фіналістами президентської кампанії перед другим туром). Погодимося, що до основних викликів, які заважають раціональним політичним дебатам відносяться «...медіатизація політики, олігархічна модель українських масмедіа, спотворення політичних дискусій під час медіа шоу та зведення політичної конкуренції до медіа-скандалів. Основна складність полягає у тому, що предметом раціональних політичних дебатів у масмедіа протягом усіх років незалежності так і не стало визначення сутності національного інтересу, а отже – і напрямків його реалізації та захисту у процесі європейської та євроатлантичної інтеграції» [146];

3) персоніфікація політичних проектів, підвищення ролі партійних лідерів у електоральному процесі. Персоніфікація створює умови для розвитку авторитарних тенденцій у партійному будівництві. Від цього один крок до повернення до авторитарних трендів в управлінні державою. Відзначимо: «За

умов нерозвиненості інституту парламентаризму спостерігається зростання авторитарних тенденцій у діяльності партій, коли рішення в партії ухвалюються вузьким колом осіб, що диктують свої умови народним обранцям, які суттєво втрачають свій зв'язок з виборцями» [93, с. 180];

4) деідеологізація виборчих змагань. Конкуренція між партіями та кандидатами за депутатські мандати відбувається не у площині ідеологій. Про це, зокрема, свідчить недостатня увага з боку партій, кандидатів та суспільства до передвиборчих програм та ідеологічного позиціонування. Саме тому слід наголосити на необхідності впровадження на сучасному етапі розвитку українського парламентаризму такої електоральної системи, яка б сприяла ідеологічному структуруванню парламенту; 5) централізація виборчих кампаній (у менеджерському та представницькому аспектах), недостатня увага до пропорційного представництва регіонів у партійних списках парламентських виборів.

Серед переваг пропорційної електоральної системи слід відзначити: партійне представництво широких соціальних груп, зменшення ризиків підкупу виборців з боку окремих депутатів-мажоритарників, партійна структурація парламенту. Водночас, недоліки пропорційної системи закритих списків напряду пов'язуються із недостатнім рівнем парламентського представництва. Йдеться про посилення ролі партійних лідерів та партійного відбору, що підвищує ризик авторитарних тенденцій у партійному будівництві, у парламенті послаблюється зв'язок із регіонами – більшість депутатів у партійних списках не є представниками регіональних еліт. Також партійні лідери отримують можливість змінювати позицію фракції під час парламентської каденції.

Наведемо ще одне зауваження: «Виборці лише фіксують попередній вибір партій. Вибори відбуваються, але не на виборчих дільницях. На виборах просто визначається – скільки місць у парламенті матиме кожна партія. Питання ж про те, хто буде посідати ці місця, не виноситься. Ця практика чимось нагадує «вибори» в Радянському Союзі, де основні обрання

відбувалися через систему рад, а на всенародних виборах має місце лише процедура затвердження (легітимації) обранців» [93, с. 181].

Недоліки пропорційної системи, яка застосовувалась під час парламентських кампаній в Україні у 2006 та 2007 роках можуть бути частково компенсовані мажоритарною складовою. Адже, саме мажоритарна система забезпечує регіональне представництво, за неї вибудовується зв'язок між депутатом та виборцями (мешканцями певного округу). Виборець, завдяки можливості голосування за визначеного кандидата, точно знає свого депутата, ідентифікує власного представника у парламенті.

Електоральний «маятник» в Україні, рухаючись між мажоритарною та пропорційною системами, переконливо демонструє залежність політичного та економічного прогресу країни від обраної електоральної моделі.

Як зазначається: «Пропорційний розподіл голосів на парламентських виборах приводить до справедливого представництва, а також забезпечує чітку і відносно стабільну структуру парламенту – у цьому полягають основні переваги пропорційної системи. До того ж пропорційна виборча система дозволяє суспільству ідентифікувати політичну історію кожної партії, її ефективність у створенні коаліцій та результат участі в урядуванні. В умовах парламентсько-президентської моделі пропорційна система формування представницьких органів влади створює проблеми для стабільного функціонування виконавчої влади, бо жодна з політичних сил не може отримати абсолютну більшість голосів (хоча, безумовно, така мета декларується), а отже – нездатна створити однопартійний уряд. Пропорційна система зобов'язує формувати стійкі фракції та коаліції фракцій, які беруть на себе відповідальність за голосування та діяльність уряду й опозиції. Ефективність їх дій можна оцінювати, й кожний виборець здатен раціоналізувати свій вибір, спираючись на політичну історію певної партії чи блоку» [112, с. 160].

Електоральні кампанії (президентську та парламентську) 2019 року називають «електоральною революцією».

Як зазначають Ю. Остапеч та Г. Ільтьо: «Виборчі кампанії проходили в умовах розчарування суспільства в діючій владі, низького рівня підтримки її інститутів, окремих політичних лідерів, провладних політичних сил. Важливим чинником впливу на результат виборів залишилося розмежування серед прихильників європейського курсу України та політичних сил, що декларують відповідне спрямування, та політичних сил, які зорієнтовані на тісну співпрацю з Росією. Також слід зазначити, що парламентські вибори відбулися відразу після виборів президентських (політичні експерти їх називали «третім» туром президентських)...» [76, с. 160].

Але, попри нечувану підтримку В. Зеленського та політичної партії «Слуга народу» на виборах до Верховної Ради України 2019 року про справжню електоральну революцію можна буде говорити лише тоді, коли парламентські електоральні змагання вперше в історії України відбудуться за пропорційною системою з відкритими партійними списками.

Отже, майбутнє демократичного парламентського представництва на пряму пов'язується із вибором між мажоритарною та пропорційною електоральними системами й залежить від цього вибору.

«Електоральний маятник» парламентських виборів, рухаючись від мажоритарної системи 1994-го року (слід зазначити, що останні радянські вибори також відбулись за мажоритарною моделлю у 1990 році) до пропорційної 2006-го й 2007-го років здебільшого «зависав» на гібридній моделі.

Слід враховувати, що в умовах воєнного стану вибори забороняються, тобто термін дії повноважень парламенту, обраного у 2019 році буде найдовшим.

Відзначимо: «З 24 лютого 2022 року в Україні закрили Державний реєстр виборців (ДРВ) на період воєнного стану, щоб зберегти персональні дані громадян та реєстр в цілому. Хоча на підконтрольних Україні територіях дані щодо виборців продовжують збирати відділи ведення реєстру. Після запуску ДРВ цю інформацію потрібно буде ввести в систему та оновити

реєстр. ЦВК надіслала до Верховної Ради пропозиції як вдосконалити законодавство, щоб провести вибори після припинення чи скасування воєнного стану. Зокрема, йдеться про додаткові дільниці в Україні та за кордоном, можливості організовувати вибори в тимчасових спорудах (військових наметах, легких конструкціях тощо). Як один з можливих варіантів – встановити два дні на голосування за кордоном, а також – обмежити спостереження за виборами для людей, що можуть загрожувати національній безпеці» [65].

Виборча кампанія після завершення війни буде найскладнішою не лише з політичної точки зору, але й з організаційної. На думку експертів, основні проблеми із організацією виборчої кампанії після перемоги, полягають у наступному:

- 1) припинення режиму воєнного стану;
- 2) забезпечення безпеки та кібербезпеки;
- 3) відновлення інфраструктури;
- 4) голосування внутрішньо переміщених осіб;
- 5) голосування за кордоном.

Наголосимо: «Чутки про те, що парламент може на день припинити дію воєнного стану для початку виборчої кампанії й на день – для проведення виборів, Айвазовська вважає нонсенсом: «Це не має відношення до права, оскільки виборчий процес – це не один день і навіть не тиждень. І для проведення виборів наприкінці жовтня кампанія має розпочатися в серпні»... Після завершення війни, додає депутат, Україні потрібно буде щонайменше пів року, щоб організувати виборчий процес... з очевидних викликів – знищена інфраструктура для проведення виборів, голосування внутрішньо переміщених осіб (ВПО) і виборців за кордоном та безпековий фактор» [65].

При цьому варто погодитись із наступним: «Вибори проводять і в умовах певних локальних бойових дій. Ізраїль регулярно організовує позачергові та чергові кампанії. Ми повинні бути готові й до повернення стану восьмирічної війни з РФ до 24 лютого минулого року, коли частина територій

країни житиме цивільним життям і потребуватиме законно обраної влади, а частина – військово-цивільних адміністрацій. Різні території України матимуть різні безпекові виклики» [65].

Відповідь на виклики сучасності в умовах парламентсько-президентської форми правління може дати структурований парламент, у якому пропорційно представлено інтереси усіх громадян. А головне – парламент, у якому політична конкуренція конструюється навколо програмових засад та ідеологічних положень партій щодо визначення та реалізації суспільного інтересу. Повною мірою цим вимогам відповідає пропорційна електоральна модель з відкритими партійними списками.

Слід погодитись із думкою К. Жемчужникової, що «Набивши гулі за стільки років на різних виборчих системах, їх постійних змінах та перемішуванні, Україна зрештою прийшла до пропорційної виборчої системи із відкритими списками. Ця виборча система була запроваджена в Україні з моменту набуття чинності Виборчим кодексом 1 січня 2020 року і вже восени була апробована на місцевих виборах. Так, більшість колегіальних органів влади тепер обираються саме таким чином: сільські, селищні та міські ради, якщо кількість виборців у відповідній громаді становить 10 тисяч і більше, районні та обласні ради, а також Верховна Рада Автономної Республіки Крим та Верховна Рада України. Але існує два списки: єдиний і територіальні. Партія формує єдиний список, а потім розподіляє всіх своїх кандидатів (окрім першого, який має гарантоване місце) у територіальні списки. Таким чином залишається позитивний елемент мажоритарної системи – зв'язок кандидата із виборцями певної громади, яку він буде представляти в разі обрання. У той же час значно збільшується вплив виборця. Нова виборча система потребує нового інструменту – виборчого бюлетеня нової форми, де виборець може проголосувати і за партію, і за кандидата від цієї партії. Таким чином виборець фактично отримує вплив на формування партійного списку, підвищуючи шанси стати депутатом того кандидата, який подобається виборцю, а не був з якихось неpubлічних причин включений до списку партійними лідерами» [42].

Саме у відповідності до цієї електоральної моделі мають відбутись наступні парламентські вибори. Лише тоді можна буде говорити про електоральну революцію у політичному представництві в Україні.

### ***Висновки до третього розділу***

На основі проведеного аналізу визначено основні інституційні детермінанти політичного представництва в Україні – партії, парламент та виборчу систему – та їх специфіку у пострадянському суспільстві. Встановлено, що формування партій характеризується протиставленням олігархічних проектів та партій, що виникають із соціальної самоорганізації громадян, із переважанням вертикальних комунікацій і медіатизацією політичних процесів. Партії залишаються ключовим посередником між соціальними групами та владою, однак у перехідних умовах часто відірвані від суспільних інтересів, що підсилює соціальне відчуження.

Щодо парламенту, визначено, що його ефективність як інституту політичного представництва залежить від взаємодії з партіями та масмедіа, раціональних дебатів та вибору оптимальної електоральної моделі. Дилеми парламентаризму включають індивідуалізм vs. колективізм, пропорційне vs. мажоритарне представництво, однопалатність vs. двопалатність. Підвищення інституційної спроможності парламенту потребує деолігархізації партій і медіа та розвитку публічної політики на основі суспільного інтересу.

Щодо виборчої системи, визначено її коливання між мажоритарною, пропорційною та гібридною моделями, що впливало на структуру парламенту, партійне представництво та демократичність процесу. Основні проблеми включають гібридність системи, медіатизацію, персоніфікацію політичних проектів, деідеологізацію кампаній і домінування неформальних інститутів. Обґрунтовано, що впровадження пропорційної системи з відкритими списками є ключовим кроком для модернізації політичного представництва.

Також виокремлено виклики майбутніх виборів після завершення війни: забезпечення безпеки, кібербезпеки, відновлення інфраструктури, організація голосування для внутрішньо переміщених осіб та за кордоном.

## ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні визначено інституційні детермінанти формування системи політичного представництва в Україні. Розкрито сутність процесів комунікативного конструювання політичного представництва, медіатизації політичного представництва, окреслено історичні джерела політичного представництва та охарактеризовано основні етапи формування традиції політичного представництва. У контексті інституційного підходу визначено теоретико-методологічні основи дослідження інституційних детермінант формування системи політичного представництва, конкретизовано політичну комунікацію в умовах представницької демократії, як процес, що розгортається між полюсами чутливості та відчуження, визначено функції масмедіа у системі політичного представництва, охарактеризовано роль політичних партій як інституційної детермінанти політичного представництва та процес їх становлення із соціального хаосу між олігархією та самоорганізацією, розкрито сутність вибору електоральної моделі як детермінанти політичного представництва.

Реалізація мети та виконання поставлених завдань дисертаційного дослідження уможливили формулювання наступних висновків.

1. Визначено теоретико-методологічні основи дослідження інституційних детермінант формування системи політичного представництва. Генеза теорії політичного представництва, яка ґрунтується на філософсько-політичних ідеях епохи античності, знаходить на сучасному етапі вираження у концепції демократичного політичного представництва. Становлення теорії політичного представництва охоплює усі історичні етапи, воно напряду пов'язано із теорією автономності політики (Н. Макіавеллі), теорією суспільного договору, розподілу влади, природних прав людини (Ж.-Ж. Руссо, Дж. Локк, Ш. Монтеск'є, ін.). У теоретичних візіях щодо політичного представництва визначено спільноти, які мають бути репрезентовані у політиці (класи, нації, громадянське суспільство тощо). Демократичну

систему політичного представництва визначали М. Дюверже, Г. Алмонд, Р. Даль, С. Мейнверінг, Дж. Сарторі, А. Лейпгарт, Г. Лінц, Л. Даймонд, С. Верба, Д. Растоу, ін. Окремий напрямок досліджень сутності політичного представництва виражено у теорії груп інтересів (А. Бентлі, Д. Трумен, М. Олсон, ін.). Теоретико-методологічні основи дослідження визначено як сукупність методів (загальнонаукових і спеціальних) і теоретичних підходів (теорія самоорганізації, інституціоналізм). За допомогою системного методу визначено роль інституційних детермінант у формуванні системи політичного представництва, структурно-функціональний метод дозволив дослідити функції інститутів політичного представництва (масмедіа, політичні партії та парламент), а компаративний – здійснити порівняльний аналіз мажоритарної та пропорційної виборчої систем. Окремо слід відзначити теорію самоорганізації, яка обґрунтовує появу певного політичного порядку із соціального «хаосу». Для визначення сутності інституційних детермінант політичного представництва застосовувався інституційний підхід (новий інституціоналізм). Виокремлено теоретико-методологічні напрямки досліджень політичного представництва в Україні: 1) визначення ролі інституту політичних партій у системі політичного представництва (А. Кройтор, Г. Малкіна, О. Фісун, Г. Зеленько, Л. Кормич, А. Мелешевич, ін.); 2) обґрунтування електорального процесу як інституційної детермінанти політичного представництва (Л. Кочубей, Ю. Мацієвський, М. Бучин, Ю. Шайгородський, ін.); 3) роль громадянського суспільства у формуванні демократичної моделі політичного представництва (А. Колодій, Л. Кормич, В. Полохало, А. Романюк, С. Рябов, Ю. Якименко, ін.); 4) комунікативний вимір політичного представництва (Н. Костенко, В. Кулик, Б. Потятинник, ін.); 5) взаємодія між публічною владою та опозицією (О. Батрименко, Л. Кормич, Ю. Левенець, М. Кармазіна, Н. Амелеченко, ін.); 6) роль політичних ідеологій у функціонуванні інститутів політичного представництва (М. Гутор, С. Остюченко, Є. Перегуда, ін.). Визначено дилеми, які сформувались у процесі визначення теоретико-методологічних

основ дослідження політичного представництва: «реальні володарі влади» та «номінальні утримувачі влади», «лідери» та «інститути», «демократичне політичне представництво» та «політичне представництво у суспільствах закритого доступу», «політичне представництво» та «наси́льство», «справедливість» та «рівність».

2. Окреслено історичні джерела політичного представництва, відзначено основні характеристики політичного представництва на різних історичних етапах. Історичні джерела політичного представництва сягають епохи античності, певною мірою вони є відчутними у релігійному та політичному дискурсах середньовіччя, проявляються у теорії суспільного договору та рівних прав громадян, реалізуються у сучасних моделях представницької демократії в якості інституційних детермінант. Формування історичних джерел політичного представництва пов'язується із переходом від кочового способу життя до осілого (зародження міст-полісів та інших типів держав) та промисловою революцією, яка змінила політичну організацію великих соціальних груп. Вже у античних полісах відзначався зв'язок між громадянами та правителями, як у філософських візіях ідеальних держав так і у реальних формах політичного представництва. У процесі формування історичних джерел політичного представництва поступово виникають політичні інститути (партії, вибори, громадські об'єднання, парламент, масмедіа тощо) та розвиваються інституційні детермінанти, які забезпечують легітимність публічної влади. Обґрунтовано, що їх сутність та характеристики відрізняються у традиційному суспільстві, в епоху модерну та постмодерну. На сучасному етапі політична компетентність сприяє усвідомленню та артикуляції у публічній політиці суспільного інтересу, дозволяє відстоювати його за допомогою раціональної аргументації та просувати на рівні публічної влади.

3. Охарактеризовано основні етапи формування традиції політичного представництва. Визначено зв'язок політичного представництва із демократією, обґрунтовано, що поза процесами демократизації суспільства

інституційні детермінанти політичного представництва характеризуються або імітацією, або стагнацією. До основних етапів формування традиції політичного представництва віднесено: 1) «форум» (демократія епохи античності); 2) «сцена» (представництво під час модернізації); 3) «мережа» (постмодерністська спільнота, яка організовується за принципом «різومي»). У добу модернізації «публіка» (громадська думка, масмедіа) критично оцінюють виступи (презентації політичної позиції, ідеологічної доктрини) політичних акторів. Постмодерн характеризується критикою «тиранії більшості» та, як наслідок, кризою репрезентації епохи модерну у цілому (у філософському, мистецькому та соціально-економічному сенсах) та політичного представництва, зокрема. Водночас, у мережевому суспільстві під впливом інформаційної революції та глобалізації значно розширились масштаби участі громадян у формуванні політичного дискурсу. У мережевому суспільстві основним інститутом політичного представництва, яке організується за принципом різومي, виступають масмедіа. Вони спричиняють медіа-скандали та медіатизацію політичного представництва. У процесі медіатизації політики трансформуються інституційні детермінанти політичного представництва – від опозиційної діяльності до політичних партій та парламентів. Масмедіа формують та змінюють громадську думку, визначають порядок денний, впливають на інтерпретації суспільного блага та оцінку діяльності політичних акторів. Інститут масмедіа створює умови не лише для інформування громадян, а й для їх активної інтерактивної участі у процесі ухвалення бюрократією рішень. Роль інституту масмедіа у процесі формування системи політичного представництва під час електоральних кампаній також постійно зростає.

4. Визначено сутність комунікативного конструювання політичного представництва, яке розгортається у горизонтальному та вертикальному вимірах і характеризується віртуалізацією політики, медіатизацією політичного представництва, утворенням представництва на рівні не територіальних, а комунікативних спільнот та поширенням комунікативної

раціональності, яка пов'язана із концепцією деліберативної демократії. Відзначено, що саме під її впливом швидкого розвитку комунікативних мереж в Україні відбувається розвиток політичного представництва як ідеї та феномену суспільних відносин. В умовах становлення інформаційного суспільства представницька демократія реалізується за допомогою мережі вертикальних та горизонтальних комунікацій і функціонує завдяки ним. Обґрунтовано, що комунікативна складова посилюється за двома напрямками: 1) підвищення значущості комунікації у діяльності традиційних інститутів політичного представництва, які постали у процесі модернізації західних суспільств. Комунікативна складова стає визначальною для виборчих змагань, партійної діяльності (як у міжінституційній так і у внутрішньопартійній взаємодії) та невід'ємною складовою діяльності парламентаріїв; 2) посилення впливу інтернет-комунікацій на формування системи політичного представництва. Традиційні масмедіа поступаються місцем соціальним мережам, платформам та месенджерам. Розвиток технологій інтернет-комунікацій уможлиблює відродження ідеї прямої демократії та її подальшу реалізацію у системах електронної демократії та електронного урядування. Аргументовано, що горизонтальні комунікації переважають над вертикальними, а замість ієрархій політичного представництва доби модерну утворюється мережеве суспільство постмодерної епохи. Обґрунтовано, що в умовах пост-правди у комунікативному просторі існує пряма залежність між рівнем відчуження громадян від влади та рівнем їх політичної участі, а отже – у комунікативному вимірі політичного представництва мають бути створені дієві інституційні запобіжники розповсюдженню фейків та медіа-скандалів. Відзначено, що комунікативне конструювання політичного представництва забезпечує публічну репрезентацію інтересів індивідів та спільнот. Водночас, зростає рівень маніпуляцій громадською думкою, підміна реальних проблем та інтересів штучно сконструйованими загрозами з боку медіакратії.

5. Конкретизовано політичну комунікацію в умовах представницької демократії як процес, що розгортається між полюсами чутливості та

відчуження. Визначено, що політична комунікація в умовах представницької демократії розгортається у просторі взаємодії громадян та інститутів політичного представництва між полюсами чутливості та відчуження. Обґрунтовано, що політична комунікація впливає на феномен «фактичного представництва» (уявлення про те, що депутат представляє не окремий округ чи партію, а націю, спільноту у цілому), формуючи у символічному просторі комунікативні спільноти, які потребують політичного представництва. Навпаки, в умовах інформаційного суспільства зменшується вплив теорії географічного представництва, адже доступ до інтернет-комунікацій у сучасних умовах уможлиблюється із будь-якої точки планети та не обмежується державними кордонами. Демократичне політичне представництво набуває справді глобального виміру завдяки формуванню розгалуженої мережі комунікацій. Про це свідчить комунікативна взаємодія онлайн в умовах COVID-19. Відчуженість політичного представництва, яка раніше пов'язувалась із засобами промислового виробництва, у сучасних умовах означає відсутність повноцінного доступу до інформації та комунікативної взаємодії для громадян, окремих соціальних груп та спільнот. Виокремлено функціональний вимір політичної комунікації у процесі формування системи політичного представництва: 1) інтеграція та диференціація індивідуальних та колективних політичних акторів; 2) досягнення консенсусу на основі комунікативної раціональності; 3) обмін суспільно значущою інформацією та її інтерпретаціями, ін. Відзначено небезпеки розвитку політичної комунікації, які сприяють відчуженню влади від громадян: 1) маніпуляції масовою свідомістю та громадською думкою; 2) конструювання штучного порядку денного та утворення псевдо-подій; 3) перетворення процесу політичного представництва на медіа-процес, «медіатизація» політики тощо. Визначено медіа-скандали в Україні, які до початку війни прямо впливали на процес формування політичного представництва: «касетний скандал», «кольчужний скандал», низка медіа-скандалів під час президентської кампанії 2004 р., які призвели до

Помаранчевої революції, медіа-скандали щодо «газового» протистояння між Україною та РФ, «коаліціادي» 2006 р. та 2007–2008 рр., «Харківські угоди», медіа-скандали щодо корупції у публічній владі, які призвели до Революції Гідності (2013-2014 рр.), закриття програми «ШустерLIVE», «видворення з України М. Саакашвілі», «конфлікти між НАБУ та САП», «справа Савченко», низку скандалів у сфері охорони здоров'я, науки та освіти, корупційні скандали з 2014 по 2019 роки (у 2019 році це скандал в «Укроборонпромі») тощо.

6. Визначено функції масмедіа у системі політичного представництва. Обґрунтовано трансформації таких функцій масмедіа, як інформаційна, критична, просвітницька, комунікативна, мобілізаційна, функція соціалізації тощо процесами інформатизації, медіатизації та глобалізації. Визначено, що однією із головних функцій масмедіа у процесі медіатизації політичного представництва є формування громадської думки (глобалізованої та віртуалізованої). Медіатизація політичного представництва характеризує перехід від формування громадської думки за допомогою медіа в індустріальному суспільстві до організації політичного представництва в епоху постіндустріалізму. Складовими медіатизації є розширення сфери публічності, зростання швидкості поширення інформації, плюралізація засобів інформації, урізноманітнення джерел політичної інформації тощо. Джерелом тоталітаризму у сучасних умовах виступає встановлення контролю держави над медіа та формування медіакратії. Саме тому було виокремлено та досліджено функцію масмедіа щодо формування інститутів демократичного політичного представництва, які під впливом медіатизації діють на основі критеріїв формату та рейтингу: формат преси (друкованих медіа) передбачав аналітичні статті, раціональну аргументацію, а епоха телебачення та інтернет-комунікацій перетворила процес формування політичного представництва на низку медіа-скандалів. Окремо визначено функцію масмедіа щодо артикуляції інтересів громадян; аргументовано, що ринок медіа стає усе більш фрагментованим, а суспільство усе менш консолідованим. У контексті

артикуляції інтересів у мережевому суспільстві наголос зроблено на технології відеоблогінгу, яка завдяки інтерактивності, доступності та сумісності із іншими видами інтернет-комунікації має значний потенціал у процесі формування системи політичного представництва. Політичні лідери не потребують інституційних посередників для комунікації із громадянами, звертаючись до них за допомогою блогів.

7. Охарактеризовано роль політичних партій як інституційної детермінанти політичного представництва та процес їх становлення із «соціального хаосу» на основі самоорганізації. Визначено розвиток інституту політичних партій між пострадянською олігархією та демократичною самоорганізацією суспільства та окремих груп і спільнот. Сформульовано дилему партійного представництва: штучне конструювання політичних партій (олігархічних партійних проектів) за допомогою медіа-скандалів та політичних шоу у масмедіа vs. партії, які утворюються із «соціального хаосу» на основі соціальної самоорганізації громадян та подальшої інституціоналізації у вигляді руху «знизу». Відповідно, як у взаємодії між партіями та громадянами так і внутрішньопартійній взаємодії переважають вертикальні комунікації від партійної олігархії за допомогою медіакратії до суспільства, а не горизонтальні. Окреслено етапи альтернативного олігархічному процесу формування політичних партій на основі самоорганізації груп та спільнот: визначення реальної структури українського суспільства та її врахування у партійному будівництві, інституціоналізація політичних партій на основі захисту суспільного інтересу та виокремлення партикулярних інтересів кожної соціальної верстви, політичні дебати між різними партіями задля визначення суспільного інтересу та напрямків подальшої його реалізації з урахуванням інтересів окремих груп. Наголос зроблено на прикладах самоорганізації українського суспільства – від подій 2004 року («Помаранчева революція») та 2013-2014 років («Революція Гідності») до спротиву широкомасштабному російському збройному вторгненню. Партії, як інститут політичного представництва

характеризуються формуванням партійної олігархії, персоналізацією, використанням комунікативних технологій під час електоральних змагань та, водночас, низьким рівнем активності у міжвиборчий період, недостатньою увагою до розбудови осередків тощо. Визначено, що партії як інститут політичного представництва діють відповідно до інтересів олігархії, бюрократії та медіакратії. У перехідних суспільствах партії у переважній більшості постають як штучні утворення, відірвані від суспільних інтересів, що посилює соціальне відчуження. Замість принципу самоорганізації у партійній діяльності превалюють технології штучного конструювання реальності (медіа-скандали, медіаполітичні технології, шоу). Визначено розвиток громадянського суспільства, яке є плавильним котлом політичного представництва на основі самоорганізації, в якості інструмента подолання олігархізації.

8. Досліджено парламент як інституційну детермінанту політичного представництва. Саме у парламентаризмі найбільшою мірою виражається принцип делегування та представництва різних соціальних груп з метою вироблення політики реалізації суспільного інтересу. Визначено, що взаємодія між парламентом, партіями та масмедіа формує публічний вимір політичного представництва в Україні, а умовою розвитку парламентаризму є запровадження раціональних парламентських дебатів. Обґрунтовано, що підвищення інституційної спроможності парламенту повною мірою залежить від вибору між мажоритарною та пропорційною електоральними системами. За допомогою методу раціональної реконструкції визначено дилеми парламентаризму: 1) дилема раціонального електорального вибору громадян та пошуку оптимальної моделі політичного представництва; 2) дилема «індивідуалізм vs колективізм», яка у сучасних умовах постає у вигляді протиставлення лібералізму та комунітаризму; 3) дилема вибору між пропорційною та мажоритарною електоральними системами; 4) дилема вибору між однопалатним та двопалатним парламентом (бікамералізм), як пошуку балансу між публічною владою та громадянським суспільством.

Визначено, що Верховна рада України у системі політичного представництва має перетворитись на простір раціональних дебатів між фракціями щодо визначення сутності суспільного інтересу та оптимальних шляхів його досягнення.

9. Конкретизовано вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанту політичного представництва. Відзначено, що в Україні виборча система коливалась між мажоритарною (представництво депутатів від виборчих округів) та пропорційною (принцип партійного представництва) системами як на загальнонаціональному так і на місцевому рівнях. Визначено зв'язок між політичним та народним представництвом, аргументовано, що електоральна система є інституційною детермінантою політичного представництва: в Україні відбулись 23 загальнонаціональні виборчі кампанії (7 президентських, з них 1 дострокова, одна – позачергова), 8 парламентських (з них 4 дострокових) та 8 місцевих). При цьому, «електоральний маятник», який розпочав рух з суто мажоритарної системи (1994 рік), зрештою дійшов до гібридної моделі, яка поєднала недоліки як мажоритарної, так і пропорційної (за якою відбулись вибори 2006 та 2007 років) моделей. Гібридна електоральна модель утворила гібридну модель політичного представництва, яка не дозволяє структурувати парламент та місцеві ради на основі партійних ідеологій та фракційного бачення суспільного інтересу, ані забезпечити адекватне демократичне регіональне представництво. У контексті вибору між пропорційною та мажоритарною електоральною моделями інтерпретовано політичне представництво як кредит довіри від громадян (виборців) до депутатів. Виокремлено та досліджено наступні основні проблеми електорального процесу в Україні: 1) «гібридність» виборчої системи (поєднання недоліків мажоритарної та пропорційної систем); 2) медіатизацію електоральних кампаній та медіа-скандали як один із визначальних чинників електорального вибору громадян; 3) персоніфікацію політичних проектів та підвищення ролі партійних лідерів у електоральному процесі; 4) деідеологізацію виборчих змагань,

централізацію виборчих кампаній з боку керівництва партій на національному та місцевому рівнях. Обґрунтовано, що подальша модернізація виборчої системи задля становлення демократичного повноцінного політичного представництва в Україні передбачає впровадження пропорційної виборчої моделі з відкритими списками. Навпаки, повернення до мажоритарної моделі є паттерном демодернізації політичного представництва. Після завершення війни Україну очікують найскладніші вибори в історії, як з організаційної та безпекової так і з політичної й ідеологічної точок зору. Виокремлено та досліджено наступні виклики: - механізми, можливості та загрози припинення режиму воєнного стану; - необхідність забезпечення безпеки під час організації агітації та голосування; - відновлення інфраструктури; - голосування внутрішньо переміщених осіб; - голосування за кордоном тощо.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Амельченко Н. А. Політичне відчуження в умовах представницької демократії. *Наукові записки НаУКМА. Політичні науки*. 2015. Т. 173. С. 12-16. URI: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp\\_2015\\_173\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAp_2015_173_5).
2. Анісімович-Шевчук О. 3. Політична комунікація як системоутворюючий фактор політичного життя суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук. 23.00.02 Львів, 2010. 17 с.
3. Антонов О. В. Влада – постмодерністське бачення. *Наукове пізнання: методологія та технологія*. 2014. № 1(32). С. 11-16. URI: [http://np.pdpu.od.ua/1\\_2014/1\\_2014.pdf](http://np.pdpu.od.ua/1_2014/1_2014.pdf)
4. Арндт Г. Становище людини / Пер. з англ. Марія Зубрицька. Видавництво «Літопис», Львів: Видавництво «Літопис», 1999. URL: [https://shron1.chtyvo.org.ua/Arendt\\_Hanna/Stnovysche\\_liudyny.pdf](https://shron1.chtyvo.org.ua/Arendt_Hanna/Stnovysche_liudyny.pdf)
5. Арістотель. Політика / Пер. з давньогр. та передм. О. Кислюка. К.: Основи, 2000. 239 с.
6. Бедрак Н. М. Партії як інститут політичного представництва. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. праць*. 2014. Вип. 52. С. 274-281. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/aa970624-cc94-4397-9f91-b5f75ed8e516/content>
7. Бедрак Н.М. Комунікативний вимір політичного представництва. *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр.* 2014. Вип. 53. С. 173-183.
8. Бедрак Н.М. Політичне представництво як комунікація між суспільством та владою. *Чорноморські політичні слухання: матеріали третьої науково-практичної конференції* (м. Одеса, 12-13 грудня 2014 р.) Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2014. С. 6-8. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d8491b1f-70f9-42d8-9439-f86cb354ed76/content>
9. Бедрак Н.М. Політичне представництво: легітимність через комунікацію. *Гуманітарний дискурс: політика, управління, влада: колективна*

- монографія* / За заг. ред. О.А. Івакіна, І.В. Шамши, Д.В. Яковлева. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2015. С. 313-325. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/741193b8-2986-43a8-8688-c477b183ba01/content>
10. Бедрак Н.М. Роль політичного представництва в сучасних політичних системах. 2014. *Перспективи*. № 2(60). С. 15-16.
  11. Биковець В. Лобізм в системі представництва інтересів. *Політичний менеджмент*. 2006. № 5. С. 44-52. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/9653/04-Bukovets.pdf?sequence=1>
  12. Бодріяр Ж. Симулякри і симуляція / Пер. з фр. Володимир Ховхун. Київ: Основи, 2004. 230 с.
  13. Брюбейкер Р. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Переклад з англ. О. Рябова. Львів: Кальварія, 2006. 280 с.
  14. В Одесі та області очікуються масові перейменування вулиць. *Депо.Одеса*. 4 листопада 2015 року. URL: <https://odesa.depo.ua/ukr/odesa/v-odesi-ta-oblasti-ochikuyutsya-masovi-pereymenuvannya-nazv-04112015082300>
  15. Вагіна О. Змішана виборча система: світовий досвід застосування. *Вибори та демократія*. 2011. № 1. С. 29–37.
  16. Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика. / Пер. з нім., післямова та коментарі О. Погорілого. Київ, 1998. 534 с.
  17. Вибори народних депутатів України. *Офіційний веб-сайт Центральної виборчої комісії*. URL: [https://www.cvk.gov.ua/vibory\\_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html](https://www.cvk.gov.ua/vibory_category/vibori-narodnih-deputativ-ukraini.html)
  18. Виговський Д. Моделі захисту групових інтересів та їх розвиток в Україні. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку* : збірник наукових праць. 2011. Випуск 23. С. 71–76. URI: <https://ena.lpnu.ua:8443/server/api/core/bitstreams/eafa6e93-29fb-4029-aa27-88d390f5eb2d/content>

19. Вінникова Н. А. Дисфункціональність сучасних партійних систем як форм політичного представництва. *Сучасне суспільство*. 2018. Вип. 2. С. 37-53. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc\\_2018\\_2\\_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2018_2_5)
20. Вітман К. М., Кормич А. І. Відеоблоги як інноваційний засіб політичної комунікації. *Актуальні проблеми політики* : зб. наук. пр. 2021. Вип. 68. С. 52-57. URI: [http://app.nuoua.od.ua/archive/68\\_2021/10.pdf](http://app.nuoua.od.ua/archive/68_2021/10.pdf)
21. Воробйов В. А. Політичне представництво: протиріччя, загрози, експектації. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 190–193. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973-39f36f80c524/content>
22. Воробйов В. А. Політичне представництво: раціональність vs популізм. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 24 травня 2021 р.). Т. 2. Одеса, «Гельветика», 2021. С. 486 – 488.
23. Воробйов В. А. Функції мас-медіа у системі політичного представництва. *Трансформація політичних процесів у XXI столітті, IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23- 24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А. Є. та ін., Київ, 2019. С. 46-51. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f26b92a9-a230-4ce7-bbba-5e3ee9b1b0ca/content>
24. Воробйов В.А. Політична комунікація в умовах представницької демократії: між чутливістю та відчуженням. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН

- України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ–Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 60-64.
25. Воробйов В. А. Політичне представництво із соціального хаосу: партії між олігархією та самоорганізацією. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 88-92. URI: [http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33\\_2021/16.pdf](http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33_2021/16.pdf)
26. Воробйов В. А. Інституційні детермінанти політичного представництва: партії, парламент, масмедіа. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 55-60. URI: [http://app.nuoua.od.ua/archive/69\\_2022/8.pdf](http://app.nuoua.od.ua/archive/69_2022/8.pdf)
27. Воробйов В. А. «Електоральний маятник». Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта парламентського представництва, *Політикус: науковий журнал*. 2022. № 1. С. 34-38. URI: [http://politicus.od.ua/1\\_2022/5.pdf](http://politicus.od.ua/1_2022/5.pdf)
28. Воробйов В.А. Роль комунікації у політичному процесі. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.)*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 45-48.
29. Габермас Ю. Залучення іншого : Студії з політичної теорії / Пер. з нім А. Дахній; наук ред. Б. Поляруш. Львів : Астролябія, 2006. 416 с.
30. Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії «громадянське суспільство» Львів: Літопис, 2000. 320 с.
31. Гаск Ф.А. Істинний смисл демократичного ідеалу. Демократія: Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 432-434.
32. Гоббс Т. Левіафан. Пер. з англ. Київ: Дух і Літера, 2000. 606 с.
33. Годний С. П. Лобізм як форма політичної комунікації. *Матеріали XLV Науково-технічної конференції ВНТУ (Вінниця, 23-24 березня 2016 р.)*. 2016. URL: <http://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2016/paper/view/275>

34. Грицак Я. Конструювання національного міста: випадок Львова. *Zbruc*. 5 травня 2022 року. URL: <https://zbruc.eu/node/111981>
35. Дешко Т. Проблеми соціально-політичного представництва. Наукові записки НаУКМА : Політичні науки. 2004. Т. 31. С. 33-37. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/items/8d1f8120-4bb5-433e-8698-71883c3ea6e6>
36. Для реального представництва інтересів громадян необхідне реформування законодавства про політичні партії. *Інститут «Республіка»*. URL: <https://inrespublica.org.ua/bez-kategoriyi-uk/dlya-realnogo-predstavnytstva-interesiv-gromadyan-neobhidne-reformuvannya-zakonodavstva-pro-politychni-partiyyi-eksperty.html/>
37. Древаль Ю. Д. Радянська модель політичного представництва. *Державне будівництво*. 2012. № 2. С. 3-9. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu\\_2012\\_2\\_3](http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2012_2_3)
38. Дубас В. Європейські стандарти сучасного парламентаризму (за позиціями Європейської комісії «За демократію через право». *Український часопис конституційного права*. 2019. № 2. С. 60-73. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2019/evropeiski-standarty-suchasnoho-parlamentaryzmu-pozytsiiamy-evropeiskoi-komisii/>
39. Енциклопедія постмодернізму / За ред. Ч. Е. Вінквіста та В. Е. Тейлора. Пер. з англ. В. Шовкуна; наук. ред. О. Шевченко. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 504 с.
40. Ерман Г. Дебати, які змінили історію. *BBC News Україна*. 5 квітня 2019. URI: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-47820637>
41. Ефективні партії для представництва громадян: Зелена книга. Київ: ГО «Центр UA», 2019. 31 с. URI: <https://centreua.org/wp-content/uploads/2021/07/Zelena-knyga.pdf>
42. Жемчужникова К. Історія виборів: виборчі системи в Україні. *Опора*. 22 лютого 2021 року. URL: <https://www.oporaua.org/vybory/istoriia-viboriv-viborchy-sistemi-v-ukrayini-22821>

43. Заяць Н.В. Конституційно-правовий інститут народного представництва та його роль у демократизації суспільства. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Випуск 83 (Частина II). С. 130 – 138. URI: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/10822/5%20-%20Zayac.pdf?sequence=1>
44. Іраклієнко А. І. Бікамералізм в умовах формування конституційної демократії : дис. ... д-ра філософії: спец. 081 - Право. Київ, 2021. 212 с.
45. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях: Монографія. Київ; Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2003. 520 с.
46. Кебуладзе В. Чи має марксист підозрювати сам себе? *Український тиждень*. 4 травня 2018 року. URI: <https://tyzhden.ua/chy-maie-marksyst-pidozriuvaty-sam-sebe/>
47. Клячин А.К. Специфіка утвердження цінностей суспільства постмодерну у сучасній Україні (політологічний аспект). *Науково-теоретичний альманах «Грані»*. 2000. № 4 (12). С. 121-124. URI: <https://grani.org.ua/index.php/journal/issue/view/14/13>
48. Кобець Р.П. Публічне та приватне в політичному дискурсі сучасної України. Є. Бистрицький, С. Пролєєв, О. Білий, С. Лозниця, Р. Зимовець, Р. Кобець *Національна ідентичність і громадянське суспільство*. Київ: Дух і Літера. 2015. С. 353–432.
49. Колодій А.Ф. Визначення критеріїв та вимірювання демократичності врядування в Україні. *Реформування системи державного управління та державної служби: теорія і практика*: матер. наук.-практ. конф. за між нар. уч. (22 жовтня 2010 р.): пленарне засідання. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2010. С. 29-55. URI: <https://politicalstudies.com/?p=675>
50. Кормич Л.І. Безпековий аспект державної інформаційної політики: виклики і загрози для України. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень*: у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ.

конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 151-153.

51. Кормич Л. І., Кормич А. І. Специфіка виборчого процесу та особливості формування електорального простору сучасної України. *Актуальні проблеми політики*. 2013. Вип. 48. С. 23-29.

52. Кормич Л.І., Шелест Д.С. Громадські об'єднання та політичні партії сучасної України. Київ: АВРІО, 2004. 177 с.

53. Кройтор А., Яковлев Д., Алексенцева-Тімченко К. «Апостоли» індоктринації: ідеологічні особливості репрезентації релігійного вибору у системі середньої освіти (на основі аналізу інтерв'ю експертів). *Ідеологія і політика*. 2019. №2 (13). С. 127-146. URI: [https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/\\_\\_\\_\\_UKR.%201.7.%20Kroitor%20et%20al.%20%20FI N.pdf](https://www.ideopol.org/wp-content/uploads/2019/12/____UKR.%201.7.%20Kroitor%20et%20al.%20%20FI N.pdf)

54. Кройтор А.В. Роль, місце та функції політичних партій у процесі формування паритетної демократії. *Актуальні проблеми політики*. 2012. Вип. 47. С.108-113. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c9c059a2-4df2-4396-9d8e-1de28c834d6f/content>

55. Крук Н.В. Інформаційна відкритість влади як принцип діяльності органів державної влади: автореф. дис. ... канд. політ. наук. 23.00.02. Одеса, 2014. 18 с.

56. Куценко О. Д. Діяльнісно-структурний потенціал трансформаційного процесу: до розробки концепції класоутворення: автореф. дис. ... д-ра соціолог. наук : 22.00.01. Харків, 2001. 36 с.

57. Ларченко М. Принцип представництва в парламенті України в контексті європейської парламентської традиції. *Право і суспільство*. 2021. № 4. С. 20-28. URL: [http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4\\_2021/5.pdf](http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2021/4_2021/5.pdf)

58. Лібералізм [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наукове товариство ім. В'ячеслава Липинського. Київ: Смолоскип, 2002. 1122 с.

59. Локк Дж. Цілі політичного суспільства та врядування. Лібералізм [Текст]: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий; Наукове товариство ім. В'ячеслава Липинського. Київ: Смолоскип, 2002. С. 621-625.
60. Луман Н. Реальність мас-медіа / За ред. Іванова В. та Мінакова М. Київ: ЦВП, 2010. 158 с. URL: [https://www.aup.com.ua/uploads/luman\\_web.pdf](https://www.aup.com.ua/uploads/luman_web.pdf)
61. Мак'явеллі Н. Флорентійські хроніки; Державець / Пер. з іт. А. Перепаді. Харків: Фоліо, 2007. 511 с.
62. Малявін Є. В. Основні концепції представництва інтересів у політичному процесі. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2016. Вип. 29. С.123-127. URI: [https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff\\_pol/visnuk/visnuk\\_2016\\_29.pdf](https://philosophy.karazin.ua/ua/kafedra/staff_pol/visnuk/visnuk_2016_29.pdf)
63. Маркс К., Енгельс Ф. З ранніх творів. Вид. 2-е. Київ: Політвидав України, 1984. 595 с.
64. Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест комуністичної партії. *Спільне: журнал соціальної критики*. URL: <https://commons.com.ua/uk/manifest-komunistichnoyi-partiyi/>
65. Матола В. Післявоєнні парламентські вибори: як до них готуються влада і громадськість. *Суспільне новини*. 17 травня 2023 року. URL: <https://suspilne.media/477739-pislavoenni-parlamentski-vibori-ak-do-nih-gotuutsa-vlada-i-gromadskist/>
66. Медяник В. А. Політичне представництво у функціонуванні державного механізму в перехідних суспільствах: автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Дніпропетровськ, 2012. 19 с.
67. Михальченко Н. И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? Київ: Інститут соціології. НАНУ, 2001. 440 с.
68. Мілль Дж. Інтереси і представництво. *Демократія: Антологія* / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 408-416.
69. Мілль Дж. С. Представницьке врядування. *Демократія: Антологія*. Київ: Смолоскип, 2005. С. 417-431

70. Молодцов О. В. Сутність політичної мережі як моделі представництва та реалізації інтересів суб'єктів територіального розвитку. *Державне управління: теорія та практика: електрон. наук. фах. вид.* 2006. № 1. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2006-1/txts/POLITICHNI/06movstr.pdf>.
71. Монтеск'є Ш.-Л. Про розподіл влади. *Демократія: Антологія* / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 373-376.
72. Навряд чи Рада скасує перехід на пропорційну систему на наступній сесії – Арахамія. *Українська правда*. 2021. 21 грудня. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/21/7318181/>
73. Ніколенко Г. Концепція «відкритого» суспільства в сучасних суспільних теоріях. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2020. Випуск 30. С. 102–108. URL: [http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30\\_2020/16.pdf](http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/30_2020/16.pdf)
74. Норт Д., Волліс Дж., Вайнгест Б. Насильство та суспільні порядки. Основні чинники, які вплинули на хід історії. Київ: Наш формат, 2017. 352 с.
75. Одарченко К. Інституційна взаємодія задля суспільного розвитку: місія політичних партій. *Politicus: науковий журнал* 2021. Вип.3. С.69-74. URL: [http://politicus.od.ua/3\\_2021/11.pdf](http://politicus.od.ua/3_2021/11.pdf)
76. Остапець Ю., Ільтьо Г. Вплив президентських і парламентських виборів 2019 року на акторний склад та конфігурацію партійної системи України. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2019. Випуск 26. С. 159–169. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/35992/1/Вплив%20виборів%202019%20року%20на%20конфігурацію%20партійної%20системи%20України.pdf>
77. Партійна система України після 2019 року: особливості та перспективи розвитку / Ю.Якименко, В.Замятін, А.Биченко, М.Міщенко, О.Розумний, А.Стецьків. Київ: Центр Разумкова, 2020. 104 с.

78. Петтіт Ф. Конституціоналізм і демократичне опротестування. Демократія: Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 435-466.
79. Печенка Я. Парламент як форма соціально-політичного представництва інтересів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія.* 2013. Т. 21, вип. 23(4). С. 58-63. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp\\_2013\\_21\\_23\(4\)\\_11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23(4)_11).
80. Пивоваров С., Коберник К. 63 роки тому в США пройшли перші теледебати кандидатів у президенти Ніксона і Кеннеді. Тоді ж усі зрозуміли – зовнішність має значення, а гарний костюм може змінити майбутнє країни. *Бабель.* 26 вересня 2023 року. URI: <https://babel.ua/texts/98868-63-roki-tomu-v-ssha-proyshli-pershi-teledebati-kandidativ-u-prezidenti-niksona-i-kennedi-todi-zh-usi-zrozumili-zovnishnist-maye-znachennya-a-garniy-kostyum-mozhe-zminiti-maybutnye-krajini>
81. Пітерс Дж. Д. Слова на вітрі: історія ідей комунікації / Пер. з англ. А. Іщенко. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2004. 302 с.
82. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с. URI: <http://litopys.org.ua/plato/plat.htm>
83. Політична наука в Україні. 1991-2016: у 2 т. Т. 2. Теоретико-методологічні засади і концептуальні підсумки вітчизняних досліджень / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. досліджень ім. І.Ф. Кураса. Київ: Парлам. вид-во, 2016. 704 с.
84. Політичні партії очима виборців: як створити передумови ефективного представництва. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 12 липня 2021 року. URL: <https://dif.org.ua/article/politichni-partii-ochima-vibortsiv-yak-stvoriti-peredumovi-efektivnogo-predstavnitstva>
85. Попович М. Модерн і постмодерн : філософія і політика. *Дух і літера.* 2002. № 9-10. С. 467-490. URI: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/cf0cf971-4553-4041-af0e-51b393cc369b/content>

86. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги / Пер. з англ. О. Коваленко. Київ : Основи, 1994. 444 с.
87. Рассел Б. Історія західної філософії. Київ, 1995. 759 с.
88. Рибачук О. Конспекти Януковича. До чого призведе повернення до мажоритарної системи. *Новое время*. 2021. 23 грудня. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/sluga-narodu-vibori-chim-pogana-mazhoritarka-novini-ukrajini-50203854.html>
89. Рівний доступ до політики. Зелена книга: Центр UA. 157 с. URL: <https://centreua.org/rivnyy-dostup-do-polityky/>
90. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України і виконавчого комітету Вінницької міської ради щодо офіційного тлумачення положень статей 38, 78 Конституції України, статей 1, 10, 12, частини другої статті 49 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» (справа про сумісництво посад народного депутата України і міського голови) від 6 липня 1999 року № 7-рп/1999. Веб-сайт Верховної Ради України. URI: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-99#Text>
91. Розанвалон П. Демократична легітимність. Безсторонність, рефлексивність, наближеність / Пер. з франц. Є. Марічева. Київ: Вид. дім. Києво-Могилянська академія, 2009. 286 с.
92. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду, або принципи політичного права / Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ: Port-Royal, 2001. 349 с.
93. Савченко І., Осаволук А., Прокопчук Д. До пошуків оптимальної виборчої системи: відкриті списки. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2010. Вип. 6. С. 176-185. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend\\_2010\\_6\\_22](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2010_6_22)
94. Сарторі Дж. Основи теорії демократії: народ і врядування. Демократія: Антологія. Київ: Смолоскип, 2005. С. 25–40.
95. Свенціцька О. Війна пам'ятників в Одесі. *BBC UKRAINIAN.COM*. 25 червня 2007 р. URL:

[https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2007/06/printable/070625\\_odesa\\_monuments\\_it](https://www.bbc.com/ukrainian/domestic/story/2007/06/printable/070625_odesa_monuments_it)

96. Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки. Київ, 1997. 838 с.
97. Селіверстова Г.С. Хаос як предмет соціальної філософії : дис. ... докт. філософії : 033. Одеса, 2020. 207 с.
98. Селігман А. Б. Ідея громадянського суспільства / Пер. з англ. О. Камінського. Київ, 2000. 248 с.
99. Сергієнко Ю. Повернення до мажоритарки не буде: у «Євросолідарності» нагадали «слугам» про обіцянку Зеленського. *Obozrevatel*. 2021. 20 грудня. URL: <https://news.obozrevatel.com/ukr/politics/povernennya-do-mazhoritarki-ne-bude-u-evrosolidarnosti-nagadali-slugam-pro-obitsyanku-zelenskogo.htm>
100. Ставлення українців до політичних партій і джерел їх фінансування. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. 21 грудня 2015. URL: <https://dif.org.ua/article/stavlennya-ukraintsiv-do-politichnikh-partiy-i-dzherel-ikh-finansuvannya>
101. Тищенко Ю., Байор П., Товт М., Горобчишина С. Моделі політичної комунікації: політичні партії та громадянське суспільство. Київ: Агентство «Україна», 2010. 148 с.  
URL: [https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Modeli\\_politychnoi\\_komunikatsii\\_politychni\\_partii\\_ta\\_hromadianske\\_suspilstvo.pdf?PHPSESSID=ovn6c2i4g7jivgrrq1bb0ptui7](https://shron2.chtyvo.org.ua/Zbirka/Modeli_politychnoi_komunikatsii_politychni_partii_ta_hromadianske_suspilstvo.pdf?PHPSESSID=ovn6c2i4g7jivgrrq1bb0ptui7)
102. Токвіль А. Тиранія більшості. *Демократія: Антологія* / Упоряд. О. Проценко. Київ: Смолоскип, 2005. С. 397-407.
103. Токовенко О. Раціональна реконструкція як метод політологічного дослідження. *Освіта регіону: політологія, психологія комунікації*. 2008. № 1-2. URL: <https://social-science.uu.edu.ua/article/7>
104. Трегуб Г. Мішель Маффесолі: «Різноманіття та коріння – два слова, що описують постмодернізм». *Український тиждень*. 22 грудня 2018 року. URL:

<https://tyzhden.ua/mishel-maffesoli-riznomanittia-ta-korinnia-dva-slova-shcho-opysuiut-postmodernizm/>

105. Тягло О. В. Теорія і практика демократичної держави: рефлексії Карла Поппера. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 117-131. URI: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs\\_2009\\_3\\_18](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_2009_3_18)
106. Удод О., Юрій М. Теорія відчуження Карла Маркса і класова боротьба на сучасному етапі. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: : Історія, міжнародні відносини*. 2014. - Вип. 13. С. 201-206. URI: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues\\_2014\\_13\\_20](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ues_2014_13_20).
107. Філатов Б. Неоконсервативні та патріотичні політичні сили: специфіка інституційної трансформації. *Politicus: науковий журнал*. 2017. Вип. 5. С. 122-126. URL: [http://www.politicus.od.ua/5\\_2017/5\\_2017.pdf](http://www.politicus.od.ua/5_2017/5_2017.pdf)
108. Чабанна М. В. Довіра до політичних інститутів: передумови та наслідки для демократії. *Магістеріум. Політичні студії*. 2014. Вип. 58. С. 8-14. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium\\_p\\_2014\\_58\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Magisterium_p_2014_58_4)
109. Шевченко Г. М. «Відчуження» як категорія марксистської філософської системи. *Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-економічна стратегія розвитку в умовах євроінтеграційних процесів: аспекти сталості та безпеки» до 15-річчя фінансово-економічного факультету (5-6 листопада 2014 року): збірник матеріалів конференції. Частина 2*. С. 126-128. URI: <https://stu.cn.ua/wp-content/uploads/2021/04/fef14-2.pdf#page=127>
110. Шнаппер Д. Спільнота громадян. Про модерну концепцію нації / Пер. з французької Р. В. Мардера. Харків: Фоліо, 2007. 223 с.
111. Ягодзінський С. Віртуальність і різномність: буття на перехресті. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія*. 2018. Том 28 № 2. С. 37-40. DOI: <https://doi.org/10.18372/2412-2157.28.13369>
112. Яковлев Д. В. Вибір: пропорційна чи мажоритарна електоральна модель? *Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Др'омін*. Одеса: Фенікс, 2014. Т. 2. С. 160–162.

113. Яковлев Д. В. Опоненти демократії: роль «партії влади» та медіакратії у пострадянській політиці. *Молодий вчений*. 2014. №12 (9). С. 198 – 201. URI: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv\\_2014\\_9\\_49](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2014_9_49).
114. Яковлев Д. В. Політична інтеракція у сучасній Україні: особливості та складові: автореф. дис. ... д-ра політ. наук : 23.00.02. Одеса, 2009. 30 с.
115. Яковлев Д. В. Раціоналізація політичної взаємодії: ретроспектива і перспектива. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Політологія*. 2010. Вип. 112. С. 24-27.
116. Яковлев Д. Дискурс вітчизняних медіа щодо країн Балтії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 26. С. 82-87. URL: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i26.910>
117. Яковлев М. В., Гуменюк О. Г. Картина суспільно-політичних перетворень у постсоціалістичних країнах згідно з індексами демократизації. *Магістеріум. Політичні студії*. 2012. Вип. 46. С. 42-46.
118. Яковлев М. В., Купка О. В. Метамодерн, пост-постмодерн і світоглядні орієнтири постінформаційного суспільства. *Worldview explications of modernism and postmodernism : Scientific monograph*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. Р. 287-302. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/373/10257/21379-1>
119. Яковлев М.В. Дослідження концептогенезу і змін політичної концептосфери в часи повномасштабної війни. *International scientific conference «History, political science, philosophy, and sociology: development trends in the 21st century» : conference proceedings (September 6–7, 2023, Wloclawek, the Republic of Poland)*. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. Р. 28-31. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-343-9-7>.
120. Яковлев М. В. Способи маркування ідеологічних позицій у визначеннях. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 30. С.108-112. URL: [http://apfs.nuoua.od.ua/archive/30\\_2021/20.pdf](http://apfs.nuoua.od.ua/archive/30_2021/20.pdf)

121. Яковлева Л. Від соціального порядку до публічної влади: організаційні інституційні та комунікативні засади легітимності. *Politicus: науковий журнал*. 2019. Вип. 4. С. 10-16. URI: [http://politicus.od.ua/4\\_2019/2.pdf](http://politicus.od.ua/4_2019/2.pdf)
122. Яковлева Л. І. «Дамоклів меч» влади: чинники легітимності в античних Афінах. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2018. № 2. С. 40-45. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI\\_soc\\_2018\\_2\\_9](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKPI_soc_2018_2_9).
123. Alesina A., Fuchs-Schündeln N. Goodbye Lenin (or Not?): The Effect of Communism on People's Preferences. *American Economic Review*. 2007. Vol. 97 (4). P. 1507-1528. DOI: 10.1257/aer.97.4.1507
124. Andeweg R. B., Thomassen J. J. Modes of political representation: Toward a new typology. *Legislative Studies Quarterly*. 2005. 30 (4). С. 507-528. URL: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=bdbefbbf8890f90fe69eed5909889b8f9b678067>
125. Ankersmit F. R. Political representation. Stanford: Stanford University Press, 2002. 280 p.
126. Bellamy R., Castiglione D. Three models of democracy, political community and representation in the EU. *Journal of European Public Policy*. 2013. Vol. 20(2). P. 206-223. DOI: 10.1080/13501763.2013.746118
127. Dahl R. A. Polyarchy: Participation and opposition. Yale university press, 1972. 272 p.
128. Dalton R. J., Farrell D. M., McAllister I. The dynamics of political representation. M. Rosema, B. Deters, & K. Aarts (Eds.) *How Democracy Works: Political Representation and Policy Congruence in Modern Societies: Essays in Honour of Jacques Thomassen*. Amsterdam: Pallas Publications – Amsterdam University Press, 2011. P. 21-38.
129. Deleuze G, Guattari F. Rhizome. Paris: Éditions de Minuit, 1976. 74 p.
130. Diamond L., Gunther R. (eds). Political parties and democracy. Baltimore-London: Johns Hopkins University Press, 2001. 392 c.

131. Dovi S. Hanna Pitkin, the concept of representation. *The Oxford Handbook of Classics in Contemporary Political Theory*. 2015. URI: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198717133.013.24>
132. Kroytor A. V., Yakovlev D. V. Post-election situation in Ukraine: changing faces or ideological transformations? *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development : collective monograph / A. V. Kroytor, D. V. Yakovlev, S. V. Kutsepai, O. M. Yeremenko, etc.* Lviv-Toruń: Liha-Pres, 2020. P. 35-63. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-221-3.02>
133. Levy G. A model of political parties. *Journal of Economic theory*. 2004. Vol. 115 (2). P. 250-277.
134. Mattila M. From Representative Democracy to Democratic Representation: Lessons from the Talvivaara Controversy. *Acta Universitatis Tamperensis* 2329. Tampere: Tampere University Press, 2017. 266 p. URI: <https://trepo.tuni.fi/bitstream/handle/10024/102309/978-952-03-0581-9.pdf?sequence=1>
135. Müller W.C. Political parties in parliamentary democracies: Making delegation and accountability work. *European Journal of Political Research*. 2000. Vol. 37. P. 309–333. URL: <https://doi.org/10.1023/A:1007073021074>
136. Popper K. Once more against historicism. The future is open. *Popper K. The lesson of this century: with two talks on freedom and the democratic state*. London and New-York : Routledge, 1997. P. 40-48.
137. Popper K. Reflections on the theory and practice of the democratic state. *Popper K. The lesson of this century: with two talks on freedom and the democratic state*. London and New York : Routledge, 1997. P. 65–80.
138. Powell Jr. G. B. Political representation in comparative politics. *Annual Review of Political Science*. 2004. Vol.7. P. 273-296. URL: <https://is.muni.cz/el/fss/podzim2016/POL401/um/Powell.pdf>
139. Rehfeld A. Towards a general theory of political representation. *The Journal of Politics*. 2006. Vol. 68 (1). P. 1-21. URL:

[https://polisci.wustl.edu/files/polisci/imce/jop\\_towards\\_a\\_general\\_theory\\_rehfeld.pdf](https://polisci.wustl.edu/files/polisci/imce/jop_towards_a_general_theory_rehfeld.pdf)

140. Roberts P. C. Alienation and the Soviet Economy: The Collapse of the Socialist Era. New York/ London: Holmes & Meier, 1990. 215 p.
141. Rummens S. Staging deliberation: The role of representative institutions in the deliberative democratic process. *Journal of political philosophy*. 2012. № 20(1). P. 23-44.
142. Shaw D. L., Martin S. E. The Function of Mass Media Agenda Setting. *Journalism Quarterly*. 1992. Vol. 69(4). P. 902-920. URI: <https://doi.org/10.1177/107769909206900410>
143. Urbinati N. Representative Democracy. Principles and Genealogy. Chicago: Chicago University Press, 2006. 327 p.
144. Vorobiov V., Kropyvko V. Political representation: historical sources and institutional determinants. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. Vol. 58(3). P. 314-319. URI: <https://doi.org/10.23856/5844>
145. Wodak R. Politics as usual : the discursive construction and representation of politics in action. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 256 p. URI: [https://puretest.lancaster.ac.uk/portal/en/publications/politics-as-usual--the-discursive-construction-and-representation-of-politics-in-action\(d582453b-be8c-4796-8f3a-0cb247ab79f9\).html](https://puretest.lancaster.ac.uk/portal/en/publications/politics-as-usual--the-discursive-construction-and-representation-of-politics-in-action(d582453b-be8c-4796-8f3a-0cb247ab79f9).html)
146. Yakovlev D., Amirov A., Stoliarova A. Debate on Foreign Policy Choice in the Media Landscape of Ukraine. *Proceedings of the International Conference on Social Science, Psychology and Legal Regulation* (18 December 2021). URL: <https://doi.org/10.2991/assehr.k.211218.014>
147. Yakovleva L., Yakovlev D. Institutional interaction and political choice in a transitional society. What role for the social sciences. *Nationalism and Ethnic Politics*. 2020. Vol. 2(4). P. 582-608. DOI:10.36059/978-966-397-190-2/146-163
148. Uzun Y., Koch S. Spatial Imagination In Politics: the Strategic Role of Phantom Borders and Imaginary Territories. *Evropsky Politicky a Pravni Diskurz*, 2024. vol. 11, Is. 6, P. 5-12. <https://doi.org/10.46340/eppd.2024.11.6.1>

149. Zavorodnia, Yu.Kormych, L. & Krasnopska, T. (2024). Digital Transformation and National Security Ensuring. *Evropsky Politicky a Pravni Diskurz*, 11, 1, 29-37. <https://doi.org/10.46340/eppd.2024.11.1.4>

## ДОДАТКИ

Додаток А

## СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

*Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:*

1. Воробйов В. А. Політичне представництво із соціального хаосу: партії між олігархією та самоорганізацією. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. № 33. С. 88-92. URI: [http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33\\_2021/16.pdf](http://apfs.nuoua.od.ua/archive/33_2021/16.pdf)

2. Воробйов В. А. Інституційні детермінанти політичного представництва: партії, парламент, масмедіа. *Актуальні проблеми політики*. 2022. № 69. С. 55-60. URI: [http://app.nuoua.od.ua/archive/69\\_2022/8.pdf](http://app.nuoua.od.ua/archive/69_2022/8.pdf)

3. Воробйов В. А. «Електоральний маятник». Вибір між пропорційною та мажоритарною системами як детермінанта парламентського представництва, *Політикус: науковий журнал*. 2022. № 1. С. 34-38. URI: [http://politicus.od.ua/1\\_2022/5.pdf](http://politicus.od.ua/1_2022/5.pdf)

*Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:*

1. Vorobiov, V., Kropyvko, V. Political representation: historical sources and institutional determinants. *Scientific Journal of Polonia University*. 2023. № 58(3). P. 314-319. URI: <https://doi.org/10.23856/5844>

*Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:*

1. Воробйов В. А. Політичне представництво: протиріччя, загрози, експектації. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України) : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 190–193. URI:*

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/4ee72a42-6b0a-4f97-a973-39f36f80c524/content>

2. Воробйов В. А. Політичне представництво: раціональність vs популізм. *Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрямки розвитку*: матеріали Всеукраїнської наукової конференції молодих вчених (м. Одеса, 24 травня 2021 р.). Т. 2. Одеса, «Гельветика», 2021. С. 486 – 488.

3. Воробйов В. А. Комунікативне конструювання політичного представництва. *Правове життя сучасної України : у 3 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса : Гельветика, 2020. Т. 1. С. 254-257.

4. Воробйов В. А. Функції мас-медіа у системі політичного представництва. *Трансформація політичних процесів у XXI столітті, IX Національний конвент*: матеріали IX Національного конвенту Міжнародної асоціації студентів політичної науки (м. Київ, 23- 24 травня 2019 р.) / за загальною редакцією Конверського А. Є. та ін., Київ, 2019. С. 46-51. URI: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f26b92a9-a230-4ce7-bbba-5e3ee9b1b0ca/content>

5. Воробйов В.А. Політична комунікація в умовах представницької демократії: між чутливістю та відчуженням. *Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика* : зб. наук. пр. : матеріали Четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 листоп. 2018 р.) / МОН України, М-во регіон. розв., буд-ва та ЖКГ України, Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт. та ін. Київ–Тернопіль : Бескиди, 2018. Вип. IV, ч. 1, додаток. С. 60-64.

6. Воробйов В.А. Роль комунікації у політичному процесі. *Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 24-25 лютого 2017 р.)*. Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2017. С. 45-48.

## ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні результати дисертаційного дослідження були представлені на таких наукових та науково-практичних конференціях: Міжнародна науково-практична конференція «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)» (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.), Всеукраїнська наукова конференція молодих вчених «Українське суспільство в умовах транзиції: сучасні виклики та напрямки розвитку» (м. Одеса, 24 травня 2021 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.), IX Національний конвент Міжнародної асоціації студентів політичної науки «Трансформація політичних процесів у XXI столітті» (м. Київ, 23- 24 травня 2019 р.), Четверта Міжнародна науково-практична конференція «Регіональна політика: історія, політико-правові засади, архітектура, урбаністика» (Київ, 23 листоп. 2018 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 22-23 травня 2014 р.), Друга міжнародна науково-практична конференція «Політологія, філософія, соціологія: контури міждисциплінарного перетину» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.) Друга Міжнародна науково-практична конференція «Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності» (м. Одеса, 13-14 лютого 2015 р.).